

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA 1

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia 1

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1993

HUNGAROLÓGIA 1

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Szerkeszti: Hegedűs Rita, Kőrösi Zoltánné, Tarnói László

ISSN 1217 4335

Felelős kiadó: Tarnói László

Szövegszerkesztő: Karabás Nóra és Princz László

Lektorálta: Hegedűs Rita

Fedélterv: Novák Lajos

Nyomda: Quality Sign

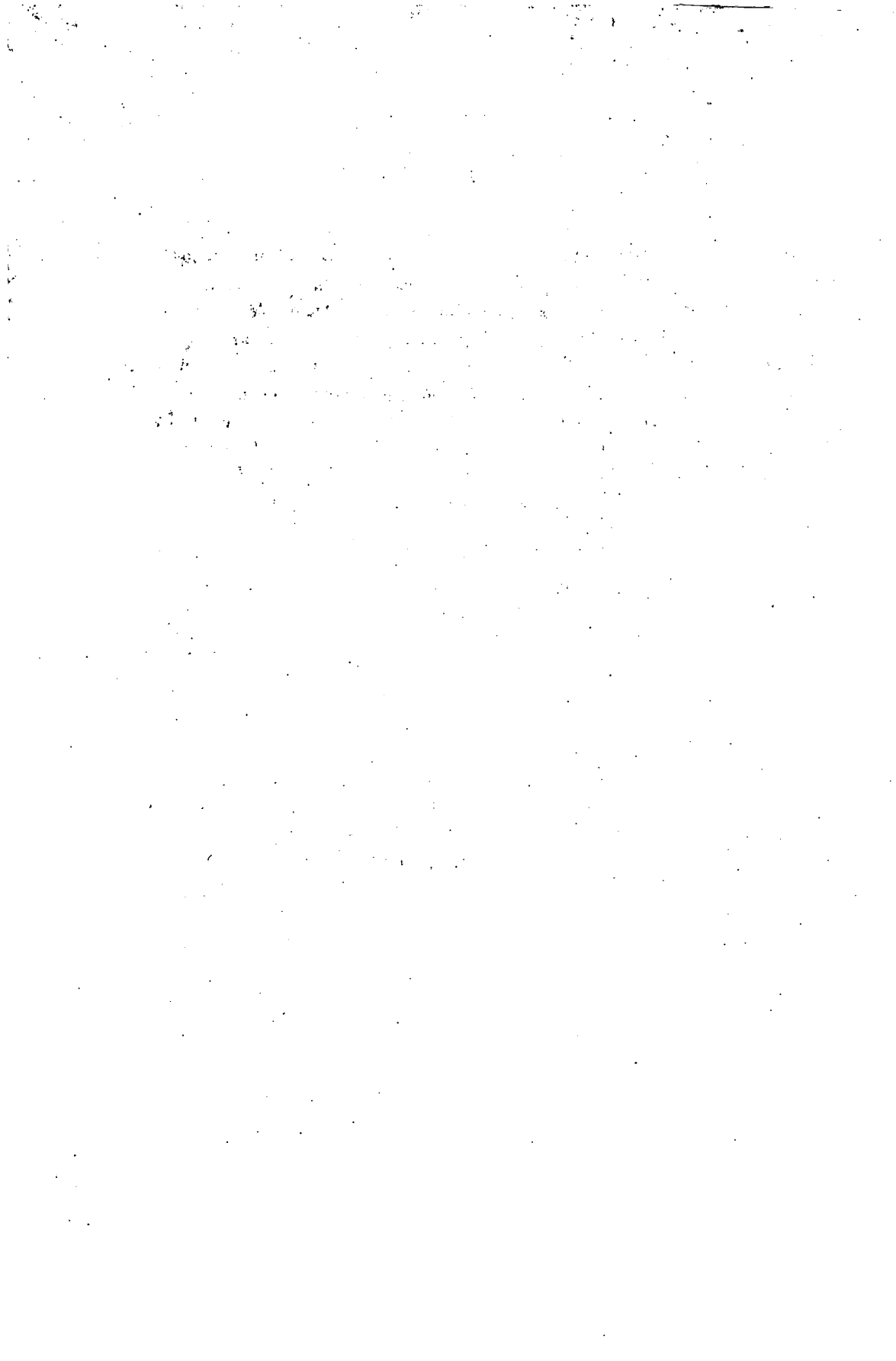
Felelős vezető: Szabó Judit

Előszó

A **Hungarológia** a tudományos, oktatásmódszertani valamint a kutatás- és oktatásszervezési kölcsönös tájékoztatás igényével kíván olyan ismereteket nyújtani, amelyek elsősorban a külföldi egyetemek hungarológiai műhelyeiben végzett munka eredményeit közvetítik és segítik vagy ezekkel legalábbis szoros kapcsolatban állnak. E füzetek a szélesen értelmezett információ-szolgáltatás keretei között készséggel jelentetnek meg konferenciaanyagokat, előadásokat, regionális kapcsolattörténeti tanulmányokat, recenziókat stb. Mindezzel a **Hungarológia** c. füzet vállalja az intézet három korábbi kiadványának (*A Hungarológia Oktatása, Hungarológiai Ismerettár, Hungarológiai Hírlévl*) hagyományait. A csekély különbség talán csak az, hogy a szerzői és a "fogyasztói" igényeket és egyeztetésüket az eddigieknél fokozotabban kívánjuk figyelembe venni, s ezért az egyes számokat szükségszerűen csak akkor bocsátjuk útjukra, amikor az alkotói és olvasói szándékok erre tárgyi-tartalmi szempontból a legmegfelelőbb alkalmat kínálják - vagyis kötetlen időrendben. A **Hungarológiát** kiadó Nemzetközi Hungarológiai Központ nem ragaszkodik a kizárólagos magyar nyelvűséghez, készségesen fogad és közöl idegen nyelven is minden szakmai szempontból figyelemreméltó írást, egyben az igényeknek megfelelően nyitott a tematikus ill. a vegyes tartalmú számok megjelentetésére is.

Első kötetünk a hungarológiára vonatkozó bevezető tanulmány után a hungarikum fogalmával foglalkozik azután nyelvtudományi és oktatásmódszertani majd kapcsolattörténeti stúdiumokat közöl, ezt követően néhány külföldi hungarológiai oktató és kutatóműhelyt, valamint azok programját mutatja be, végül pedig újabb magyar nyelvkönyvekről és külföldieknek írt jegyzetekről közöl olyan információkat, amelyekre bizonyára igényt tarthat a szakmai közönség.

Tarnói László

A hungarológia helyzete és lehetőségei

1. A hungarológia fogalmát sokan, sokszor és sokféleképpen igyekeztek meghatározni. Némelyek elsősorban a magyar nyelvre és irodalomra alkalmazták, mások a magyarságra vonatkozó ismeretek összefoglalójának tartották, volt, aki filológiai stúdiumnak vagy művelődéstörténetnek, de volt olyan is, aki sors-tudománynak tekintette.

A magam részéről a hungarológiát a magyarságra vonatkozó ismeretek kereteként fogom fel, ami azt jelenti, hogy a különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként. Mint pluridiszciplináris megközelítési mód elsősorban külföldön alkalmazható, ahol nemcsak egy-egy szakmai kérdés szempontjából érdeklődnek Magyarország és a magyarság iránt, hanem általános áttekintést akarnak kapni, amely megkönnyíti tájékozódásukat magában a kiválasztott témában is. Természetesen nem zárom ki annak lehetőségét, hogy a magyar anyanyelvűek érdeklődését is kiváltsa egy ilyen áttekintésre való törekvés és hogy ők maguk ne vegyenek részt a hungarológiai stúdiumok művelésében.

2. A hungarológiai oktatás és kutatás a 70-es évektől lendült fel, aminek voltak egyszerre politikai és tudományos indokai. Keleten és Nyugaton egyaránt megnőtt az érdeklődés Magyarország iránt, amely a maga gazdasági és kulturális sajátosságaival felhívta a figyelmét azoknak, akik a politológiában, szociológiában vagy közgazdaságtudományban a középkelet-európai fejlődés iránt érdeklődtek. A magyar kultúra olyan eredményei, mint amelyeket a zene, a filmművészet és kisebb mértékben az irodalom felmutathatott, főleg értelmiségi-művészeti körökben keltett érdeklődést. A társadalomtudományok – a komparatív módszer alkalmazásának igénye oda vezetett, hogy a kutatók közül nem kevesen a nyelvészetben, az irodalomtudományban vagy a történettudományban, de más tudományágakban is a magyar jelenségek iránt érdeklődtek. A kapcsolatok szélesedése együtt járt azzal, hogy sokan egyszerűen turistaként akartak ismerkedni Magyarországgal és a magyar kultúrával.

Mindezeket a tényezőket tekintetbe véve, a hungarológia oktatásának és kutatásának, illetve a magyar kultúra megismerésének szervezeti keretei három intézményi formában fejlődtek. Először is az egyetemeken. Az 1989/90-es tanév adatai szerint legalább mintegy 100 hungarológiai jellegű egyetemi oktatóhelyet tartottak számon 27 országban. Az oktatóhelyek 80%-a Európában volt található, kevés Amerikában és Ausztráliában. Ezeken a helyeken az illető országban élő hungarológusok, illetve 20 országban Magyarországról küldött mintegy 40 lektor és vendégtanár végezte és végzi a munkát. Nincs pontos kimutatásunk az oktatók és a hallgatók számáról, de részleges felmérések szerint az oktatók száma megközelíti a 300-at, a hallgatóké a 3000-et.

Az egyetemekhez kapcsolódik a hungarológiai központok tevékenysége, amelyek azt vállalták és vállalják, hogy egy-egy ország területén áttekintik, koordinálják, támogatják a hungarológiai oktatást és kutatást. Ilyen központok jöttek létre – időrendi sorrendben – Újvidéken, Bloomingtonban, Párizsban, Rómában, Hamburgban, Ungvárott, Groningenben és a Rutgers Egyetemen. Az összefogást segítik lazább formában a berlini és a helsinki egyetemeken működő hungarológusok. A Kolozsváron, Mariborban, Nyitrán, Pozsonyban, Újvidéken és Ungváron működő magyar tanszékek a nemzetiségi pedagógusképzést is szolgálják. A publikációk szempontjából ki kell emelnünk a Cahiers de Études Hongroises-t, amelyet a Párizsi Központ és a Magyar Intézet közösen ad ki, a Rivista di Studi Ungheresi-t, a Római Központ kiadványát, és a Berliner Beiträge zur Hungarologie-t, amelyet a Humboldt Egyetem magyar tanszéke jelentetett meg.

A hungarológiai oktatást és kutatást bizonyos mértékig és különbözőképpen támogatták és támogatják a külföldi magyar intézetek, főleg a 80-as évek elejétől. A két világháború között kialakult intézeti hálózatot sikerült bővíteni, s ma már ilyen intézetek működnek Bécsben, Stuttgartban, Rómában, Párizsban, Berlinben, Helsinkiben, Prágában, Moszkvában, Bukarestben, Delhiben, Kairóban. Az intézetek segítik az adott országban folyó oktatást és kutatást, mindenek előtt könyvtáraikkal, dokumentációs és információs szolgálatukkal, rendezvényeikkel, néhol tanfolyamaikkal.

A külföldi hungarológiai kutatás támogatására a Magyar Tudományos Akadémia még 1977-ben megszervezte a Nemzetközi Magyar Filológiai Tár-

saságot, amely kongresszusokat rendez és periodikákat jelentet meg (Hungarológiai Értesítő, Hungarian Studies). 1983-ban megalakult a Magyar Lektori Központ, amelynek feladata elsősorban a külföldön működő hungarológusok informálása, a Magyarországról kiküldött lektorok és vendégtanárok tevékenységének támogatása, konferenciák rendezése és kiadványok megjelentetése. 1988-ban a művelődési miniszter mellett létrejött a Hungarológiai Tanács, amely a hazai intézmények és szervezetek külföldre irányuló hungarológiai tevékenységét hivatott koordinálni, és a miniszter számára javaslatokat kidolgozni. 1989-ben a Lektori Központ Nemzetközi Hungarológiai Központtá alakult át, s újabb feladatokat vett át a Művelődési Minisztériumtól, illetve segítette a Hungarológiai Tanácsot feladatainak ellátásában.

3. Az 1989 óta végbement hazai és nemzetközi változások szükségessé teszik, hogy megvizsgáljuk, mi folytatható az eddigi tevékenységekből, és mi az, amin változtatni kell, illetve melyek lehetnek az újabb célok és eszközök a hungarológia továbbfejlesztése érdekében. Úgy vélem, hogy továbbra is feladat a magyar kultúra nemzetközi megismertetése az oktatás és kutatás eszközeivel. A szabaddá vált kapcsolatépítés lehetővé teszi e tevékenység kiszélesítését, mégpedig területi, diszciplináris és területi szempontból egyaránt.

A hungarológiát eddig is úgy fogtuk fel, mint amely az egész magyarság, tehát nemcsak a magyarországi magyarság megismerését szolgálja. Most azonban még tudatosabban kell arra törekednünk, hogy az egységes kultúr-nemzet fogalmát érvényesítsük nemcsak a nyelv és irodalom vagy a történelem, hanem a külföldi magyarság jelenlegi helyzetének, eredményeinek és problémáinak feltárása szempontjából is.

Ami a tudományágakat illeti, továbbra is fontos helyet foglal el a hungarológiai oktatásban és kutatásban a nyelvészet, az irodalomtudomány vagy a történelem. Az új igényeknek megfelelően azonban tovább kell fejleszteni a kapcsolatokat a politológiában, a szociológiában, a közgazdaságtudományban. Emellett a természettudományokban és különösen az alkalmazott tudományokban módot kell találni arra, hogy a kiszélesedett nemzetközi együttműködés együttjárjon ne csak az adott szakma kapcsolatainak építésével, hanem az ország és népe megismertetésével is.

A Közép- és Kelet-Európa iránti érdeklődés fokozódása, a sajtó, a rádió, a televízió tájékoztatási igénye bővítheti az információs és kulturális lehetőségeket, de ezek kihasználására megfelelő hungarológiai információs-dokumentációs bázisok és intézményi kapcsolatok szükségesek. A megnövekedett személycsere elengedhetetlenné teszi, hogy hazánkról a különböző országokban ne csak útikalauzok, hanem megfelelő ismeretterjesztő kézikönyvek jelenjenek meg, lehetőleg bevezetett, népszerű sorozatokban.

Az európai integráció megvalósításának egyik alapvető feltétele az egyes országok tényleges helyzetének megismerése és az együttműködés lehetőségeinek feltárása. A hungarológiai kutatás ehhez a feladathoz hozzá tud járulni úgy is, hogy a nemzetközi szervezetek számára a szükséges információt tudományos feltárások és feldolgozások formájában rendelkezésre bocsájtja.

Az integráció egyik fő eszmei-érzelmi akadálya a sovén nacionalizmus, amelynek egyik forrása a meggyökeresedett előítélet, a hamis nemzeti sztereotípiák továbbélése. Ezzel a nacionalizmussal szemben érdekünk a múlt tudományos feltárása, de egyben a mai érdekek alapján az együttműködés eredményeinek felmutatása is. Új feladatként jelentkezik ebből a szempontból a szomszédos országok többségi nemzeteinek értelmiségével a kapcsolatok kiépítése és az ő körükben a hungarológiával foglalkozók támogatása.

Új jelenség az is, hogy Európában mindenütt előtérbe került a kisebbségi kérdés és hogy a változások lehetővé tették a hajdani szocialista országokban élő magyar kisebbségekkel a kapcsolatok felvételét és kiszélesítését. Itt a hungarológia jelenti az össz-magyarság kultúrájának megismerését, de jelenti annak a helyi kultúrának a kiemelését is, amely a Felvidéken, Erdélyben, a Kárpátalján vagy a Vajdaságban élő magyarság sajátja. A szintetikus megközelítési mód mindkét esetben nagyon is célszerű, hiszen a kisebbségi sorsban sem az oktatásban, sem a közművelődésben nem állnak rendelkezésre a differenciálás olyan lehetőségei, mint amelyeket Magyarországon találni.

A hungarológiai kutatás a szomszédos országokban nem fejlődhetett a szükséges mértékben, hiányzik sokhelyt a tudományos utánpótlás, nincsenek megfelelő intézmények, egyetemek vagy tudományos intézmények, kevés a publikációs lehetőség. A szomszédos országok magyar tudományosságának fejlesztése nemcsak az adott magyar kisebbség múltjának és mai helyzetének

megismerése szempontjából fontos, hanem a már említett összehasonlítás érvényesítése miatt is. A szétszaggatottságból nemcsak hátrány, hanem előny is származhat: a szomszédos országokban dolgozó magyar szakemberek olyan kutatásokat végezhetnek, amelyek segíthetik a magyar tudományosság hozzájárulását a regionális feladatok ellátásához.

A nyugati magyarsággal való kapcsolatok is új perspektívákat kaphatnak a megváltozott helyzetben, hisz a régi politikai fenntartások elvesztették létjogosultságukat, a véleménykülönbségek pedig itthon és külföldön is csak természetesek. A hungarológiai oktatás és kutatás ez esetben mindenekelőtt a nyelv és kultúra, az identitás megerősítésében tud segítséget nyújtani. Itt külön is érdemes figyelni a második és harmadik generáció tájékoztatására az illető ország nyelvén – miután egy részük nem tanulta meg szülei vagy nagyszülei anyanyelvét. Különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a nyugati egyetemeken és tudományos intézetekben folyó hungarológiai kutatásokban a magyar származású tudósok tevékenységének, akik hazai és ottani helyzetismeretük előnyeit felhasználva már eddig is sokat tettek a magyarság megismertetésére és a magyar tudományossággal való kapcsolatok kiépítése, de az összehasonlító studiumok fejlesztése szempontjából is.

Mindehhez bővítenünk kell külföldön az egyetemi és intézeti hálózatot és meg kell teremteni a szilárd hazai bázist, mégpedig mindenekelőtt az egyetemekre és a tudományos intézményekre támaszkodva. A külföldi intézmények könyv- és folyóirat-ellátása, az információ és dokumentáció megszervezése, a publikációs tevékenység megindítása olyan feladatok, amelyek megfelelő anyagi támogatást kívánnak.

A hungarológiai oktatás és kutatás elsősorban szakmai tevékenység, de nem kis mértékben hozzájárulhat Magyarországra és a magyar kultúra megismertetéséhez és ezzel együtt a hazánkról kialakuló kép formálásához. Hírünk a világban nemcsak a két világháború közötti időszak sokakat foglalkoztató témája volt, hanem ma is aktuális és talán a körülmények ma kedvezőbbek a valóság megismertetésére. Úgy vélem, hogy ezt a kedvező helyzetet érdemes volna kihasználnunk.

HUNGARIKUMOK

A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai

1. 0. A múlt emlékeinek gyűjtését, megőrzését és hozzáférhetővé tételét három intézménycsoport végzi: a tárgyakkal a múzeum, az iratokkal a levéltár és a nyomtatványokkal a könyvtár foglalkozik. A fenti felosztás természetesen szükségszerűen leegyszerűsített, hiszen sokhelyütt bizonyos átfedés tapasztalható: a régi irat vagy nyomtatvány is tárgy, amely a múzeumot is foglalkoztathatja stb. A kéziratoknak a levéltár és a könyvtár közötti határvonalának megvonása sem mindig problémamentes. Alapvetően úgy határozható meg a különbség, hogy a levéltár valamely intézmény működése során létrehozott iratokat őriz, míg a könyvtár a magánszemélyek feljegyzéseit.

A modern technikai fejlődés – különösen az utolsó évtizedekben – a hagyományos dokumentumok mellé további, méghozzá igen befolyásos új kategóriákat hozott létre, mint amilyen a hang- és a képrögzítés, legújabbán pedig az elektromos adattárolás különböző formái. Ezek immár elszakadnak a levéltárak és a könyvtárak korábban szinte kizárólagos alapanyagától, a papírtól, ami által részben újabb gyűjtemények létrehozását teszik szükségessé (fonotéka, kinotéka stb.) ill. ezek önálló megalakulásáig korábbi gyűjtőkörük bővítésére készítetik a hagyományos gyűjteményeket.

A három gyűjtemény (múzeum, levéltár és könyvtár) létrehozója, fenntartója és irányítója lehet magánszemély vagy közület. Ez utóbbi megoszlik állami, egyházi és társasági tulajdon között. Sok esetben nem különültek el egymástól, erre a legjobb példa a Magyar Nemzeti Múzeum, amelyből a levéltári osztály csak a két világháború között került át az Országos Levéltárba, és még fél évszázada sincs annak, hogy a könyvtár - Országos Széchényi Könyvtár néven - szervezetileg újra önálló lett. (1802-ben Széchényi Ferenc először a könyvtárat ajándékozta a nemzetnek, majd érmegyűjteményével a Magyar Nemzeti Múzeum alapjait vetette meg, amely később - közel másfél évszázadig - szervezetileg a könyvtárat is magában foglalta.) A múzeumok, levéltárak és könyvtárak mindig csak bizonyos rész-

terület gondozására vállalkoznak. A közgyűjtemények többségükben arra, amelyre felettes hatóságuk jogosultsága kiterjed: pl. a megyei levéltár a megye területén keletkezett, illetve odaérkezett hatósági iratokkal foglalkozik, míg az országos gyűjtemények az egész országra vonatkozó gyűjtőkörrel rendelkeznek.

1. 1. Felmerül a kérdés, hogy melyek is azok a dokumentumok, amelyek egy-egy országra vonatkoznak. Ezt a kategóriát "patrioticum" szóval jelölik. Konkrét ország esetében azután az új szót a latin analógiájára az ország ugyancsak latin nevéből képzik: Helvetia - "helvetica", Bohemia - "bohémica", Hungaria - "hungarica" stb. Tehát a magyar vonatkozású tárgyak (pl. régészeti lelet, irat) jelölése a "hungarika" (immár magyaros helyesírással) szóval történik. (Itt kell megjegyezni, hogy e szó többesszáma vagy a latin "hungarika", vagy a magyar képzésű "hungarikumok", de semmi esetre sem "hungarikák".)

A könyvtárak hagyományos, tehát papírhoz kötött gyűjtőkörében a már említett és a levéltári anyagoktól elkülönülő kéziratok mellett a nyomtatott könyvtári dokumentumok meglehetősen széles választéka alakult ki, különösen az utóbbi két évszázadban. A Gutenberg idején megjelent könyvek és plakátok mellé hamarosan felsorakoztak a térképek, kották, később pedig a periodikumok (napilap, hetilap, folyóirat stb.), valamint a legkülönbözőbb kisnyomtatványok a gyászjelentéstől a képes levelezőlapig.

A "régí" jelzővel azokat a nyomtatványokat jelölik, amelyek a kézzel történt könyvnyomtatás idején készültek. Miután e korszak beköszönte illetve érvényrejutása nem egyetlen napon és ráadásul a technikai fejlődésben egymástól eltérő területek között nagy időbeli eltéréssel történt, leegyszerűsítve a problémát korszakhatáru a 18. század utolsó, vagy 1800. december 31. napját szokták elfogadni. (Magyarázatul ehhez hozzáfűzhető, hogy ekkortájt tűntek fel a további fejlődés szempontjából meghatározó jelentőségű találmányok: a papírgyártógép (1799), a betűöntőgép (1805) és a gépi sajtó (1810).) A mechanikus korszakoláshoz leginább alkalmas századfordulók közül tehát vitathatatlanul ez a legmegfelelőbb.

2. 0. Az alapvető fogalmak áttekintése után a továbbiakban a magyar vonatkozás (hungarikum) tisztázására kizárólag csak a régi nyomtatott

dokumentumok alapján történik kísérlet. E területen négy fő szempont jelöli ki:

I. *Nyelvi* hungarikum az, amelynek nyelve - részben vagy egészben - magyar.

II. *Területi* hungarikum az, amely Magyarország területén készült.

III. *Személyi* (intézményi) hungarikum az, amelynek szellemi létrehozásában "hungarus", vagyis Magyarország szülötte működött közre.

IV. *Tartalmi* hungarikum az, amely a magyar nyelvre, Magyarországra, annak lakóira vonatkozólag érdemi adatot közöl.

Természetesen e fenti négy, tudatos sommás meghatározás részletesebb magyarázatot igényel.

2. 1. I. A teljes egészében magyar nyelvű kiadvány problémamentes, így csak a részben ilyen nyomtatvány fogalma tisztázandó. Ez utóbbin mindenképp azokat kell érteni, ahol a magyar nyelvű szöveg a kiadvány egész terjedelmén végigvonul (pl. két- vagy többnyelvű szótárak, szójegyzékek). De ide tartoznak a jelentős önálló magyar szövegrészt is tartalmazó kiadványok. Mint a továbbiakban általában, így a „jelentős” szó értelmezéséhez olyan tárgyilagos ismérvek megállapítására van szükség, amely annak alkalmazását függetleníti minden, akaratlanul is szubjektív megítéléstől. Ez esetben tehát jelentősnek és így hungarikumnak az a nyomtatvány minősül, amely legalább egy önálló bekezdésnyi magyar szöveget tartalmaz. Ilyen lehet akár egy száznyelvű Miatyánk-gyűjtemény is, ha abban az egyik magyar. De elegendő egyetlen disztichon is anyanyelvünkön. Miután ez a kategória számunkra különösen fontos, és a korábbi századokból - az időben visszafelé haladva - mind kevesebb ilyen emlék maradt fenn, a nyomtatás kezdetétől az 1550. évvel bezáródó korszakból a szórványos magyar szavak is jelentősnek minősülnek: pl. az 1540. évi velencei pálos breviárum, ahol is a kalendárium hónapnevei magyarul olvashatók. Figyelmen kívül maradnak azonban a magyar személyi- és helynevek, hiszen ezek gyakorlatilag minden olyan munkában megtalálhatók, amely az akkor ismert világ történelmével, földrajzával stb. foglalkozik. Az 1551 - 1700 közötti korszakból elegendő egyetlen teljes magyar mondat, hogy a kiadvány hungarikumnak legyen tekinthető.

Míg a nagy európai nyelvek (szláv, germán és újlatin) között térben és korban sok esetben bizonytalan átmenetek tapasztalhatók, addig anyanyel-

vünk teljes elszigeteltsége e téren nem vet fel gondot. Kuriózumként megemlíthető, hogy akadt azért egyetlen olyan eset, amikor döntést igényelt, hogy magyarnak tekinthető-e a szöveg, vagy sem. Lackner Kristóf, a neves soproni polgármester egy latin nyelvű iskoladramájának szövegét 1617-ben Frankfurtban nyomtatott formában is közreadták. Ebben az egyik lapon két olyan mondat is áll, amelynek szövege szavanként visszafelé olvasva gorombaságot tartalmaz magyar nyelven. Ez is nyelvi hungarikumnak minősül.

2. 2. Területi hungarikumon a részben vagy egészben Magyarországon létrejött nyomtatványok értendők. Ehhez mindenekelőtt hazánk területének pontos kicövekelése szükséges: hazánknak Magyarországot és Erdélyt kell tekintenünk Pozsonytól Brassóig, de Horvátország és Szlavónia nélkül. Az 1868. évi magyar-horvát kiegyezésig Pozsega, Verőce és Szerém megye még Magyarországhoz tartozott, továbbá 1779-től 1918-ig Fiume, mint „corpus separatum”. Figyelman kívül marad a terület meghatározása során, hogy az ország a törökök csapásai alatt átmenetileg három részre szakadt, továbbá a nyugati határ hullámzása, a határörvidék közjogi helyzete, valamint a szélességi városok elzálogosítása.

E fenti körvonalak által megrajzolt területen készült nyomtatványok tehát az ún. területi hungarikumok. Így áll elő az a helyzet, hogy a közvetlenül a Lajta keleti partján fekvő Vimpác (Wimpassing) ferences kolostorában készült kiadványok (1593-99) e kategóriába tartoznak, míg a Nádasdy Ferenc pottendorfi birtokán működött műhelyben (1666-1669) nyomtatott könyvek nem, mert ez a falu néhány kilométerrel nyugatra fekszik a Lajtától, immár Alsó-Ausztria területén.

Az impresszum nélkül közreadott, vagy csupán töredékes formában fennmaradt kiadványok közül egyedül azok minősülnek magyarországinak, amelyekről a beható nyomdatörténeti vizsgálat bizonyosan megállapította, hogy valamelyik hazai műhelyben készült. Óvatosnak kell lenni a régi, latin helyneveknél, amelyek néha emlékeztetnek magyarországi városok névformájára (pl. Budissae = Bautzen és nem Buda, Wratislavae = Boroszló (Breslau, Wroclaw) és nem Pozsony (ma Bratislava)).

2. 3. Személyi (intézményi) hungarikum az a régi nyomtatvány, amelynek szellemi létrehozásában – teljes egészében vagy legalább egy önálló részében – Magyarországon született (Hungarus), illetve az alkotás idején itt megtelepedetten tevékenykedő személy működött közre. Ez a kategória jóval

bonyolultabb, mint az előző kettő. Több ismérv is pontosítást igényel. Az alapállás az, hogy a hazai személyek szellemi produktumai kerüljenek ide.

A születési hely a korábbi századokban fontos szempont volt, hiszen a családnevek kifejeződése előtt többnyire ennek alapján különböztették meg a sok azonos keresztnévű (pl. János) embert. Így a származás helyét (ország, országrész, megye, város stb.) – különösen a latin névformában – a művelt, ill. szülőföldjéről elszármazott személyek nevükben, jelzős alakban (Hungarus, Transylvanus, Scepusiensis, Budensis stb.), sűrűn fel is tüntették. A származási jelző azután többnyire mindenkit elkísért a haláláig. Ez a körülmény nyújtja sokszor ma is az egyetlen lehetőséget külföldön publikált egykori hazánkfiai felismerésére. A megjelölés változhatott is, ha pl. valaki messze külföldre került, ahol már érdektelen, hiszen úgyszólván az új környezet számára teljesen ismeretlen volt a Magyarországon belüli származási hely. Ilyen esetben tehát a „de Hungaria” megjelölés volt a megfelelő: pl. Michael de Hungaria. Ezzel szemben azok a szerzők, akik állandóan itthon tartózkodtak, megőrizték nevükben a pontos helymegjelölést, pl. Pelbartus de Temesvár.

2. 3. 1. A Magyarországon születettek megjelölése tehát „Hungarus” volt, tekintet nélkül az akkor amúgy is csak sokadrendű szempont, az anyanyelvre. A külföldön született, de Magyarországon letelepedett személyek életművüknek kizárólag csak ebben a szakaszában minősülnek hungarusnak. Hazánkban végzett tevékenységük körülményeit alkotásaikon többnyire ugyancsak feltüntették (pl. pastor Leutschoviensis). Ezért tehát a hazánkban létrejött alkotásaik későbbi összes külföldi kiadása is hungarikum. Jó példa erre a neves pedagógus, Joannes Amos Comenius, aki ugyan szülei révén magyar származású (eredeti neve Szeges volt), de hazánkon kívül született és ő magát „Moravus”-nak írta. Kiterjedt munkássága során írt könyvei közül egyedül csak azok minősülnek hungarikumnak, amelyek sárospataki tartózkodása során (1650-1654) keletkeztek. Magyarországon csupán átmenetileg tartózkodó, tehát nem megtelepedett külföldi személyek (pl. utazók, katonák) azonban nem tekinthetők hungarusnak, mégha bizonyosan hazánkban készített írásról van is szó.

Közelebbi adatok hiányában hungarusnak minősülnek azok is, akik magyarul írtak, vagy családi nevük egyértelműen magyar (pl. Szabó), ill. aki anyanyelvének a magyart tekintette. Ugyanez a helyzet azoknál is, akiknek magyarországi származásuk jelölése (Hungarus, Pannonius stb.) mellett a

közelebbi szülőhelyük valamelyik más (társ)országban (pl. Horvátországban) volt. Ugyanakkor gondosan kizárandók az egykori római tartomány, Pannonia Superior alapján magukat a humanista időkben ugyancsak Pannonius-nak író bécsiek és alsó-ausztriaiak. Hazai személynek tekintendők azoknak a családoknak tagjai is, amelyeket történeti és irodalomtörténeti szakirodalmunk magyarként tart számon (pl. Zrínyi).

Természetesen nem minősülnek hungarusnak azok a személyek, akik a honfoglalás előtt születtek e területen: pl. a Savariában (a mai Szombathely) született Szent Márton, (313 k.– 397) Gallia apostola. Sem pedig azok, akik ebben az időben éltek itt megtelepedetten: pl. Marcus Aurelius császár utolsó éveiben (178-180).

2. 3. 2. A fentiekben mindig természetes hungarus személyekről volt szó. Azonban idetartoznak azok a nyomtatványok is, amelyek létrehozatalában Magyarországon tevékenykedett, vagy magyar vonatkozásban illetékes testület (vagy állami, egyházi stb. hatalommal felruházott személy) működött közre. E kategória legjellegzetesebb formái a jogi rendelkezések (országgyűlési törvények, városi rendeletek stb.) és szerkönyvek (pécsi misekönyv, esztergomi breviárium, soproni evangélikusok német nyelvű énekeskönyve stb.). Itt kell megjegyezni, hogy az a körülmény, hogy a Habsburg uralkodók – sok más mellett – címeik között feltüntették a „rex Hungariae”-t, önmagában még nem teszi a nyomtatványt, amelyben ez ilyen formában előfordul, hungarikummá. Csakis abban az esetben tartozik ebbe a kategóriába, ha a király magyar ügyekben (rendszerint a magyar kancellária közbejöttével) intézkedett. Nem tekinthetők magyarországi szerzőknek azok, akiknek ugyan magyarországi nemességük, vagy „magyar lovag” címük volt, de külföldön születtek és tartósan sohasem éltek hazánkban (pl. Johannes Jessenius Prágában).

Idetartoznak azonban azok az anonim munkák is, amelyek külföldi, magyar jellegű intézmények (pl. krakkói magyar burza, a bécsi Pázmány-kollégium) kiadványai. Azonos elbírálás alá esnek azok a szerző nevének feltüntetése nélkül közreadott művek is, amelyek csaknem bizonyosan magyarországi szerzőktől származnak (pl. esküvői köszöntő Pozsonyban, Illésházy nádor felett tartott halotti beszéd).

A fentiekkel szemben tudatosan figyelmen kívül maradnak azok a szövegrészek, amelyeket hazai történelmi személyek szájába adtak és akár

idézet formájában jelentettek is meg (pl. Géza fejedelem beszéde, Zrínyi Miklós buzdító szavai katonáihoz a kirohanás előtt).

2. 3. 3. A természetes és jogi hungarus-személyek kategóriáinak áttekintése után még azt is tisztázni kell, hogy ki tekintendő „szellemi közreműködőnek”, hiszen csak azok minősítik az illető nyomtatványt hungarikumnak, akik ilyen szerepet töltek be azok megjelentetése során. A szellemi közreműködés meglehetősen szerteágazó szempontjai három csoportban foglalhatók össze: szerző, részlet írója és közreműködő.

Szerzőnek tekintendő a mű alkotója (több személy esetén társszerző), a vizsgálztató (praeses), aki a 18. század végéig a felsőfokú oktatási intézményekben a vizsgatételek szerzőjének minősül, valamint a folyóirat szerkesztője. Ha a nyomtatvány társas alkotás, akkor elegendő, ha a szerzők egyike hungarus, s a dokumentum hungarikumnak minősül.

Részlet írója a gyűjteményes munka és folyóirat egyes részművének, ill. cikkének szerzője, továbbá az, akitől irodalmi adalék (előszó, üdvözlés, alkalmi köszöntés stb.) származik, valamint a kommentátor.

Közreműködő pedig a vizsgálzó (respondens, disserens stb.), a szöveg közreadója, akinek nem célja a változtatás (pl. sajtó alá rendez, válogat), az átdolgozó, aki valamely szöveget átalakít (rövidít, bővít, ill. több szöveget összeötvözt), a fordító és az illusztrátor.

2. 3. 4. Meg kell vizsgálni még azt a kérdést is, hogy mikor tekinthető a nyomtatvány hungarikumnak, ha annak csak egy része származik hazai személytől. Alapszempont ebben az esetben, hogy bármely önálló rész, legyen az akármilyen rövid is (pl. egyetlen disztichon), a kiadvány hungarus szerzője miatt ebbe a kategóriába tartozik. Ez arra az esetre is áll, ha a hungarustól származó rész lekülöníthető módon bár, de beépül egy másik szerző művébe (pl. a törökökről szóló értekezés függelékét képező török szójegyzéket más, külföldi szerző saját könyvébe emeli át). Ugyanez érvényes olyan közjogi megállapodásokra (pl. békeszerződés), ahol az egyik fél Magyarország, ill. a magyar király. Ha a külföldi, nem magyar vonatkozású tanintézetben történt vizsgánál a kollektív szerzők csoportjában (pl. nomina offerentium) az összlétszám harmadánál több hungarus található, úgy ez a kiadvány is hungarikumnak minősül.

A hungarus szellemi közreműködő részvételével az eredetileg idegen nyelven keletkezett művek más nyelvű fordításai ugyancsak hungarikumnak

tekintendők. Szintén szerzői hungarikumnak minősül a nyomtatvány, ha abban a hungarus szellemi közreműködésére név szerint ugyan nincs hivatkozás, de az más forrásból (pl. szövegösszevetés, szakirodalom) alapján megállapítható.

2. 4. Utoljára maradt a hungarikum fogalmának negyedik kategóriája, ahol is a tartalom magyar. Ez azonban csupán a legjellemzőbb, de távolról sem egyetlen ismérve ennek a csoportnak. Úgy lehetne talán fogalmazni, hogy ide sorolható minden magyar vonatkozású régi nyomtatvány, amely a fenti három (nyelvi, területi és személyi) csoport egyikébe sem tartozik.

Azért itt is kialakíthatók bizonyos csoportok. A fentiek alapján logikailag az elsőbe azok a régi nyomtatványok tartoznak, amelyeknek a tárgya a magyar nyelv (összehasonlító szövegösszefüggésben is). A következőt azok alkotják, amelyek egészükben vagy legalább egy önálló részükben Magyarországnak, vagy annak bármely területi egységének lakóit, testületeit, vagy ezek bármely tevékenységét ismertetik. Ez történhet akár szöveggel, akár képes ábrázolással (pl. térkép), vagy különböző megoldások kombinációjával. Az ismertetés szempontjai is sokrétűek lehetnek (pl. történelmi, földrajzi). Általános szabályként le kell azonban szögezni, mint igen fontos korlátozást, hogy szükségszerűen figyelmen kívül kell hagyni az említésszerű, új információkat nem közlő ismételéseket, kompilációkat (pl. enciklopédiák, katalógusok). A magyar vonatkozás szélső határát úgy kell megvonni, hogy azok a nyomtatványok, amelyekben a feldolgozott téma, illetve a tárgyalás módja Magyarországgal, a magyarsággal, hazánk földjével, kultúrájával, történelmével csupán kapcsolatba hozható ugyan, de nem kifejezetten azzal foglalkozik (pl. a lengyel vagy cseh humanizmus), kívül maradjanak e kategórián.

Folytatva a fenti gondolatmenetet a negyedik hungarikum kategória harmadik csoportjába azok a régi nyomtatványok sorolhatók, amelyek legalább egy önálló részben magyarországi személy(ek), illetve testület(ek) ismertetésére, ábrázolására törekedtek. E személyek lehetnek névtelenek, sőt a költői fantázia teremtményei is (pl. színdarab hőse), ha azokat magyarországinak ábrázolják és magyar voltak a szerző jelentőséget tulajdonított.

Ennek a hungarika-kategóriának további csoportját azok a régi nyomtatványok alkotják, amelyek részben vagy egészben magyarországi jogi vagy természetes személyek részére készültek. A nyomtatott ajánlás alapján lehet ezt legbiztosabban megítélni. Ugyancsak ide tartoznak azok a régi nyomtat-

ványok, amelyek fizikai előállításában hazai személyek vettek részt. A legjellegzetesebbek itt a külföldön tevékenykedett magyarországi származású nyomdászok kiadványai. De ide sorolhatók logikailag a hazai könyvkötők bizonyítottan hiteles termékei is. Elméletileg ide tartoznak azok a régi könyvek is, amelyek egy példánya – rendszerint a kézírásos bejegyzés alapján bizonyíthatóan – hungarus személy tulajdonában volt. Ez természetesen a kiadványnak csak arra az egyetlen példányára vonatkozik, amely egykor egyértelműen valamely hungarusé volt.

2. 4. 1. A fenti csoportok szükségszerűen nem teljesen pontos körvonalazásából is egyértelműen megállapítható, hogy – az előző három csoporttól eltérően – a magyar vonatkozások negyedik kategóriáját teljesen pontosan, a megítélő személytől független, tárgyilagos ismérvekkel nem lehet biztonságosan meghatározni. Számos esetben csak a szaktudomány beható vizsgálódása alapján lehet bizonyos kérdéseket (pl. a forrásérték meghatározása) eldönteni. Több olyan csoport is akad e kategórián belül, amelyek az egyértelműen hungarikumoktól kezdve fokozatosan mutatnak mind kevesebb összefüggést a bizonyosan nem magyar vonatkozásúakig. Így azonban rendkívül nehéz egyértelműen és következetesen meghúzni a határvonalat, hogy mi az, ami a hungarikumnak ebbe a negyedik csoportjába még beletartozik, és mi az, ami már nem. Szolgáljon erre példaként a 16-17. században hatalmas irodalommal rendelkező Turcica-kategória, aholis a mohácsi csata leírásától a szultánnak a perzsák ellen vívott harcaiig – mint két szélső példa – magyar szempontból számtalan átmeneti kiadvány (pl. balkáni harcok stb.) található.

3. 0. A fenti kategóriák nem valami elméleti agytornát, hanem nagyon is gyakorlati célokat szolgálnak. Ez ugyanis az az iránytű, amelynek segítségével el lehet igazodni, hogy bennünket magyarokat mi is érdekel közelebbről a világ óriási könyvprodukciónak. A nyomdászatnak 1450 táján történt felfedezése óta a termés évszázadonként újra meg újra többszöröződött. Pontos számok – eltekintve a bibliográfiailag már jól áttekintett 15. századtól, az ún. ősnymtatványok korától – nincsenek, ill. nem is lehetnek. Ma úgy becsülhető, hogy a tipográfia első fél évszázadában készült és ma ismert kiadványok kb. 3000 félék, míg a példányok száma megközelíti a félmilliót. A 16. században e két szám fél-, ill. tízmillióra becsülhető, a 17. században pedig már több millió, ill. több tízmillió. A 18. századra vonatkozólag nem lehet mégcsak megközelítően pontos számot sem közölni.

A fentiek után világos, hogy a magyar vonatkozású kiadványok kiszűrése alapvetően fontos ahhoz, hogy valamennyi tudományág hazai történetének kutatásához szolgáló adatbázis – természetesen a levéltárak és múzeumok anyagával együtt – kialakítható legyen. Itt nem kizárólag a köztörténetre kell gondolni, hanem az irodalomtól az orvoslásig minden szakágazat számára elengedhetetlenül szükséges az ismeretanyag bővítése. Ennek a célnak a szolgálatában áll a régi magyar vonatkozású nyomtatványok bibliografizálása. Csakis pontosan körvonalazott kategóriákba tartozó kiadványokra vonatkozó adatok gyűjtését érdemes végezni, hiszen egyedül így lehet törekedni ezeknek – a gyakorlatban soha el nem érhető – elméleti teljességére.

3. 1. A leírtakban körvonalazott és a hazai tudomány története műveléséhez elengedhetetlenül fontos kutatási bázis kialakításának első lépcsője tehát az adatgyűjtés. Arra kell törekedni – legalább is elméletben –, hogy minden magyar vonatkozású régi nyomtatvány adatai regisztrálásra kerüljenek. Ez alkotja a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiát.

A hungarikum négy kategóriája közül az első kettő az ún. primér, vagyis az, amelynek feltárása – majd teljes egészében – kizárólag a magyar szakemberek feladata. Manapság nemzetközileg már viszonylag jelentős erőfeszítések történnek a korábbi század nyomdatermékeinek számbavételére, ahol is a német, olasz és francia nyelvterület produktumai alkotják számszerint a többséget. A hazai nyomdatermékek bibliográfiai regisztrálása azonban senki másra át nem hárítható, hiszen kizárólag a saját feladatunk: pl. egy a 17. században Debrecenben készült nyomtatványt sehol máshol nem vesznek fel a nemzeti bibliográfiába.

3. 2. A szekundér hungarikum csoport a harmadik és negyedik kategóriákba tartozókat öleli fel. (A korábbi szakirodalomban – szűkebb értelemben véve – ezt nevezték „Hungarica”-nak.) Ezen belül a hungarus személyek szellemi produktumai azok, amelyek fontosságával és pontosan körvonalazhatóságával egyaránt megelőzik az utolsó, tartalmi hungarikát. A hungarikumgyűjtés jelenlegi gyakorlata ezért – szükségyszerű önkorlátozással élve – egyelőre figyelmen kívül hagyja a negyedik csoportba tartozókat. Természetesen számtalan esetben kiderül ennek során, hogy a dokumentum egyszerre több hungarika-kategóriába is tartozhat: pl. hazai szerző hazai témáról írt magyar nyelvű munkája, amit hazánkban nyomtattak. Ilyenkor mindig a legkisebb sorszámú csoportba sorolandó az illető kiadvány: a fenti példa esetében az első, vagyis a nyelvi ismérv alapján nyer besorolást az anyaggyűjtésbe.

3. 3. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia feladata az Országos Széchényi Könyvtárra, mint a magyar nemzeti könyvtárra hárul. Itt már jó három évtizede folyik az első három kategóriába tartozó nyomtatványokra vonatkozó bibliográfiai adatok gyűjtése. Ez a magyar nemzeti bibliográfia atyjának, Szabó Károlynak pontosan ezt a három csoportot felölelő három részes alapvetéséből, a „Régi Magyar Könyvtár„, c. munkából (= RMK) indult ki, amely a nyomdászat kezdetétől az 1711. évvel bezárólag tárta fel a múlt század utolsó negyedében az ismert kiadványokat. De nem csupán a gyűjtemények áttekinthetősége javult az azóta eltelt időben, de a bibliográfiai feldolgozás módszertana is sokat fejlődött. Így vált szükségessé és lehetővé, hogy a mai ismeretanyagot korszerű eszközökkel tárja fel a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia. Ennek célja tehát az, hogy a tudományos kutatásoknak minél hatékonyabb támogatást nyújtson.

Az első és második (nyelvi és területi) hungarika a legfontosabb, és mint ilyen, összevontan is kezelhető. A magyar nyelvű nyomtatványok túlnyomó részét (több, mint 90 százalékát) ugyanis hazánk területén állították elő. A két első kategória egyesítésével jött létre a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) elnevezésű vállalkozás immár három évtizeddel ezelőtt az Országos Széchényi Könyvtárban, amely az összes hazai nyomtatvány mellett felöleli a kisszámú külföldön megjelent részben vagy egészben magyar nyelvű kiadványt is. A feltárás időrendben, éven belül a nyomdahelyek, azon belül pedig a szerzők betűrendjében történik. A Szabó Károly-féle vállalkozás záróéve 1711 volt. A hazai tudománytörténet szempontjából ez meglehetősen korainak bizonyult, így arra az elhatározásra kellett jutni, hogy ezt az időhatárt a 18. század végéig fel kell emelni. Az évszázados periodizálás egyben igazodik a nemzetközi gyakorlathoz is.

A tapasztalat azt mutatta, hogy a Szabó Károly által feltárt és 1711. évvel záródó korszakban a korábbi bibliográfiai feltártság úgy 75-80%-os volt. Ez azt jelenti, hogy ha egy korábban még fel nem keresett gyűjteményben régi magyarországi nyomtatványokra bukkanunk, ezeknek legalább háromnegyed része bibliográfiailag ismert, csak a példány novum. Az 1712-1800 közötti kiadványok bibliográfiai számbavételét (egészen 1860-nal bezárólag) Petrik Géza végezte el, ugyancsak jó száz évvel ezelőtt. Az ő feltárása azonban még távolabb áll a teljességtől: a fenti mércével mérve kb. 65%-os. Ez az utóbbi körülmény arra utalt, hogy a feltárást jelentős és rendszeres kiegészítő anyaggyűjtésnek kell megelőznie.

3. 4. A korábbi századok hazai könyvtermelése mindenekelőtt a meg lehetőségen szűk helyi igények kielégítését szolgálta. Külföldre viszonylag kevés példány került belőlük. Úgy lehet számolni, hogy annak a kb. 200.000 példánynak, amely az 1801 előtti hazai nyomtatványokból fennmaradhatott, ma is legalább 95%-át a történelmi Magyarország területén őrzik. Ennek megfelelően a módszeres feltárómunkát a hazai gyűjtemények számbavételével kellett kezdeni, amelynek eredménye meghaladta a 100.000 példányt. A mai Szlovákia területén maradt fenn ezt követően a legtöbb ilyen nyomtatvány, amelynek túlnyomó többségét (kb. 30.000 példányt) az elmúlt évtizedekben sikerült már nyilvántartásba venni. Valamivel kevesebbre lehet számítani Erdélyben, azonban itt rendszeres gyűjtést eddig nem lehetett végezni. A mai Vajdaságban, Észak-Horvátországban, valamint Burgenlandban folytatott feltárás gyakorlatilag elvégzettnek tekinthető, de számszerűen ez együttesen alig haladja meg a 10.000-et. Nem lehet jelentős mennyiséggel számolni a Kárpátalján sem, ahol a kutatás lehetősége csak mostanában nyílik meg.

Érdekes tapasztalat volt, hogy a nagyjából azonos méretű és jellegű könyvtárakban (pl. a kb. 3-5000 kötetes horvátországi, ferences gyűjteményekben) a régi hazai nyomtatványok száma a mai határtól történő távolodással arányosan csökken. Szinte egyenlet formájában volt kiszámítható, hogy a viszonylag gazdag csáktornyai után annak csupán hányadrésze lesz mondjuk Ljubljánában fellelhető. Jól mutatja ez is azt a korlátozott kulturális kapcsolatot, amelyben hazánk az elmúlt századok során szomszédaival állt. Míg kelet és dél felé az ilyen kisugárzás gyakorlatilag fellelhetetlen, észak és főleg nyugat felé azért található ilyen nem túl mély övezet, ahová a hazai kiadványok megjelenésüket közvetlenül követően eljutottak. Krakkó, Brünn, Bécs, Graz vonala zárja nagyjából ezt az övezetet. Számszerűen a régi hazai nyomtatványok túlnyomó része tehát a fentiekben körvonalazott területen található ma is.

3. 4. 1. A fentiekben felvázolt tervszerű és következetes feltáró munka során sikerült a bibliográfiai teljességnek viszonylag magas fokát elérni. A gyakorlat azt mutatja, hogy száz új példány számbavétele során ma alig akad legfeljebb egy-kettő, amelyik mint hazai nyomtatvány már korábbról ne lett volna bibliográfiailag ismeretes. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy további adatgyűjtést nem lenne érdemes folytatni. Éppen ellenkezőleg: a minél teljesebb példánynyilvántartás mellett, amely a részletesebb bibliográfiai feldolgozás során megállapításra kerülő változatok tisztázásához is

rendkívül fontos segédlet, mindig kerülnek elő, ha nem is nagyon nagy számban, de szükségszerűen egyre ritkább – többségükben unikum – kiadványok.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a régi magyar nyelvű kiadványok egy része, különösen a napi használatban állók esetében, a hazánk területén egyáltalán nem, vagy csak agyonhasznált, csonka formában maradt fenn. Áll ez mindennek előtt az egyházi énekes- és perikópáskönyvekre, amelyeknek példányait a magyar nyelvterületen a szó szoros értelmében szétolvasták, majd ezt követően megsemmisültek. Ezzel szemben, ha az ilyen jellegű kiadvány a megjelenése után hamarosan külföldre került, ott azt senki nem forgatta (*Hungarice sunt non leguntur*). Ennek azután az a következménye, hogy külföldi könyvtárakból a legváratlanabb helyeken kerülnek elő ilyen könyvek, ráadásul többségében tökéletes, szinte használatlan állapotban. A 16. századi protestáns énekeskönyvek közel húsz kiadásából pl. egyetlen példány sem maradt fenn itthon teljesen ép állapotban. Ezzel szemben a távoli külföldön (Boroszló, Wolfenbüttel, Stuttgart stb.) található unikumok – éppen a legrégebbiek – mind tökéletesen épek. Így mennyiségileg ugyan nem lehet korábbról ismeretlen, régi hazai kiadványokat ezrével remélni, de – különösen a magyar nyelvűek között – rendkívüli ritkaságok akadhatnak. Arra is van bőven példa, hogy a történelmi Magyarország területén csak hiányosan fennmaradt nyomtatványokból külföldön (pl. Olmütz, Lindau) teljes példányt őriznek.

Külföldön ritka az olyan gyűjtemény, amelyet – mint a ma Halléban őrzött wittembergi magyar burza könyvtára – már a korábbi évszázadokban gyűjtöttek hungarusok össze. Emellett természetesen a nagy világkönyvtárak – szintén szükségszerűen – régi magyarországi kiadványokat is őriznek: pl. a müncheni Staatsbibliothek, a párizsi Bibliothèque Nationale. De kevés olyan akad, amely az ilyen nyomtatványokról külön katalógust állított volna össze. Most áll megjelenés előtt a londoni British Library ilyen kiadványa az 1851 előtti magyarországi nyomtatványairól. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek (Németország) 1721 előtti hungarikáiról (mind a négy kategóriából) ezekben a hetekben látott napvilágot a címlapok reprodukcióját is tartalmazó, háromkötetes katalógus.

4. 0. A hazai nyomtatványok gyűjtése a teljesség igényével történik, vagyis az a vaskos bibliakiadásoktól a plakátokig mindenre kiterjed, amit mozgatható betűkből összeállított szedésről állítottak elő. A 18. század második

felében a hivatalos adminisztráció rendkívüli burjánzásnak indult. A felvilágosodás során ugyanis az állam mind részletesebb szabályozásokkal igyekezett modernizálni a hazai társadalmat. Ehhez számtalan intézkedést és utasítást hoztak, amelyeket belső használatra küldtek szét az alacsonyabb szintű hatóságoknak. Sok új szempont szerint fektettek fel különböző nyilvántartásokat, ezekhez pedig anyaggyűjtést is kellett végezni. Mindez számtalan űrlap és körlevél előállítását igényelte. A címzettek száma ugyanis százakban volt mérhető, így a nyomtatás már sokkal kifizetődőbb volt, mint az egyedi iratok előállítása. Miután ezeket nem terjesztésre szánták, mint különben a szorosabb értelemben vett nyomtatványokat, hanem nyomdát vettek igénybe nagyszámú, de azonos jellegű irat előállításának megkönnyítésére, az így létrejött akták – nyomtatott formájuk ellenére – nem könyvtári, hanem levéltári jellegűek. A hazai nyomtatványok számbavétele során ezek azért 1750 után figyelmen kívül maradnak. Pontosabb körvonalazása ennek a kizárt kategóriának így szól: a hivatalos ügyintézés során 1750 után keletkezett nyomtatott iratok, amelyek nem viselnek címlapot és impresszumot. A címlap ugyanis az általános jellegű terjesztés jellegzetes ismérve. Az impresszumos iratok viszont azért kerülnek mégiscsak regisztrálásra, hogy a hazai nyomdák saját maguk által megjelent termékeit lehetőleg a teljesség igényével lehessen számbavenni.

A műhely természetesen nem minden kiadványán tüntette fel, hogy azt hol, mikor és ki állította elő, azaz nem adtak mindig teljes impresszumot. A korábbi századokban a nyomtatványok viszonylag jelentős része ezek nélkül, vagy egyik-másik hiányával készült. A legkülönbözőbb (vallási, politika, adózási stb.) szempontok miatt nem ritkán a feltüntetett impresszumadatok egésze, vagy azok egy része tudatosan hamis, illetve kitalált (koholt) is lehet. Mindez rendkívüli mértékben megnehezíti a retrospektív nemzeti bibliográfiák megbízható összeállítását. Az olyan viszontagságos múltat átélő ország, mint hazánk, a nyugat-európai államokhoz viszonyítva csak sokkal fejletlenebb nyomdászattal rendelkezett. Szegénységünknek azonban ez esetben van bizonyos előnye is: így nem annyira reménytelen a retrospektív nemzeti bibliográfia áttekintése, mint pl. Németországban vagy Itáliában, ahol már a 16. században a kiadványok százezreinek több milliós példányban fennmaradt hatalmas tömegét kell ehhez számbavenni.

Kivételesen előnyös hazánk fejletlensége még abból a szempontból is, hogy a kevésszámú – az egyidejűleg működött műhelyek száma még a 18. század végén is csak néhány tucat – nyomda felszerelése az általuk imp-

resszummal ellátott termékeik alapján rekonstruálható. A betűöntvények mérete és alakja alapján – természetesen, az egy-egy kiadványban szereplő valamennyi típus figyelembevételével – a 18. század közepéig teljes biztonsággal, utána kb. 1780 tájáig nagy valószínűséggel megállapítható, hogy hol és – kb. öt-tíz éves pontossággal – mikor készült hazánkban a kiadvány. Természetesen rengeteg előkészítő aprómunkára van szükség, hogy az ilyen nyomdameghatározás elvégezhető legyen. Az ehhez szükséges nyilvántartások jelentős része már elkészült és teljesebbé tételük tervszerűen folyik. Az 1801 előtti hazai nyomdahelyek és az ott tevékenykedett nyomdászok jegyzéke nem jelent meg nyomtatott formában, de a RMNy szerkesztőségében munkaeszközként összeállították azt.

Az előbbiekből világos, hogy az anyaggyűjtés csakis a hazai impresszummal ellátott kiadványokra terjed ki, hiszen a hely vagy a nyomdász nevének feltüntetése nélkül napvilágot látottak teljeskörű gyűjtése – különösen a külföldi gyűjtemények esetében – értelmetlen lenne, mert azoknak mindössze parányi töredéke lehet csak hazai. A részben vagy egészben magyar nyelvűek természetesen minden esetben érdekesek és fontosak, hiszen ezek – a többivel ellentétben – nagy valószínűséggel éppen hazánkban készültek. Ha azonban mégsem, úgy akkor is elsőrangúan magyar vonatkozásúak. További lehetőség a hazai impresszum feltüntetése nélkül megjelent nyomtatványok feltárásához a hungarus szellemű produktumainak számbavétele, hiszen ezek egy részénél fennáll a valószínűség, hogy hazánkban készült.

4. 1. A harmadik kategóriába tartozó, ún. szerzői hungarika nagyon fontos. Hazánkfiai az elmúlt századokban is viszonylag nagyszámban keresték fel a fejlettebb nyugati országokat. Ottani tevékenységük során ezer és ezer kiadványban láttak napvilágot szellemi produktumaik. Szabó Károly, majd halálát követően Hellebrant Árpád állíttatta össze az akkori ismeretek alapján a külföldön nem magyar nyelven, de részben vagy egészben hungarus által írt és 1712 előtt nyomtatott formában közzétett kiadványok bibliográfiáját a Régi Magyar Könyvtár III. részeként. Az 1896-ban két kötetben megjelent mű 4831 tételt tartalmaz. A gyakorlat azt mutatja, hogy ebben az esetben a bibliográfiai teljesség még Petrikénél is alacsonyabb: szinte minden második korábbi ismert kiadvány hiányzik. Ez a körülmény arra késztette az Országos Széchényi Könyvtárt, mint a magyar nemzeti könyvtárat, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia új és korszerű összeállítására irányuló törekvéseit kiterjessze erre a kategóriára is.

5. 0. A fentiekben vázolt adatgyűjtés és -nyilvántartás mind csak eszköze a végső célnak, a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia korszerű módszerrel készülő és legújabb ismereteket tükröző adatokkal kiegészített, új kiadásának. Ennek munkálatai már korábban megindultak a két első (nyelvi és területi) hungarikum időrendben történő együttes feldolgozásával „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) címmel. Eddig két kötet látott belőle napvilágot: I. 1473-1600. Bp. 1971. – 2. 1601-1635. Bp. 1983. Jelenleg a harmadik kötet munkálatai folynak, amely az 1636-1655 közötti időszakot öleli fel. A 17. század végéig még ezt követően három további kötetre lesz szükség, amelyek mindegyike előreláthatólag 15-15 év hazai nyomdatermésért várja majd fel. Az összesen hat kötetre tervezett vállalkozás közel hatezer nyomtatvány pontos leírását, tartalmi feltárását és a szakirodalomnak az illető régi kiadványra vonatkozó megállapításainak összegzését tartalmazza. Ezenfelül tájékoztatást nyújt a változatokról és a példányokról. Remélhető, hogy a munkatársak nemzedékváltását követően felgyorsulnak a munkálatok, és a további kötetek a korábbiaknál hamarabb fognak megjelenni.

A vállalkozás színvonalát a nemzetközi visszhang és a könyvtárismeretetések kritikája igen jól minősítette. (Hasonló vállalkozások megindítása előtt pl. a finnek külön tanulmányozták Budapesten e munkálattal.) Egyes módszertani újításával (pl. valamennyi címlap reprodukcióban történő kézreadása) a RMNy mintául szolgált mások számára is. Az említett wolfenbütteli Herzog August könyvtár nagy sorozatban adja közre régi nyomtatványainak szakcsoportokba rendezett katalógusát a címlapreprodukciókkal, így a már említett háromkötetes hungarika-katalógust is.

5. 1. A 18. század feltárása során – a feldolgozandó hazai nyomtatványok nagy számának igen nagy, mintegy öt-hatszoros növekedése miatt az igényességet bizonyos keretek között (pl. a szakirodalom eredményeinek összesítése terén) szükségszerűen csökkenteni kell majd. Az előkészítés legfontosabb feltétele az anyaggyűjtés mind teljesebbé tétele. A fentiekben vázolt tervszerű feltáró munka során a Petrik által az 1712-1800 időkerből regisztrált 11.630 tétel rendkívüli mértékben gazdagodott. Három kiegészítő kötetben (V. köt. 1971. = 7660 – VII. 1989 = 5364 – VIII. 1991 = 1326) immár nem kevesebb, mint 26.000 különböző hazai nyomtatvány leírása jelent meg a nyomtatott nemzeti bibliográfiában. Folyamatos a további adatgyűjtés, amelynek közreadására azonban feltehetően csak a 17. századi

feltárást lezáró VI. kötetet követi majd, de megelőzve a 18. század publikálását.

Miután a hazai nyomdászat termékeinek regisztrálása a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia fő feladata, fontos az áttekintés az egyes városok, ill. azon belül az egyes műhelyek szerint. Ezen kiadványoknak időrendi jegyzéke először 1972-ben (Petrik VI.) került közreadásra, majd 1991-ben (Petrik VIII.) kiegészítésre. A további anyaggyűjtés, a fentiekben vázolt és a betűtipusok alapján történő nyomdameghatározás, a változatok megállapítása, továbbá a későbbi részletes bibliográfiai feldolgozás támogatására valamennyi 18. századi hazai nyomtatvány címlapjáról készül másolat elkészítése és nyomdai rendben történő áttekintése valamint terjedelmének megállapítása rendszeres munka keretében folyik.

5. 1. 1. A 18. század időrendben történő feltárása – éppen az egyre növekvő mennyiség miatt – már nem a legmegfelelőbb rendezési szempont, hiszen a század végén egy-egy év alatt akár ezernél is több nyomtatvány adatai szereplnének. Indokoltabb tehát a szerzői betűrendre történő áttérés. Ebben az esetben azonban a számításba vehető valamennyi kiadványt előzetesen az utolsó darabig fel kellene bibliográfiailag tární, hogy a publikálás megindítható legyen, hiszen a szerzői név ill. annak formájának stb. megállapítása csakis a feldolgozás során lesz végleges. Hogy ne kelljen a sok tízezer 18. századi hazai nyomtatvány publikálására generációknak vární, helyesnek látszik az évszázadot – feltehetőleg három (1701-1750, 1751-1780, 1781-1800) – korcsoportra bontani, és ezeket egyenként feldolgozni.

5. 2. A harmadik, ún. szerzői hungarika kategória területén – ha csak igen kis lépésekben is – de itt is megindult a Szabó Károly-féle RMK III. új kiadásának előkészítése. Ez a vállalkozás azonban még igencsak az elején tart. 1990-től évente egyenként 320 lap terjedelemben kb. 700-700 tételt tartalmazó kiegészítő kötet lát napvilágot „Pótlások, javítások, kiegészítések” megjelöléssel. Az első időrendben 1604-ig, a második 1659-ig, a harmadik 1699-ig jutott. 1993-ban jelenik meg a negyedik, amely egyrészt eljut a Szabó Károly-féle 1711. záróévig, majd rögtön ezt követően a kezdetektől 1700-ig ad újabb pótlásokat.

Ez a körülmény is jól mutatja, hogy milyen sok további új adat előkezelésével kell még számolni. Nagyon távol áll ebben a kategóriában a hazai nyomtatványoknál említett és elért 98-99%-os teljesség az új példányok előkezelése során. Csak ez a viszonylagos teljesség nyújt reményt arra, hogy

az RMNy kötetek új átdolgozására legalább száz évig ne legyen szükség. A RMK III. esetében egyelőre tehát a rendszeres anyaggyűjtést kell folytatni. Tekintettel arra, hogy a kategóriának példányai túlnyomó többségükben éppen nem a Kárpát-medencében, hanem pontosan azon kívül maradtak fenn, a még hiányzó tételek felkutatása sokkal szélesebbkörű és nagyobb volumenű munkát jelent, mint volt ez a hazai kiadványok esetében.

Az 1711-es helyett ebben a kategóriában is helyesnek látszik az időhatárt az 1800. évvel bezárólag kiterjeszteni. Petrik bibliográfiájába – természetesen a hazai nyomtatványokhoz hasonlóan korlátozott teljességben – ezt a kategóriát is felvette. A tételek azonban szinte el vannak rejtve a többi csoportba tartozó és főleg az 1801-1860 közötti korszakban kiadott, számszerűen jóval több nyomtatvány leírása közé. A RMK III-hoz eddig összegyűjtött pótlások, valamint a tervezett összesített mutató elkészítése utánra kerül majd sor olyan jegyzék összeállítására, amely kizárólag a harmadik (szerzői) hungarikum kategóriába tartozó és 1712-1800 között megjelent kiadványokat fogja majd tartalmazni. Ez jelenthet majd szilárdabb kiindulópontot a további – nyilván itt is igen jelentős arányú – kiegészítő anyaggyűjtéshez.

5. 3. A Szabó Károly-féle RMK III. három különböző szempont szerint összeállított mutatóval rendelkezik. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy most a pótlások is két időrendben kerülnek közlésre. Ezek után tehát indokolt, hogy a kiegészítések mutatójának elkészítésekor abba bedolgozást nyerjen az eredeti RMK III. minden adata. Az az elképzelés, hogy olyan adatbank épüljön ki, amely biztosítja a hazai szerzőkre és azok kiadványaira vonatkozó valamennyi szempont szerinti keresési lehetőséget. Ennek egyik segédkönyveként 1989-ben az Országos Széchényi Könyvtár közreadta a „Régi Magyarországi Szerzők) (RMSz) ideiglenes jegyzékét, amely több mint tízezer személy adatát tartalmazza: név, annak változatai, a születés és halál helye és éve, valamint az illető foglalkozásának igen tömör megjelölése. Ez a sokszorosított jegyzék távolról sem teljes és ráadásul nem is hibátlan, mégis bizonyos eligazodást jelent annak számára, aki pl. egy külföldi könyvtárban igyekszik régi, magyarországi szerzőtől származó nyomtatványra találni. (Az RMSz kiegészítése és kiigazítása is folyik.)

A tapasztalat azt mutatja, hogy valamelyik nagy gyűjteménybe tévedt kutatóra az első pillanatban elkeserítően nyomasztóan hatnak a katalóguscédulák százezrei, sőt milliói, vagy a katalóguskötetek százai. Legtöbb reményt az első sikerélményhez az „SZ” betű átfésülése jelentheti. Itt ugyanis –

eltekinthetve a jelentős számú lengyeltől – viszonylag tömören lehet együtt látni a magyarokat. Közülük természetesen a legtöbb 20. században élt (pl. Szentgyörgyi), de azért viszonylag jó a kilátás, hogy korai kiadványokra is (pl. Szenci Molnár) lehet bukkanni.

Minden ilyen jellegű nyomtatványra vonatkozó közlés, amely tartalmazza a szerző nevét, a mű címét, a megjelenés helyét, évét és nyomdászát, valamint a példányt őrző gyűjtemény elnevezését és a kötet ottani jelzetét, nagy segítséget jelent az Országos Széchényi Könyvtárban működő RMNy Bibliográfia Szerkesztősége számára (postacím: H-1827 Budapest).

Külföldi hungarikum-kéziratok és nyilvántartásuk

(Hungarikum-Kézirat-Kataszter)

Az OTKA támogatásával 1986 óta folyó munkálatnak tartalma, keretei, célja – speciális területről lévén szó – nem lehetnek nyilvánvalóak a kívülről állók számára. A „Hungarikum-Kézirat-Kataszter” elnevezés magában foglalja ugyan a vállalkozás minden vonatkozását – a név egyes elemei mégis magyarázatra szorulnak ahhoz, hogy a munkálat képe kibontakozzék belőlük. Az alábbiakban ezt kíséreljük meg: felvázoljuk, mit értünk a Hungarikum-Kézirat-Kataszter keretei között kézíraton; mit jelent számunkra a hungarikum fogalma; s végül, hogy milyen munkafolyamatok útján jön létre a tervezett – a tárgy természetéből fakadóan óriási és állandó továbbgyarapítást igénylő – nyilvántartás, amelyet Hungarikum-Kézirat-Kataszternek (HKK) nevezünk. Röviden érintjük majd a munkálat előzményeit, s bemutatjuk az eddigi eredményeket is.

1. A magyar értelmező szótár szerint kézírat „minden kézzel írott szöveg”; a könyvnyomtatás elterjedése előtt „kézzel írott írásmű”; második jelentésében minden – bárhogyan előállított szöveg, amelynek alapján nyomtatás készül. (3.k.937.1.)

Ezek az értelmezések nem teljesen felelnek meg a könyvtári-kézirattári terminológiának. Ehhez legközelebb a „kézzel írott írásmű” meghatározás áll, azzal a korrekcióval, hogy nemcsak a könyvnyomtatás elterjedése előtt íródott írásművek tekintendők „kézírat”-nak, hanem a későbbiek is, napjainkig. Ez a definíció azonban így sem nyújt segítséget munkánk kereteinek kijelöléséhez. Célravezetőbb, ha arra a gyakorlati álláspontra helyezkedünk, hogy kézíratnak azt tekintjük, amit kézirattárak őriznek. Így viszont nem kerülhetjük meg a kettős kérdést: mit őriznek a kézirattárak, s milyen gyűjteményeket nevezünk kézirattárnak?

A kézirattárak őrzetében lévő sokféle dokumentum között az első helyet – sok szempontból – a középkori kódexek foglalják el. Az írás megjelenése és a nyomtatott betű uralomra jutása között – Marshall McLuhan hívta fel

erre a figyelmet – a kéziratosság évezredei helyezkednek el. Európában az i.e. V. századtól az i.sz. XV. századig a könyveket kézzel írták. A nyugati világban a könyv történetének csak egyharmada esik a nyomtatott könyv történetére.”¹ Magyarországon ez az arány eltérő: a magyarság szájhagyományon alapuló műveltségét a XI. század folyamán váltja fel fokozatosan az írásbeliség: tehát nálunk a kézírásosság és a nyomtatott könyv korszaka két nagyjából egyenlő időszakot ölel fel; a választóvonal – a könyvnyomtatás elterjedése időben egybeesvén az ország sorsát meghatározó történeti eseményekkel – 1526.

A középkori kódex a korszak teljes kultúrájának írásos rögzítője: vallás, tudomány, művészet kizárólagos írásos formái ezek. Gyűjtőhelyük a középkorban is a könyvtár – a szerény plébániai és kolostori könyvtáraktól kezdve a XV. századi pompás uralkodói-főúri könyvtárakig. Ugyancsak a jogi és gazdasági élet fejlődése az írásbeliség másik ágát fejleszti ki: az okleveles gyakorlatot. Az oklevél nem könyvtári dokumentum (nem is nevezzük kéziratnak) sem a középkorban, sem ma, hanem a levéltárak őrzik: a középkori írásbeliségnek ez a két nagy csoportja a mai gyűjteményi rendszer alakulását is meghatározta.

A magyarországi kódexirodalom a XI. században indul fejlődésnek, ami a XV. század végéig tart – hogy azután a kódexállomány a XVI. századtól kezdve példátlan méretű pusztulás áldozata legyen. Becslések alapján 45-50 ezer Magyarországon vagy külföldön készített kódex lehetett használatban a magyar középkor öt évszázadában; ebből Magyarországon 250-300 darab maradt fenn, s bár hazánkon kívül ennek bizonyára a többszörösét őrzik, mindez együtt is csak töredék. A külföldön fennmaradt kódexek feltárása – mint minden, a középkori kéziratokkal kapcsolatos tudományos probléma megoldása – külön tudományszak: a medievisztika, ezen belül a kódikológia feladata.² A HKK kéziratáros munkatársai csak az újkori kéziratok – 1526-tól napjainkig húzódó – területén folytatnak gyűjtést. (E korszakban nyilván más a külföldön-belföldön őrzött kéziratok aránya, mint a kódexek esetében – ám, ha az arányok megállapítása nem is lehetséges, annyi bizonyos, hogy a külföldi anyag a belföldi dokumentumok tekintélyes hányadát alkotja.)

Az újkori kéziratok gazdag világának egyik része a középkori kézirat folytatása: a kéziratos könyv. A nyomtatás elterjedésével párhuzamosan szerepe, köre természetesen egyre jobban összeszűkül; végül létrejön a mai értelemben vett „kézirat”, amelynek egyetlen feladata, hogy a nyomtatás

alapjául szolgáljon. A kéziratos könyv a magánszférában, s annak is szűk területén él tovább; kialakul a kéziratos könyvnek néhány olyan típusa, melynek lényegéhez tartozik a kéziratosság, s mely ebben a formában tölti be rendeltetését. E kézirat-típusok súlya, mennyisége korszakonként változó.³

Ilyenfajta kézirat a napló (még akkor is, ha utóbb egyes naplókat forrásértékük miatt publikálnak); ilyen bizonyos fokig az emlékirat – bár ezek írásánál már gyakran valószínűnek tűnik a publikálás igénye, hiszen az emlékiratok száma a súlyos történelmi helyzetekben, sorsdöntő események után észrevehetően megnő (pl. a XVII. századi Erdélyben; az 1848/49-es szabadságharc után; a XX. század közepén). A kéziratos könyv egyik klasszikus műfaja az emlékkönyv, album amicorum, amely a XVII. s még a XVIII. században is külföldön tanuló magyar diákok tulajdonából származóan gazdag kapcsolat- és mentalitástörténeti forrásanyagot őriz – hogy azután a XX. századra csaknem kizárólagosan a gyermeki világba szoruljon vissza. A XVI. századtól a XIX. század elejéig elevenen élő kéziratos műfaj a tanulmányi jegyzet (változó forrásértékkel), a röpirat, a prédikáció- és imádsággyűjtemény (ezek, főleg a koraiak, irodalmi alkotásként is értékelhetők); a versgyűjtemény, mely a műköltészet és folklór között elhelyezkedő nemesi-polgári alkalmi költészet termékeit gyűjti egybe, korszakonként változó jelleggel. A XVII. század végének, a XVIII. század elejének politikai viszonyai a hazafias kesergő-síralmas énekeknek kedveznek. A XVIII. század folyamán iskolai-kollégiumi énekköltészet válik uralkodóvá, hogy azután a XIX. századra a versgyűjtemények inkább egyes személyek „kedvenc verseit” felölelő népdalok vagy műköltészeti darabok együttesévé váljanak.

A XVIII. század folyamán a kéziratos könyv visszaszorult fogalma ismét kitágul. A tudományosság szakszerűvé válásának útján iratmásolatok készülnek forrásként használandó dokumentumokról, s ezeket egybekötik vagy eleve kötetekbe másolják; ugyanakkor igény támad levelezések megőrzésére (elsősorban tudóslevelezések ezek, a magánérdekű levelezések a családi levéltárakban kapnak helyet): ezeket is rendezve, bekötve őrzik. Van, aki saját leveleit kötetbe másolja össze; vannak fiktív leveleskönyvek, mint Mikes Kelemené.

Mindezek a kézirat-műfajok a modern kéziratárak állományának egyik részét alkotják. Minthogy könyvszerű dokumentumok, őrzésük is a könyvekéhez hasonló módon történik, számsor szerint növekvő sorozatokban. A könnyebb kezelhetőség érdekében már a múlt században szokássá vált e

köteteket valamilyen szempont szerint tagolni: nyelv, méret, esetleg tartalom alapján külön sorozatokat képezve.

A kézirat fogalmának fejlődése azonban itt nem állt meg. A XIX. században tovább tárgul a megőrzésre méltónak tartott dokumentumok köre mind tartalmi szempontok szerint, mind annak következtében, hogy jeles személyek – írók, tudósok, államférfiak – kéziratai, autográfai írójuk jelentősége folytán önmagukban, tartalmuktól függetlenül is értékessé válnak. A kéziratárak most már gyűjtik ezeknek a személyeknek mindenféle kéziratát: nemcsak leveleiket, de műveik kézirateit, vagy a működésükre vonatkozó dokumentumokat is.

Ezeknek a részben kisterjedelmű kéziratoknak az őrzése a rendezés és raktározás új módszereit teszi szükségessé. A kéziratárakban új sorozatok keletkeznek „Autográf-gyűjtemény” vagy hasonló néven, a szerző nevének betűrendjében vagy beérkezési sorrendben, palliumokban, borítékokban vagy dobozokban raktározva el a leveleket, s a (nem is mindig „autográf”, vagyis sajátkezű) kisebb kéziratokat.

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan – vagy nem sokkal később – ugyancsak a tudomány szempontjait követve fellép az az igény is, hogy a jeles személyiségek írásos hagyatékait megóvják a szétszóródástól, (amit az egyes levelek, kéziratok gyűjtése csak előmozdított), s ezeket a könyvtárak vagy más gyűjtemények egészükben vegyék át, őrizzék meg.

Kezdetben ez az igény nem társult feltétlenül az átvett anyag együttes őrzésének követelményével. A már létező sorozatok alkalmas keretet látszottak kínálni a teljes hagyatékoknak is: a hagyaték az egyes darabok szerzőjének neve szerint a kéziratáron belül szóródott szét. A könyvtári gyakorlatnak, mely a könyveket a szerző alapján katalogizálja, ez a módszer látszott leginkább megfelelőni.

A gyakorlatot több irányból érkező hatások ingatták meg. Az egyik a dokumentumok mennyiségének nagymértékű megnövekedése a XX. században; egyben állandóan tágult a forrásértékűnek tekintett kéziratok köre is. Ezek összeolvasztása egyetlen könyvtári sorozatba egyre reménytelenebb vállalkozásnak látszott. Ezzel párhuzamosan, a történeti szemléletnek a kutatás minden területén történő térnyerése folytán általánossá vált az a felismerés, hogy minden dokumentum a maga természetes helyén, eredeti összefüggéseiben meghagyva nyújtja a legtöbbet a kutatás számára. A könyvtárak átvették a levéltári gyakorlatban már régóta alkalmazott, a század elején ott kizárólagossá váló proveniencia-elvet: az összetartozó anyagok együttes ör-

zésének elvét. Az „irodalmi levéltár” gondolatát a német szellemtörténeti iskola alapítója, Wilhelm Dilthey hirdette meg 1889-ben – ennek nyomán alakult meg a német terület legnagyobb irodalmi levéltára, a Goethe-Schiller-Archiv Weimarban. A fejlődés természetesen minden országban másként, a helyi hagyományoknak megfelelően alakult. Könyvtárak kéziratárai világszerte éppúgy őriznek személyi hagyatékokat, mint az újabban sokfelé létesült irodalmi levéltárak, vagy akár a hagyományos levéltárak is.

Ami viszont világszerte, ha nem is azonos, de hasonló: az – a dolog természetének megfelelően – a személyi hagyatékok belső rendje. Személyi, családi iratok; iratok a hagyatékot létrehozó „fondképző személy” különféle tevékenységi köreire vonatkozóan; levelezés, irodalmi és/vagy tudományos művek kéziratái, végül a hagyatékok természetének megfelelően különféleképp tagolható vegyes anyag: nagyjából ezekre a részekre tagolódik minden rendezett hagyatéka, a „fond”. A fond – szemben a kötetes kéziratanyaggal és a kis-kézirat-gyűjteménnyel, melyekhez hagyományos könyvtári cédula-katalógusok készülnek, – az egyes darabokat, ill. az egy cím alá foglalható irategyütteseket felsoroló jegyzékek alapján kutatható. A kutatás megkönnyítésére számos könyvtár a fond egyes tételeit a betűrendes kéziratári katalógusba is beiktatja – amennyiben erői erre elégségesek, hiszen a fondszerű gyűjtés mindenütt a dokumentum-mennyiség soha nem látott növekedését hozta magával, s számos nyomtatásban megjelent összesített fond-nyilvántartásban szerepel a röviden leírt hagyatéka mellett a „rendezetlen” vagy „előrendezett” megjegyzés.

A fentiekben leírt három kézirat-típus (kötetes kéziratok, kisebb kéziratok, személyi hagyatékok) megléte, s ezek valamilyen módon elkülönített kezelése általában jellemző – legalábbis a nagyobb – kéziratárakra. Jó példa erre az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kéziratárának rendszere. A múlt század hatvanas éveiben, amikor a kéziratanyagot először rendezte máig ható érvénnyel a könyvtár őrje, a zenetudós Mátray Gábor, létrejöttek a kötetes anyag nyelv és méret kombinációja szerint tagolt sorozatai (Fol. Lat., Quart, Hung. stb.). A századfordulón Erdélyi Pál, a Kéziratár vezetője létrehozta az autográf-gyűjteménynek megfelelő két sorozatot: a Levelestárat (akkor Irodalmi Levelestárnak nevezték) a levelek, az Analekta-sorozatot a kisterjedelmű nem levél-kéziratok őrzésére. Ebben az időszakban a beérkező hagyatékokat e két sorozatba olvasztották be, a kötetes vagy köteté formálható tételek pedig a kötetes kéziratok között kaptak helyet. (A helyzetet az javította, hogy az un. végleges napló együttes jegyzéket tartalmazott a

teljes hagyatékról.) Legalább 70 nagyobb terjedelmű hagyatéka, s még nagyobb számú kisebb hagyatéka vagy hagyatéktörödéke került ilyen módon feldolgozásra. 1963-ban indult meg az OSZK-ban a fondok korszerű együtt-tartásának gyakorlata.⁴

A hazai kéziratárak rendszerének ismerete segíti a kutatót, aki külföldi gyűjtemények feltárására vállalkozik; ugyanakkor minden kéziratgyűjtemény külön világ, nemcsak anyaga, gyűjtési profilja tekintetében, hanem a feltárt-ság jellegében is: egyes részekhez nyomtatott katalógusok készültek (főleg a kötetes kéziratokhoz), más állagokról (így a – volt – nyugatnémet állam könyvtárainak hagyatékaikról) összesített nyilvántartást adtak ki; más gyűjteményrészek csak a cédulakatalógusból kiindulva kutathatók, s olyan anyag is előkerülhet egy kéziratárban, melyről csak az ott dolgozó kéziratáros segítségével szerezhetünk tudomást.

2. Bár a „hungarikum” megjelölés minden magyar érdekű dokumentum összefoglaló elnevezése, az alábbiakban e fogalmat csak a határainkon kívül őrzött kéziratokra vonatkoztatjuk.

A könyvtári hungarikum bonyolult, sok szempontot figyelembe vevő meghatározása a kéziratok vonatkozásában viszonylag leegyszerűsödik. A HKK fő célja a hazai minden irányú történeti kutatás forrásbázisának kiszélesítése, így gyűjtése körébe tartozik minden olyan kéziratok dokumentum, dokumentum-együttes, mely Magyarország múltjával bármely szempontból foglalkozó kutató számára forrásként felhasználható.

Ennek megfelelően gyűjt megszorítás nélkül minden ún. tartalmi hungarikumot: minden olyan kézirat (nem levéltári) művet, dokumentumot, mely Magyarország történetével és jelenével, magyar személyiségekkel bármely szempontból foglalkozik; szépirodalmi műveket is, ha bennük (költött vagy történeti) magyar személyiségek szerepelnek. Természetesen beletartoznak e körbe azok a művek, melyeknek csak egy részlete magyar vonatkozású.

A tartalmi változásoktól függetlenül kéziratok hungarikum minden olyan kézirat

1. amely magyar nyelvű
2. amelynek szerzője (vagy másolója, vagy kibocsátója) magyar (magyarországi) személy (vagy jogi személy)
3. amelynek a címzettje magyar (levél, dedikáció, emlékkönyvi bejegyzés)
4. amely a mindenkor Magyarországon területén íródott

5. amely magyar személy vagy intézmény tulajdonából származik.

Külföldre távozott, vagy magyar szülőktől külföldön született személy akkor tekinthető magyar szerzőnek, ha 1. magyarnak vallja magát; vagy 2. magyarul is publikál, ill. publikált; vagy 3. tanulmányait legalább részben Magyarországon végezte.

A nem tartalmi hungarikum-kategória öt esetéhez egy további is csatolható: magyar érdekűnek tekintjük azokat a kéziratokat, amelyeknek szerzője (másolója, kibocsátója) Magyarországon működött/működő vagy külföldön Magyarországgal kapcsolatos tevékenységet kifejtett/kifejtő nem magyar személy/jogi személy, ha a kézirat Magyarországgal kapcsolatos.

Ennek a kategóriának külön figyelembevétele a kutatás során azért nem szükséges, mert az ide sorolható dokumentumok mint tartalmi hungarikumok foghatók fel. A fenti szabály mégis segítséget nyújt két kérdés megvilágításához.

Az egyik a Habsburg-uralkodók kérdése. A fentiek értelmében nyilván tartjuk mindazokat a (nem levéltárban őrzött) dokumentumokat, amelyek Magyarországra vonatkozó tevékenységükkel kapcsolatosak, ill. magyarországi személyiségekkel való kapcsolatukra világítanak rá. A nem Magyarországot érintő uralkodói tevékenységükkel, valamint magánéletükkel, családi és egyéb nem-magyar kapcsolataikkal foglalkozó dokumentumok viszont már nem tartoznak a HKK gyűjtőkörébe. Ugyanez áll a Habsburg-királyok mellett működő politikusokra, államférfiakra is: a magyar/magyarországi személyiségek anyaga általában gyűjtendő, a nem magyaroké (pl. Metternich) az uralkodóknál érvényes megszorítással.

További problémát jelentenek a trianoni béke előtti Magyarország területén élt nemzetiségiek: horvátok, németek, románok, ruténok, szerbek, szlovákok tevékenysége során 1920 előtt keletkezett dokumentumok. Az ő levelezéseik, hagyatékaik és egyéb kézírataik, úgy tűnik, esetenkénti mérlegelést igényelnek, mint amelyek a magyar múlt körébe tartoznak ugyan, a magyar kultúra körébe azonban nem szükségképpen. Néhány mérlegelési szempont: a hazai németiség dokumentumai általában gyűjtendőek, már csak azért is, mert az elmúlt századokban a német nyelv magyarországi használata folytán olykor nem is állapítható meg, hogy a vizsgált dokumentum szerzője magyar-e, vagy magyarországi német. Nem gyűjtendőek a szerb, román egyházi vonatkozású kéziratok, szertartáskönyvek – felveendőek azonban az itt élő nemzetiségi értelmiség tagjainak magánlevelei a XVIII.-XIX. században.

A XIX. század második felétől kezdve azonban – a nemzetiségi törekvések egyre határozottabb megfogalmazódása, a nemzetiségi értelmiség számszerű növekedése, valamint kapcsolatainak a határokon túlra helyeződése folytán – a nemzetiségi személyiségek levelei, hagyatécai inkább csak összefoglaló leírást érdemelnek: a fondképző megnevezését, a hagyaték rövid jellemzését. (A leírás kérdéseire még visszatérünk.)

A külföldön őrzött hungarikum-kéziratok nyilvántartásának gondolata az OSZK alapításának idején, Széchényi Ferenc kezdeményezésére vetődik fel először. Horvát István, a könyvtár reformkori őre hozzá is lát egy nyilvántartás elkészítéséhez a külföldön őrzött magyar vonatkozású kódexekről. Az újkori kéziratok a XIX. század folyamán kevesebb figyelemben részesülnek, s bár a század végén a Magyar Könyvszemle számos jegyzéket közöl ezekről (többnyire külföldi könyvtárak katalógusai alapján), az érdeklődés inkább a kódexek és – levéltári vonatkozásban – az oklevelek felé fordul. Az újkori kéziratok kérdése hosszú szünet után csak a XX. század második felében kerül ismét előtérbe. Míg a külföldön őrzött levéltári anyag nyilvántartásának munkálatai már 1971-ben szabályozott keretek között elkezdődnek, s míg a kódexek nyilvántartása is megindul az MTA keretei között a hetvenes évek elején, addig az újkori kéziratok csak 1976-ban szerepelnek először a hungarikum-gyűjtési tervezetek anyagában, s a munka csak 1986-ban indul meg a Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. kutatási főirány keretei között, az OTKA támogatásával, az OSZK-val, mint a kutatás központjával, s a három nagy kéziratár (OSZK, Akadémiai Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum) együttműködésével. Ez a HKK-munkacsoport létrejöttének rövid története.⁵ Minden nemzeti kutatás természetszerűleg foglalkozik a „patriotika”-anyag feltárásával. Hogy ez a feladat magyar vonatkozásban különösen fontos, és a hazai kutatás számára jelentős eredményeket ígérő: ezt a hazai kéziratok az átlagnál jóval nagyobb százalékanak külföldi léte magyarázza.

A hungarikum-kódexek szétszóródásának folyamatára már utaltunk. Legismertebb szakasza ennek a Corvina szétvándorlása: Magyarországon kívül 16 ország 44 városának 50 könyvtárában található egy vagy több corvina, s az itthon őrzött 50 corvina is megjárta a maga útját: egy-két kivétellel valamennyi az utolsó másfél évszázadban külföldről került haza. Jellemző az is, hogy a négy legkorábbi magyar nyelvű szövegemlék Magyarország mai határain kívül maradt fenn, ill. bukkant fel: Pozsonyban, Leuvenben, Gyulafehérvárott és Königsbergben.

Az újkori kéziratok külföldre kerülésének két általános, minden országra egyformán érvényes útja van. Az egyik a kéziratok középkor óta ismert „vándorlása”: magángyűjtemények keletkezése és szétszóródása, kereskedelmi úton történő tulajdonosváltás. Hogy ez napjainkban milyen nagy méreteket öltött: erre példa a számtalan kéziratárverési katalógus, amelyekben angol vagy német cégek a világ bármelyik részéről származó, de nemzetközi érdeklődésre számot tartó középkori vagy újkori kéziratokat kínálnak megvételre. Ezekben a katalógusokban rendszeresen – ha nem is nagy mennyiségben – szerepelnek hungarikumok: pl. Liszt Ferenc levelei, más magyar zeneszerzők zenei vagy egyéb kéziratai (pl. Goldmark, Bartók, Kodály); Kossuth-levelek és egyéb Kossuth-dokumentumok, elsősorban az emigráció évtizedeiből; a magyar származású atomfizikusok írásai (ezek általában külföldön keletkezett kéziratok); de pl. egy-egy – ki tudja, milyen úton kivándorolt – Jókai-kézirat is előkerül néha. A külföldi hungarikum keletkezésének másik szokványos módja a magyar személyiségek külföldiekkel – barátokkal, munkatársakkal, politikusokkal, kiadókkal, újságok körül működő értelmiségekkel – történő kapcsolattartása; ennek dokumentumai alkotják a hungarikum-kéziratok másik csoportját. Ezek a levelek, esetleg mű-kéziratok rendszerint a címzett hagyatékában maradnak fenn, – de valamilyen úton-módon ki is kerülhetnek onnan. Példa az előbbire L.D. Barnett hagyatéka, a British Library-ben (ahol a címzett a keleti könyvek és kéziratok osztályának vezetője volt), amely Stein Aurél Kashmirban 1936 és 1942 között írott nagyszámú levelét őrzi; az utóbbira példa a Wiener Stadt- und Landesbibliothek-ban Hubay Jenő Brahms-hoz írt levele, Gustav Mahler Dóczi Lajos-hoz írt levelei, Liszt Ferenc Ludwig Eckhardthoz írt levele: a címzettek hagyatéka nincs egészében e gyűjtemény őrizedében.

A magyar érdekű kéziratok azonban – sok vonatkozásban eltérően más nemzetek kézirataitól – zömmel két más módon kerültek külföldre. Az egyik – a múlt századok kéziratosa emlékei szempontjából óriási változást jelentő – mód a trianoni határok létrejötte. A legnagyobb történeti múlttal rendelkező, a török pusztítást elkerült, többé-kevésbé épségben fennmaradt gyűjtemények – Kolozsvárott, Gyulafehérvárott, Pozsonyban, hogy csak a legjelentősebbeket említsük – ekkor a magyarság számára külföldi gyűjteményekké váltak, a kéziratok külföldi hungarikummá. Nem is szükséges példa annak felméréséhez, mit jelent a magyar történeti kutatás számára az Erdélyi Múzeum gazdag gyűjteménye, – de utalhatunk a Zágrábban őrzött Zrinyi-dokumentumokra, a Turócszentmártonban összegyűjtött XVII-XIX. századi,

a Felvidék története szempontjából elsőrendűen fontos kis gyűjteményekre, vagy a további, bizonyosan többszáz felvidéki és erdélyi kisebb egyházi és világi gyűjteményre, melyek a magyar kutatás számos ágazata számára őrznek forrásanyagot. A hungarikum-kéziratok gyarapodása ezeken a területeken természetesen állandóan folyik, hiszen az ott élő irodalmi, politikai vagy bármilyen kulturális tevékenységet kifejtő magyar személyiségek írásai, hagyatécai ugyancsak a magyarországi kutatás számára is nyilvántartandó hungarikum-kéziratok.

Végül a külföldi magyar érdekű kéziratok létrejöttének további útja az, ha a magyar személyiség pályája egy részében vagy egészében külföldön él és működik. Bizonyos keretek között ez természetes folyamat – megemlíthetjük a német földön tanuló erdélyi Tellmann György albumát a jénai Egyetemi Könyvtárban (1742-1743); Cramer Sámuel lőcsei születésű orvos 1624-i Frankfurtban teleírt emlékkönyvét a londoni Wellcome Historical Medical Library-ben; az érdekes pályát befutó Szittya Emil író, újságíró (1886-1964) hagyatékát a marbach-i irodalmi levéltárban; ide sorolhatók a többi között a külföldön őrzött Liszt Ferenc-dokumentumok is. Ez a folyamat azonban magyar vonatkozásban nem maradt meg a szokásos, minden országra jellemző keretek között. Magyarország történetének egyes eseményeihez nagyobb vagy kisebb tömegeket érintő emigrációs hullámok csatlakoztak: a legnagyobb méretű az 1945 és 1956 utáni eláramlás; de nem volt csekély a 30-as években, s az 1849 utáni kivándorlók száma sem. Írásos nyomot hagyott maga után a Rákóczi-szabadságharcot követő emigráció is: a szabadságharc résztvevőinek és leszármazottainak írásait. Ez utóbbira példa a francia gyűjteményekben őrzött Rákóczi-kéziratok sora; a XX. század emigránsainak útját pedig nagy terjedelmű hagyatékaik jelzik, melyeket az Egyesült Államok gyűjteményei őrznek, mint Eckhardt Tibor, Kovács Imre, Márai Sándor, Pfeiffer Zoltán, Zilahy Lajos hagyatéka; vagy a néhány évvel-évtizeddel korábban távozók hagyatéka, mint Jászi Oszkáré, Vámbéry Rusztemé, Molnár Ferencé. Ezt az anyagot is kiegészítik a ma Amerikában élő és a legkülönbözőbb területeken működő magyar személyiségek tevékenységének állandóan keletkező dokumentumai. Mindez együtt eléggé indokolja azt, hogy a magyar humán tudományok forrásbázisa szempontjából a hungarikum kéziratoknak igen nagy – a hazai forrásanyaggal sok vonatkozásban vetekedő – értéket tulajdonítsunk.⁶

A kéziratos hungarikum körének megvonása során ezt az anyagot több vonatkozásban is el kell határolnunk a levéltári hungarikumtól. A kétféle

dokumentumanyag szétválasztása az anyag zömét tekintve teljesen egyértelmű: egyfelől a levéltárak hivatalos szervek (jogi személyek, családok) működése során keletkezett zárt (vagy ma is növekvő) irattárakat őriznek; másfelől a mindenkori magyar állam kapcsolatai a külfölddel általában meghatározzák azt, mely levéltárak milyen anyagában várhatóak magyar vonatkozások (pl. diplomáciai levelezések, követjelentések). Emellett a levéltári anyag annyiban is meghatározott, hogy az irattárak nagy része számára eleve adott, hogy őrzésükre melyik levéltár – s csak egy bizonyos levéltár – illetékes (pl. az államok főhatóságainak iratait az országos levéltárak, a városi iratokat a városi levéltárak stb.) őrzik. Ezzel szemben a kézirattárakban őrzött anyag csaknem kivétel nélkül magánszemélyektől származik; ennek megfelelően esetlegességek alapján kerül egyik vagy másik gyűjteménybe, akár vétel, akár egyes kéziratok ajándékozása vagy hagyatékok elhelyezése útján. A helyzetet az bonyolítja, hogy a levéltárak zömében is őriznek esetlegességek alapján odakerült dokumentumokat: egyes kéziratokat, személyi hagyatékokat egyaránt. Így, bár a levéltári hungarikumok feltárását, nyilvántartását, mikrofilmen való megszerzését a Magyar Országos Levéltár végzi, s a HKK általában nem tart nyilván levéltári dokumentumokat, esetenként – mint néhány levéltár mellett létrehozott kézirattár, vagy kulturális szempontból is jelentős, levéltárban őrzött hagyatékok vagy levelezések esetében – mégis kivételt teszünk.

A „kataszter”, vagyis az összegyűjtött kéziratileírások összesített nyilvántartása: a munkacsoport több ágban párhuzamosan folyó munkájának folyamatosan létrejövő, és soha be nem fejeződő eredménye. Az alábbiakban bemutatjuk a munka előkészítő szakaszát (3.1), a csoporton belül folyó gyűjtőmunkát (3.2), továbbá azokat a szempontokat és munkamódszereket, melyeket a kataszter készítése során alkalmazunk (3.3). Kivonatossan közöljük a kéziratileírások készítésének szabályait (4); a függelék (5) a munka végzéséhez szükséges mintákat, adatokat közöl.

3. 1. A munkálatok első szakaszában a korábbi idevágó tevékenység Magyarországon is hozzáférhető eredményeinek összegyűjtését kezdtük meg. Ennek egyik ága az előző évtizedekben külföldi kutatóutakon keletkezett kutatói jelentések összegyűjtése. Már az 1945 utáni évek elején, majd még inkább 1960 után számos külföldi kutatás folyt, elsősorban a szocialista országokban, de kisebb számban nyugati államokban is. A kutatók nagy része meghatározott témához gyűjtött anyagot, de voltak közöttük, akik (saj-

nos általában rövid ideig tartó) kutatóútjuk során egy-két gyűjtemény teljes hungarikum-anyagának áttekintését kísérelték meg. Az általuk készített kutatási beszámolók alkotják előzetes gyűjtésünk egyik fő forrását.

Bár a régebbi rendelkezések értelmében az öt példányban benyújtott úti-beszámolókat meghatározott irattárakban kellett elhelyezni, a beszámolók többsége legfeljebb egy-két helyen került megőrzésre. Így átkutattuk – és átkutatjuk – az alábbi intézmények irattárait: MTA, Művelődési Minisztérium, Új Magyar Központi Levéltár; továbbá Országos Széchényi Könyvtár, Irodalomtudományi Intézet, Történettudományi Intézet, Könyvtártudományi és Módszertani Központ stb. Mindezekből több száz, bennünket érdeklő úti-jelentés került elő. Ezekből rövid kivonatot készítettünk – ez alkotja az ún. első nyilvántartás egyik elemét – s a lényegesebb, nagyobb anyagot tartalmazó úti-jelentéseket másolatokban is őrizzük. Jelenleg 300 ilyen másolat áll rendelkezésre. Az úti-jelentések gyűjtése nemcsak a bennük feltárt anyag miatt fontos, hanem azért is, hogy megelőzzük a párhuzamos, egymásról nem tudó kutatásokat, amelyeknek nem egy példája épp e gyűjtés során mutatkozott meg.

Az előzetes anyaggyűjtés második forrását a külföldi kéziratárakról már a XVIII. század óta megjelenő nyomtatott katalógusok alkotják. Ezeket nagy mennyiségben – bár a kíváncsok teljességtől igen távol – őrzik nagy könyvtáraink, elsősorban az OSZK kéziratári segédkönyvtára. E katalógusok szerkesztési elvei igen változatosak. Általában csak a gyűjtemény kézíratos könyveire terjeszkednek ki; autográf-gyűjteményekre csak ritkán. A leírások részletessége is igen változó: egyes katalógusok csak jegyzékszerű felsorolásokat tartalmaznak, mások alapos, tudományos feldolgozást közölnek egy-egy kéziratról. Sok katalógus a középkori kódexeket és az újkori kéziratokat együttesen tartalmazza. Van néhány katalógus, amely a hagyatékok részletes leírását is közli; más kézikönyvek az egy-egy ország könyvtári-muzeumi gyűjteményeiben őrzött valamennyi hagyatékról adnak összesítve rövid tájékoztatást.

Munkánk során először a nyomtatott katalógusok címleírását készítettük el. Ezek után megkezdtük és folytatjuk e katalógusok magyar vonatkozású adatainak kicédlázását. A katalógusok leírása kerül az első nyilvántartásba; az egyes kéziratokra vonatkozó adatok a kataszter részét alkotják majd.

A katalógusokból nyerhető információkat kiegészítendő nyilvántartásunkba beépítjük a hungarikum-kutatás szempontjából eredményt ígérő könyvtárismertető kézikönyveket is. A nagy könyvtárak kisebb-nagyobb ter-

jedelmű füzetekben, könyvekben ismertetik nemcsak történetüket, jelen adataikat, de állományuk fő értékeire, esetleg ezek katalógusaira is kitérnek. Ezek az adatok segítséget nyújtanak a gyűjteményekben történő kutatás terjedelmének felméréséhez, s a várható eredmények felbecsüléséhez is.

Végül, már a munka első szakaszában gyűjteni kezdtük összefoglaló bibliográfiákból, hazai folyóiratokból, az OSZK periodikus hungarikum-bibliográfiáiból az egyes külföldi kéziratok, kéziratgyűttesek közlésére, ismertetésére vonatkozó adatokat. Ezek az adatok a kataszter részei lesznek ugyan, de a közleményben közölt vagy ismertetett kéziratok lelőhelye feltehetőleg további kéziratok őrzési helye, s így mint ilyen is nyilvántartást érdemel.

Mindezekből az adatokból készült el (s áll földrajzi rendben) a HKK első, mintegy 5000 tételes nyilvántartása, amely egyrészt a gyűjtőmunka irányainak kijelöléséhez nyújt segítséget, másrészt a külföldre készülő kutatóknak adhat olyan információkat, melyek a kutatást gyorsabbá, eredményesebbé teszik.

3. 2. A várható eredmény szempontjából a világ országai és gyűjteményeik három kategóriába sorolhatók. A leggazdagabb hungarikum-anyagra természetesen Romániában, Szlovákiában, az egykori Jugoszlávia egyes részein és – a fentiekől eltérő, de ugyancsak történeti okokból – Ausztriában, főleg Bécsben számíthatunk. A kapcsolatok sokasága, ill. az emigráció iránya folytán ebbe az első csoportba sorolható Németország és az Egyesült Államok is. A második csoportba azok az országok tartoznak, melyekkel kapcsolataink kevésbé voltak szorosak, vagy ezek szorossága a történelem egyes korszakaiban változó volt. Ilyenek Anglia, Belgium, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Olaszország, Spanyolország, Ukrajna; ide sorolhatjuk Izraelt is, tekintélyes számú magyar származású lakossága, valamint a magyarországi eseményekre is kiterjeszkedő történeti gyűjteményei folytán. Minden más állam a harmadik kategóriában foglal helyet – bár a kéziratvándorlás esetlegességei folytán a világ minden gyűjteménye nyújthat meglepetéseket.

Munkacsoportunk kutatói a kiválasztott gyűjteményt lehetőleg alapos felkészülés után látogatják meg: a könyvtárismertetők áttanulmányozásán kívül a hozzáférhető nyomtatott katalógusokból kijegyzi a hungarikumnak látszó tételeket: ezután a gyűjtemény megfelelő részeiben már csak azonosítani kell az egyes kéziratokat.

Tekintettel arra, hogy célunk az, hogy az egyes gyűjteményeket lehetőleg teljességgel áttekintsük, a helyszíni kutatás első állomása a gyűjtemény egészéről való tájékozódás: annak megállapítása, hogy a nyomtatott katalógusokban feltárt anyagon kívül milyen állományrészeket őriznek még a kéziratárban, hogy ezekről milyen segédlet (cédulakatalógus, jegyzék, napló) áll rendelkezésre; esetleg annak felderítése, milyen feldolgozatlan, katalogizálatlan dokumentumok tartoznak még a gyűjteménybe. A kéziratár-rosokkal való konzultálás arra is fényt deríthet, milyen bennünket érdeklő kéziratanyagról van tudomásunk saját könyvtárunkon kívül, kisebb könyvtárakban vagy magántulajdonban. Ezután következhet a nem nyomtatott segédletek átnézése, a hungarikum-tételek kijegyzése, majd – a rendelkezésre álló időtől függően – a kéziratok egy részének (a legérdekesebbeknek és azoknak, amelyeknek hungarikum volta kétséges) megtekintése.

Munkatársaink az elmúlt években számos könyvtár kéziratárát tárták fel; a közép-európai országok közül jártak Ausztriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban; a nyugat-európaiak közül Angliában, Franciaországban, Németországban; egy alkalommal az Egyesült Államokba is eljutottak⁷. Elkészült a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratok jegyzéke is. Az eredményekből néhány kiragadott adatot ismertetünk.

A bécsi Wiener Stadt- und Landesbibliothek terjedelmes anyagának átnézése (a 400 doboznyi katalógus segítségével) végéhez közeledik. A feljegyzett adatok szerint a könyvtárban a magyar-osztrák kapcsolatok (kulturális, politikai, családi, üzleti kapcsolatok) igen gazdag dokumentumanyagát őrzik, pl. Heckenast Gusztáv vagy Havasi Lajos író, újságíró (1843-1910) hagyatékrészét vagy hagyatékát; Grillparzerhez és Karl Kraus-hoz (1874-1866, író újságíró, műpártoló, Bécs kulturális életének egyik meghatározó egyénisége magyar személyiségek által írott leveleket, P.J.N. Geiger festő és rézmetsző száznál több levelét Heckenast Gusztávhoz; az egyes levelek írói és címzettjei között pedig olyan nevek szerepelnek, mint Görgey, Goldmark, Greguss Ágost, Ipolyi Arnold, Jászi Oszkár, Joachim József, Kiss József, Kertbeny Károly, Kossuth, Liszt – és sokan mások.

Csehszlovákiában leginkább a Matica slovenská gyűjteményeiben számítottunk ismeretlen forrásanyagra. Itt a megjelent katalógusokban még fel nem tárt részeket kutattunk át, a főleg XVII-XIX. századi egyházi, iskolai, gazdasági, családi, és általában történeti érdekű dokumentumokat vettünk nyilvántartásba. – Lengyelországban Krakkó nagy gyűjteményeiben kezdtük meg a kutatást: a lengyel-magyar kapcsolatokra vonatkozó XVI-XVIII. szá-

zadi iratokat; a Rákóczi-emigráció lengyelországi tevékenységére vonatkozó dokumentumokat találtunk, továbbá diákok emlékkönyveit, Dembinszky tábornok levelezését és memoárjait; a bécsi lengyel követ jelentését az 1919-es magyarországi eseményekről.

Angliában a British Library-ben az utolsó húsz év – nyomtatott katalógusban még nem szereplő – gyarapodását néztük át. Az eredmény: XVI-XVII. századi, az erdélyi fejedelmek működésével kapcsolatos forrásanyag; a hagyatékban Kossuth-, Bartók-, Kodály-vonatkozások, levelek. A Bodleiana (Oxford) Pulszky-leveleket őriz, és Stein Aurél nagy forrásértékű hagyatékát.

Németországban (az NSZK-ban) munkatársaink Berlinben és Münchenben kutattak. Berlinben a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz által létrehozott és gondozott központi katalógust nézték át: ez a milliónál több tételt felölelő nyilvántartás a volt NSZK területén lévő könyvtárakban őrzött újkori kéziratok (igen szűkszavú) leírását tartalmazza. Az eredmény több száz magyar vonatkozású adat: minden további itteni kutatás kiindulópontja. – Münchenben a Bayerische Staatsbibliothek kéziratárának autográf-gyűjteményét tárták fel, 900 hungarikum-tételt gyűjtve itt össze. A legérdekesebb nevek: Bartók, Bleyer Jakab, Dohnányi, Eötvös József, Goldmark, Goldziher Ignác, Heckenast Gusztáv, Hubay, Kazinczy, Kovachich Márton György, Liszt, Moholy-Nagy, Pulszky, Virág Benedek.

Az Egyesült Államokban tett kéthónapos út során a kutató 16 gyűjteményt látogatott meg, köztük a legjelentősebbeket is: Columbia University, Butler Library; New York Public Library; Pierpont Morgan Library (New York) – Library of Congress (Washington) – Hoover Institution (Stanford) – University of Chicago Libraries; Szathmári Lajos gyűjteménye (Chicago) – Boston University Libraries; Boston Public Library; Harvard University, Houghton Library (Boston) – stb. A fent már említett hagyatékok mellett kisebb vagy terjedelmesebb anyag fűződik e gyűjteményekben például az alábbi nevekhez: Ady Endre, Bartók Béla, Carelli Gábor, Herz Ottó, Hevesy György, Horthy Miklós, Liszt Ferenc, Schwimmer Róza, Szent-Györgyi Albert, Szigeti József, Tábori Pál. Léteznek emellett összefoglaló gyűjtemények Amerikába került XX. századi hivatalos dokumentumokból; 1956-ra vonatkozó gyűjtemények és vallomás-gyűjtemény; sokfelé van anyag a 48/49-es szabadságharc emigrációjával kapcsolatban, s az amerikai magyarság mozgalmi-egyesületi életéről is.

Említést érdemel, hogy Európa néhány gyűjteményében folytak rendszeres hungarikum-feltárások a HKK kutatásaitól függetlenül vagy azt megelőzően is; a könyvtárosok mellett elsősorban levéltári kutatók voltak azok, akik a levéltári hungarikum-feltárás során könyvtári gyűjteményeket is áttekintettek (Belgium, Jugoszlávia, NDK, Portugália, Spanyolország, a Vatikán).

A kutatók mellett a folyóiratok és a nyomtatott kéziratkatalógusok is értékes adatokkal gazdagítják hungarikum-nyilvántartásunkat. A *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*. (Bearb. v. Ludwig Denecke, neu bearb. Tilo Brandis.) 2. kiad. Boppard am Rhein, 1981. c. kiadvány – mely több mint 6000 hagyaték négysoros ismertetését adja – az alábbi, vitathatatlanul magyar személyiségek hagyatékát (vagy hagyatéktrófe-dékét) sorolja fel (nem említve itt nem magyar személyek hagyatékának magyar vonatkozásait): Bulyovszky Mihály (1640-1712) (Karlsruhe); Dudith András (Berlin); Házy Gyula (Marbach); Joachim József (Berlin, Hamburg); Schmeizel Márton (1679-1747) (Karlsruhe); Szittyai Emil (Marbach).

Számos elszórt adatot – elsősorban magyar személyiségek XIX. sz. leveleiről – tartalmaznak a francia könyvtárak nyomtatott katalógusai, de felsorolnak terjedelmesebb hungarikum-együtteseket is.⁸ Így az avignoni könyvtár őrzi Podhorszky Lajos (1815-1891) (Szinnyei szerint „nyelvbúvár”) kalandos élete egy szakaszának dokumentumait: leveleit Paul Mariéton-hoz (költő és irodalomtörténész), egy oroszról fordított angol nyelvtanát, könyvtárának széljegyzetekkel ellátott darabjait. – Egy összefoglaló nyilvántartás tájékoztat a Magyarországon működött angol diplomaták hagyatékának hol-létéről, s nagyjából tartalmáról is; ilyenek: Sir Thomas Beaumont Hohler (Magyarországon: 1921-1924) levelei, táviratai, naplói (családi tulajdonban); Sir Colville Adrian de Rune Barclay (Magyarországon 1921-1928) levelezése, egyéb papírjai (családi tulajdonban); Sir Owen St. Clair O'Malley (Magyarországon: 1939-1941) nagy, rendezetlen hagyatéka (Cambridge, Churchill College); igen érdekesek lehetnek a magyar kutatás számára az 1919 előtti bécsi, az 1919 utáni csehszlovákiai, romániai diplomaták hagyatékai is.⁹

A példákat a végtelenségig szaporíthatnánk, holott a feltárásnak még inkább csak a kezdeténél vagyunk. De már az eddigi eredmények is alkalmasak arra, hogy a kutató lehetőségeit és szemhatárát kitágítsák, s nemcsak arra; rávilágítanak (a hazánkban őrzött dokumentumoknál talán élesebben) arra a helyre is, melyet Magyarország Európa politikai és kulturális életében az elmúlt századokban és a jelenben is elfoglalt és elfoglal.

3. 3. A Hungarikum-Kézirat-Kataszter (munkánk szempontjából a második nyilvántartás) a feltárt kéziratok leírását foglalja magába, egyenként vagy kézirat-együttesenként. A HKK számítógépen készül.

A számítógép alkalmazása kéziratok vonatkozásában Magyarországon csak a kezdeteknél tart. Tekintettel arra, hogy a kéziratok leírása nem írható körül olyan határozott szabályokkal, mint a nyomtatványoké; tekintettel továbbá arra, hogy a HKK adatai sokféle, az adatok mennyisége, a leírások pontossága szempontjából igen eltérő forrásból származnak: gépi feldolgozásuk eleinte aggályosnak, nehezen megoldhatónak tűnt. Két körülmény szolgált mégis amellett, hogy ezt az utat válasszuk. Az egyik: ez a nyilvántartás igen hosszú időre szól, s – ha a munkafolyamat, mint reméljük, nem szakad meg – a hungarikum-kéziratok fent ismertetett állandó újratermelődése folytán folyamatosan gyarapszik is. Ezért célszerűbbnek látszott, ha adatainkat nem kötjük katalóguscédulához, s szükség esetén ismételhetővé is tesszük. A másik körülmény a sokszempontú visszakeresés lehetősége: a cédulaanyag a szükséges utalásokkal természetesen a sokszorosára nőne, míg a számítógépes leírás számos szempont alapján kereshető (szerző, ill. levélíró, cím ill. a levél címzettje, műfaj, földrajzi nevek, egyéb előforduló nevek, korszak, tárgyszavak). A munkát gépi programját Horváth Ádám, az OSZK Fejlesztési Osztályának főmunkatársa készítette el;¹⁰ a géprevitel munkája a kezdeteknél tart.

A korábbiakban ismertetett munkamódszernak megfelelően a HKK az alábbi forrásokból jön létre:

Az összegyűjtött és a HKK-kutatás során keletkezett útijelentések és a jelentésekhez csatlakozó kéziratjegyzékek.

A HKK első nyilvántartásába felvett (ill. külföldön még feltárandó) kéziratkatalógusok és könyvtárismertető kézikönyvek.

Folyóiratok és bibliográfiák (gyűjtésük folyamatos).

Külföldi kéziratokról hazai intézmények birtokában lévő mikrofilmek katalógusai.

A kéziratok gépi leírásánál a lényeges adatokra szorítkozunk, megadjuk azonban a további tájékozódást lehetővé tevő forrásokat (útijelentés, nyomtatott katalógus stb.). Korlátozni kívánjuk – a könnyebb kezelhetőség érdekében – az adatok mennyiségét is. Így összetartozó kézirategyütteseket (pl. egy levelezést, vagy azonos tartalmú iratok gyűjteményeit) egyetlen egységként vesszük fel. (A terjedelem és a jelzetek megoldásából tűnik ki, hány

tétel szerepel együttesen.) Terjedelmes kéziratjegyzékeknél (mint pl. a Matica slovenská sokszorosított katalóguskötetei) esetleg nagyobb állagrészekről egyetlen leírást készítünk, s csak a legfontosabb tételeket emeljük ki külön leírásban.

A leírandó hungarikum-anyag előkészítése a kéziratári munkatársak feladata. A géprevitelt a gép kezelője végzi. (A későbbiekben, amikor a számítógép használata várhatóan általánosabbá válik, nyilván a kéziratáros – legalábbis részben, az anyag természetének megfelelően – maga írja majd gépbe a gyűjtött adatokat. (A teljes munkafolyamat jelenleg a következő:

A kéziratáros ellenőrzi a kéziratjegyzékben a leírandó tételeket, és – amennyiben ezek nem alkalmasak közvetlenül a gépbe írásra – elkészíti a (tételenkénti vagy összevont) címleírást.

Külön leírás készül az egyes lelőhelyekről és forrásokról.

A kezelő leírja a kézirat-címleírásokat és a lelőhely-leírásokat. A kézirat-leírások – egyelőre – megőrzendők.

Egy-egy jegyzék vagy más forrás leírásának befejezése után a leírásokat kinyomtatjuk. A kéziratáros ezen végzi el a leírások korrigálását, a kezelő ennek alapján végzi el a javításokat. A korrigált ívek egyelőre szintén megőrzendők.

A HKK használatának módjáról külön útmutató készül.

4. Az alábbiakban összefoglalóan ismertetjük azokat a szabályokat, melyek alapján a gépbevitelre alkalmas kéziratleírások készülnek.

4. 1. Önálló leírás készül minden olyan kézitról (kötet, levél, autográf), amely heterogén eredetű és tartalmú gyűjteményben maradt fenn. (Ld. 5.31.) (Kivétel a rokon tartalmú tételek együttes leírása, ld. alább.)

Önálló leírás készül a 4.2. pontban leírt összefoglaló leírások kiemelkedő, fontos tételeiről is (az irodalom- és történettudomány, valamint a tudománytörténet szempontjából jelentős személyek levelei, egyéb dokumentumai; forrásértékű dokumentum-együttesek). (Ld. 5.32)

Összefoglaló leírás készül

a hagyatékokról, nagyobb hagyatéktöredékekről, levelezésekről (Ld. 5.33.)

a kéziratáron belül külön kezelt, meghatározott tárgykörű kisebb gyűjteményekről (Ld. 5.34)

több rokонтartalmú tételtől, melyek valamely kéziratár katalógusában egymás mellett szerepelnek (Ld. 5.35)

Összefoglaló leírás esetében – különösen a hagyatékoknál – a „Megjegyzés” rovatban található meg a tétel rövid ismertetése.

A leírások jegyzékszerűen készülnek (tehát nem szükséges az egyes tételeket külön cédulára írni). A jegyzék élén a feltárt intézmény pontos adatai szerepelnek (város, az intézmény hivatalos neve, a kéziratokat őrző részleg neve, valamint a gyűjtő neve és a gyűjtés éve.

4. 2. A leírások a következő adatokat tartalmazhatják (természetesen nem minden leírás tartalmazza valamennyi adatot; részletesen ld. a 4.3 pontban):

- 10 Szerző/szerzők vagy levélíró vagy a hagyatéknak, gyűjtemény létrehozója (fondképző)
- 20 A kézirat címe vagy a levél címzettje
- 30 A kézirat műfaja
- 33 A keletkezés helye
- 40 A keletkezés éve vagy évköre
- 44 A keletkezés ideje fél évszázadban megadva
- 48 A kézirat jellege
- 50 A kézirat nyelve
- 60 A kézirat terjedelme
- 70 Megjegyzés
- 80 A kézirat lelőhelye
- 82 A fond megjelölése (ha a kézirat fond része)
- 83 A kézirat jelzete
- 86 Az adat forrása
- 90 Tárgyszavak

4. 3. Az alábbiak a leírás egyes elemeinek (adatrekordok) részletes ismertetését tartalmazzák. Minden adat egy számmal kezdődik (azonosító), amely a kezelő számára meghatározza, hogy az adatot melyik mezőbe írja. Minden adatrekordot külön sorba írunk, de amennyiben egyes mezők üresen maradnak, ezeket minden jelölés nélkül kihagyjuk. Kézzel készülő leírásoknál az előforduló neveket nyomtatott nagybetűvel írjuk le.

10. Szerző, szerzők (levélíró, fondképző)

A nevet mindig a szerző anyanyelvén adjuk meg (ha latin névalakot használt, latinul). Idegen nyelven leírt neveknél a vezetéknév és keresztnév közé vessző kerül. Több szerző esetén a neveket világosan elkülönítjük egymástól. Szerző nélküli műveknél e sor elmarad. A név után a szerző

minőségére vonatkozó kódot adjuk meg. (Ld. 5.1 melléklet) Több szerző esetén a kódot külön-külön jelöljük.

20. Cím (címezett)

Az egyenként felvett kéziratok eredeti címét változtatás nélkül leírjuk. Ha a cím hosszú, a kihagyásokat ... beiktatásával jelöljük.

Több kézirat együttes leírásakor magunk fogalmazzuk meg a kéziratok tartalmát összefoglaló rövid címet, minden esetben magyar nyelven. (Ld. 5.35) „Hagyaték”, „fond”, „levelezés”, „írártár” leírásánál a cím helyére a megfelelő kifejezés kerül minden toldalék nélkül (tehát nem „hagyatéka”).

Levél, levelek leírásánál ebbe a rovatban a címezett neve (anyanyelvén) és a megfelelő kód kerül. (Ld. 5.32) Több címezett esetén a „több címezett-hez” megjelölés kerül ide, a címzettek nevét tárgyszóként vagy a megjegyzés rovatban szerepeltetjük.

30. Műfaj

A műfajt jelölő elnevezések jegyzékét ld. az 5.2 függelékben. Amennyiben a cím kifejezte a műfajt (hagyaték, napló, emlékkönyv stb.), ez a sor elmarad.

33. A keletkezés helye

Csak kötet vagy kisebb mű-kézirat keletkezési helyét adjuk meg. Levél, hagyaték leírásánál a sor elmarad. Több helységnév megléte esetében a három legfontosabbat adjuk meg „stb.” kiegészítéssel. A helynév nevét saját nyelvén adjuk meg, ha azonban közhasználatú magyar neve van (a régi Magyarországhoz tartozott, vagy pl. Bécs, Prága, Velence stb.), úgy ezt a nevet használjuk, az első esetben a mai névvel együtt, pl. Lőcse/Levoca.

40. A keletkezés időpontja

Ebben a sorban egy vagy több évszám szerepel, a tartalomnak megfelelően vesszővel vagy kötőjellel elválasztva. Levelezés leírásánál csak a kezdő és záró évszámot adjuk meg. Ha pontos adat nem szerepel a kéziratban, ez a sor elmarad.

44. A keletkezés időpontja fél évszázadban

Minden kéziratnál megadjuk azt a fél évszázadot, amelyben keletkezett. Ha a kézirat kora csak évszázadnyi pontossággal állapítható meg, mindkét fél évszázadot külön jelöljük. (XVIII.1./ XVIII.2.) Ha a kézirat kolligátum, és a kéziratok kora több évszázadot is felölel, az átfogott kort fél évszázadra bontva adjuk meg.

48. A kézirat jellege

A kézirat eredeti vagy másolat voltára vonatkozó adat (eredeti, másolat, egykorú kézirat, X.Y. másolata stb.). Hagyaték esetében a sor elmarad.

50. A kézirat nyelve

A kézirat nyelvének, ill. nyelveinek felsorolása. A hagyaték nyelvét nem kell feltüntetni.

60. A kézirat terjedelme

Egyes kéziratok leírásánál 3 db-ig folió- vagy lapszámot adunk meg, 3 db felett darabszámot. Levelek leírásánál, valamint több kézirat együttes leírásánál szintén elégséges a darabszám.

Hagyaték, fond esetében a rendelkezésre álló terjedelmi adatot (darabszám, doboz- vagy tékaszám, folyóméter) írjuk be, szükség esetén „kb.” bevezetéssel.

70. Megjegyzés

Ebben a sorban a kéziratra/kézirategyüttesre vonatkozó minden lényeges megjegyzés elhelyezhető, amely a többi rovatban nem kapott helyet. Ilyenek: a hagyaték vagy gyűjtemény rövid, 2-3 soros jellemzése; a hagyatékban szereplő fontosabb személyek neve (Ld. 5.33 5.34); több kézirat együttes leírásánál a szerzők neve (Ld. 5.35); több címzett esetében a fontosabb személyek neve stb. Ebben a rovatban a neveket és azokat a kifejezéseket, amelyek tárgyszó szerepét is betöltik, +...+ közé tesszük. Az így megjelölt fogalmakat az utalószavak között nem kell megismételni.

80. A kézirat lelőhelye

Ha egy gyűjtemény hungarikum-kéziratairól készül jegyzék, a lelőhelyet elégséges a jegyzék elején leírni (Ld. 4.1). A leírás a város nevét és az intézmény nevét tartalmazza, saját nyelven és ma érvényes hivatalos alakjában. Ha ezt nem lehet biztonsággal megállapítani, az intézmény nevét magyarul adjuk meg (vagy magyarul is megadjuk). Magántulajdon esetében e sorban a város, a tulajdonos neve és a „magántulajdon” megjegyzés kerül.

82. A fond megjelölése

Ha olyan kéziratot írunk le önállóan, amely valamely hagyaték, fond tarozéka, ebben a sorban ezt a fondot nevezzük meg (Ld. 5.32).

83. A kézirat jelzete

Több kézirat leírása esetén a jelzeteket egymástól világosan elkülönítve írjuk le.

86. Az adat forrása

Ha a forrás nyomtatásban megjelent katalóguskötet, itt a kötet rövid címlírását és a megfelelő lapszámot adjuk meg.

Ha a leírás közvetlenül kéziratári gyűjtésből származik, a sorba az „X.Y. gyűjtése” megjegyzés kerül, a gyűjtés évszámával együtt.

Ha a teljes gyűjtemény feltárása során készül jegyzék, ezt az adatot a lelőhelyhez hasonlóan, elegendő a jegyzék elején feltüntetni.

Ha hagyatékot, fondot írunk le, itt említjük meg, hogy leltár, kivonatos jegyzék stb. állt-e rendelkezésünkre.

90. Tárgyszó

Itt felsoroljuk azokat a tárgyszavakat, amelyek alapján a tétel kereshető.

A leírásban szereplő személynevek, a műfaj, a helynevek, az évszázad, a nyelv, a megjegyzésben +...+ közé tett szavak itt nem ismétlődnek, így itt csak a kézirat tartalmára vonatkozó néhány alapvető fogalom szerepel.

A tárgyszavak egységes használata érdekében fogalomjegyzék készült, mely az alábbi tárgyköröket öleli fel: Történeti események és fogalmak – Állam, államigazgatás – Gazdaság – Társadalom – Művelődés, egyházak – Tudományágak – Művészeti ágak

* * *

A munkálatok jelentős előrehaladásával vethető majd fel a kérdés: készüljenek-e nyomtatott katalógusok az összegyűjtött anyagból, s ha igen, milyen természetűek: korszak szerint, vagy tárgykör szerint tagolva több – vagy valamennyi feltárt – gyűjtemény anyagát; készüljön-e összesített névmutató a teljes anyaghoz; készüljön-e jegyzék a magyar személyek hagyatékáról? Amíg azonban erre sor kerülhet, addig is a kutatás számos területének nyújthat segítséget nyilvántartásunk, lehetővé téve a forrásanyag olyan széleskörű áttekintését, ami a kutatók rengeteg munkájával is megvalósítható lenne. A reprográfiai eljárások pedig ma már azt is lehetővé teszik, hogy a kutató a nyilvántartás alapján gyűjtse össze a számára szükséges forrásokat.

Reméljük, hogy a HKK hamarosan a hazai kutatás egyik sokat használt, új tudományos eredmények viszonylag könnyebb elérését lehetővé tevő segédletévé válik.

Jegyzetek

1. Marshall McLuhan: The Gutenberg Galaxy. Toronto-London, 1962. In: Vége a Gutenberg-galaxisnak? (Vál., szerk. Halász László.) Bp. 1985. 85.1.

2. V.ö. Mezei László: *Fragmenta codicum*. In: A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei, 1978. 65-70.1. – Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I/1.k. Bp. 1988. 447 1. - középkori kéziratainkról általában: Berkovits Ilona: *Magyar kódexek a XI-XVI. században*. Bp. 1975. 194 1.; *Kódexek a középkori Magyarországon*. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. bp. 1985. 295 1. 3. A kézirat típusok meghatározására, elkülönítésére vonatkozó szempontok találhatók: Karl Löffler: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig, 1929. 214 1.; Wilhelm Hoffman: *Neuere Handschriften und Nachlässe*. In: *Zur Katalogisierung mittelalterlicher und neuerer Handschriften*. Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 1963. Sonderheft. 35. skk. 11
4. A fejlődésről bővebben írtam: *Fondok az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában*. In: *Az OSZK Évkönyve 1973*. Bp. 1976. 141-169., különösen a 142-150. lapokon. - Ld. még: Csapodiné Gárdonyi Klára: *A kéziratgyűjtemények új típusai*. (Levéltár, kéziratár, irodalmi levéltár.) In: *Magyar Könyvszemle*, 1960. 196-201. 1.
5. Bővebben, irodalommal ld. cikkemet: *Az újkori hungarikum-kézirat-kataszter (HKK) munkálatairól*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1989. 61-70. 1., különösen a 63-67. lapokon.
6. Adataink úti jelentésekből és nyomtatott katalógusokból származnak.
7. A HKK keretei között elvégzett kutatások melyeknek jelentéseiből az adatok származnak:
 Bécs: Csanak Dóra, Körmendi Kinga, Láng József, Csaplár Ferenc
 Turócszentmárton: Mázi Béla, Földes Ferenc
 Krakkó: Maurer Zsuzsa
 Párizs: Csanak Dóra
 London, Oxford: Koroknai Ákosné
 Berlin: Karsay Orsolya
 München: Láng József
 USA: Karsay Orsolya
 A korábban nem a HKK keretei között készült úti jelentések - melyeknek összegyűjtését Spáczay Hedvig végzi - is általában hungarika vonatkozásúak, s vannak közöttük egy-egy gyűjteményt átfogóan felmérő jelentések, jegyzetek is. Így minden kutatás előtt ajánlatos a HKK-nél tájékozódni

szóban vagy írásban. (Cím: V. Windisch Éva; Országos Széchenyi Könyvtár. Budapest 1827. Telefon: 175-7533,323 mellék.)

8. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Tome 49. Aix - Arles - Avignon. Paris, 1951. (Kiegészítő kötet.) - A további adatok a sorozat további köteteiből valók.
9. Chris Cook: Sources in British Political History 1900-1951. vol. 2. A Guide to the Private Papers of Selected Public Servants. London etc. 1975.
10. Horváth Ádám: OHKK 1.1 (Online Hungarika Kézirat Kataszter) 1991.

Függelék

5.1 Kódok jegyzéke

szerző - sz
levélíró - li
fonképző - fk
gyűjtő - gy
a mű vagy levél tárgya - tá
címezett - cí
fordító - fo
másoló - má
tulajdonos - tu
szerkesztő, szállító - őá
útijelentés írója - ut

5.2 Műfajok jegyzéke

adatgyűjtés
ajánlás
beszéd (egyházi)
emlékkönyv
énekeskönyv
fordítás
formuláskönyv

gyűjtemény (vegyes tartalmú/zenei)
hagyaték
imakönyv, elmélkedés
iratgyűjtemény
irattár
jogi kézikönyv
kéziratos újság
levél, levelezés
napló, emlékirat
nyelvemlék
nyomtatott katalógus
paszkvillus
receptgyűjtemény
röpirat
színmű
szótár, szójegyzék
tanulmányi jegyzet
útleírás
vers
versgyűjtemény

5.3 Minták a címleíráshoz

5.31 Önálló leírás

10 Cramer, Samuel tu
20 Stammbuch des Mediziners S.Cramer aus Leutschau in
Ungarn
30 Emlékkönyv
33 Frankfurt
40 1624
44 XVII.1
48 Eredeti
50 Latin, német
60 1. kötet, 42. bejegyzés
70 Német diákok, tanárok bejegyzései

- 80 London, Wellcome Historical Medical Library
- 83 220
- 86 S.H.J. Moorat: Catalogue of Western Manuscripts on
Medicine and Science in the WHML. I. k. London 1962.
139.
- 90 Lőcse/Levoca - Orvostudomány

5.32 Önálló leírás fond egyes tételéről

- 10 Károlyi Mihály li
- 20 Jászi Oszkár ci
- 30 Levél
- 40 1919
- 44 XX. 1
- 60 1 db
- 80 New York Columbia University, Butler Library
- 82 Jászi Oszkár hagyatéka
- 86 Karsay Orsolya ut USA 1987.7

5.33 Összefoglaló leírás hagyatékról

- 10 Jászi Oszkár fk
- 20 Hagyaték részlete
- 40 1919-1956
- 44 XX.1, XX.2
- 60 Kb. 20 000 db
- 70 Főleg levelezés. Csak kis része katalogizált. Jelentős
levélírók: +Theodore Dreiser+, +Albert Einstein+,
+Károlyi Mihály+, +Jan Masaryk+
- 80 New York, Columbia University, Butler Library
- 86 Karsay Orsolya ut USA 1987. 6-22.
- 90 Emigráció 1919 után

5.34 Összefoglaló leírás gyűjteményről

- 20 A kishonti evangélikus esperesség könyvtára
- 44 XVIII.1, XVIII.2
- 50 Latin, német

- 60 151 tétel
- 70 Néhány darab a XVI. sz. végétől a XIX. sz. elejéig is.
Néhány magyar és szlovák kézirat is.
- 80 Matica slovenská, Literárii archiv
- 83 Fond 63.
- 86 Inventár rukopisov Literárneho archivu Matice slovenskej.
Martin, 1980. 12.k. 69-83.
- 90 Egyháztörténet - Felvidék - Tanulmányi jegyzet - Jogi
gyakorlat - Statisztika - Természettudományok

5.35 Összefoglaló leírás rokontartalmu tételekről

- 20 Magyarország fürdőire és gyógyvizeire vonatkozó kézirat
- 44 XIX.1
- 48 Eredetiek és másolatok gyűjteményei
- 50 Német, latin
- 60 6 db
- 70 Megnevezett szerzők: Patkovich Joseph, Kitaibel Pál
- 80 Österreichische Nationalbibliothek
- 83 Series nova 1-5., 7
- 86 ÖNB Series nova 1.k. 1-3.
- 90 Vízügy

5.4 Hungarikum-szempontról rendszeresen feltárt intézmények, ill. a folyamatban lévő kutatások állása:

Anglia

London, British Library	Többször folyt rendszere kutatás, 1990-ben az utolsó 20 év gyara- podásában. Kutatás előtt érdemes a HKK-nál egyeztetni.
Oxford, Bodleiana	Részlegesen feltárva

Ausztria

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek	Jelenleg csak a nyomtatott kata- lógusokban feltárt anyag nyilván- tartásba vétele szükséges, a cédu-
---	---

Bécs, Wiener Stadt- und Landesbibliothek	lakatalógusok átnézése megtörtént, ill. helyi erővel történik. A feltárás a HKK részéről folyamatban van.
<u>Belgium</u> Brüsszel, Bibliothèque Royale Albert I.	Korábbi rendszeres kutatás (a HKK-nál meglévő) jelentése figyelembevételével érdemes kutatni.
<u>Csehszlovákia</u> Martin/Turócszentmárton, Matica slovenská	A publikált katalógusokban nem szereplő anyagot a HKK kutatta. Kutatás előtt a HKK-ban érdemes tájékozódni.
Prága, Egyetemi Könyvtár	Sok rövid időtartamú kutatást folytattak (mindig azonos eredménnyel). A rendszeres kutatást helybeli kapcsolatok segítségével lehetne megpróbálni.
Prága, Sztrahov	U.a.
<u>Franciaország</u> Paris, Bibliothèque Nationale	A francia nyelvű kötetes anyag kutatása folyamatban van; további sorozatok, fondok kutatása - nyomtatott katalógusokban való tájékozódás után - még elvégzendő.

Az 1800 előtti forrásanyagot - a British Library-ben, a Public Record Office-ban, a Bodleian-ban és néhány kisebb gyűjteményben - rendszeresen feltárta és az eredményt publikálta Kurucz György Guide to Documents and Manuscripts in Great

Britain relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800 (London - New York, 1992.) c. művében.

Hollandia

Amszterdam, International
Institut voor Sociale
Geschiedenis

Többszörös kutatás folyt, több
részletes utijelentést ismerünk.

Egyéb gyűjtemények

Az eddigi kutatásokról a HKK-
-ben lehet tájékozódni.

Jugoszlávia

Novi Sad/Ujvidék, Matica
srpska

Többszörösen feltárva.

Zágráb, Egyetemi és
Nemzeti Könyvtár

Feltárva.

Lengyelország

Krakó Jagelló Könyvtár,
a PAH könyvtára, a
Czartoryski Könyvtár

Mindhárom könyvtár részben
feltárva; a kutatás még folya-
matban van.

Varsó könyvtárai

Hungarikumaikról áttekintések
készültek; részletekbe menő
kutatás még hozhat új ered-
ményeket.

Németország

Berlin, Deutsche Staats-
bibliothek

Részletes áttekintés készült.

Berlin, Staatsbibliothek
Preussischer Kulturbesitz,
Zentralkatalog

Feltárva.

Lipcse, Deutsche Bücherei

Csekély kéziratanyag feltárva.

Lipcse, Staatsarchiv
Leipzig

A bennünket érdeklő kiadói
irattárak feltárva.

München, Bayerische
Staatsbibliothek

Az autográfgyűjteményt feltár-
tuk, más állományrészeket nem.

Portugália

Lisszabon, Nemzeti Könyvtár Segédlet alapján feltárva.

Evora, Biblioteca publica Feltárva.

Spanyolország

Madrid, Biblioteca de la
Real Academia de Ciencias

Don Luis de Salazar y Castro
itt őrzött nagy terjedelmű
gyűjteménye (főleg levéltári jel-
legű iratok) feltárva.

Svédország

Stockholm, Munkásmozgalmi
archivum Feltárva.

Vatikán

Vatikáni könyvtár

Közép- és kora újkori hungarikum-
anyaga kevés kivétellel feltárva

U.S.A.

A meglátogatott főbb intézményeket
cikkünk felsorolta. A HKK kutató-
útja során további gyűjteményekbe
is betekintettünk; emellett több - in-
kább egyes történeti témákat kutató
- útról is rendelkezünk beszámolóval.
Bármilyen kutatás megkezdése előtt
célszerű a tájékozódás a HKK (egyes
fondok teljes jegyzékét is tartalmazó)
anyagában.

NYELVTUDOMÁNY, OKTATÁSMÓDSZERTAN

A tudományos stílus szemiotikájából

1. A tudományos stílus vizsgálata eléggé elhanyagolt területe a nyelvtudománynak. Mind fogalmának és vizsgálatának elméleti tisztázásával, mind pedig konkrét korszakokhoz kötött elemzésével még sok mindenben adós a szakirodalom. Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy tisztázzam a tudományos stílusnak mint funkcionális stílusnak¹ a fogalmát, hiszen az általános tudományelmélet alapkövetelménye is, hogy pontosan meghatározott és egységes szemléletet tükröző fogalmakkal és terminológiával dolgozzunk. Vagyis bizonyos elméleti hipotéziseket állítok föl, amelyeket a konkrét nyelvi anyag vizsgálata során gazdagítani, esetleg módosítani lehet.

A nemzetközi nyelvtudomány eddig elért eredményeit szem előtt tartva is szakítanom kell az empirikus adatok elemzéséből kiinduló hagyományos felfogással, s feltétlenül nyitnom kell egy átfogó életmegközelítés felé, amelynek a legátfogóbb szemiotikai alapvetésűnek kell lennie. A modern szemiotikai kutatások bebizonyították, hogy a nyelv nem rendszerében él elsősorban, hanem használatában. Tehát a sajátos nyelven kívüli pragmatikai tényezők, a sajátos közléshelyzet határozza meg a nyelvi rendszerből való válogatást.

2. Egyik fontos funkcionális stílus a tudományos stílus. E stílust átfogó szemiotikai keretben jellemzem. Eszerint a tudományos stílus funkcióit a kommunikáció konkrét társadalmi helyzete határozza meg. Feladatom tehát azoknak a külső tényezőknek a fölvázolása, amelyek a tudományos közléshelyzetet meghatározzák, s ezek után keríthetők csak sort a tudományos stílus nyelvi ismereteinek vizsgálatára. A tudományos stílus ugyanis összefügg sok külső tényezővel.

I. Az elsődleges külső tényezők:

1. A közlés tartalmának külső vonatkozásai, társadalmi szférája.
2. A sajátos beszédminőségre való irányulás (ami szerintem a hagyományos és konvencionális stílusformákra való vonatkozást jelenti),

II. A másodlagos külső tényezők:

1. Az író általános és nyelvi műveltsége,
2. Az író viszonya a közlés tartalmához.
3. Az olvasó általános és nyelvi műveltsége.
4. Az író és az olvasó közti viszony.
5. A közlés anyaga.

A következőkben vázolom ezeknek a külső tényezőknek a működését a tudományos közléshelyzetben.

I.1. A tudomány tudatforma. A legkorszerűbb álláspontok szerint a tudományos és művészi visszatükrözés vizsgálatát a kultúra keretében kell elhelyeznünk. Ma már nemcsak a történetiség hívei állítják előtérbe a kultúra kérdését, hanem azok is, akik a különböző tudományos iskolák vagy a strukturalizmus és szemiotika felfogásából indulnak ki. Lotman szerint, a „kultúra valamennyi nem örökletes információ szervezési és megőrzési módjainak összessége. A kultúra a megismerés érzékeny és bonyolultan szervezett mechanizmusa.”²

Az emberiség kultúrája szerinte, mint jelszerű és nyelvi kultúra épül fel, ezért olyan másodlagos rendszer, amely az adott közösségben elfogadott valamilyen természetes nyelvre épül, és amely belső szervezettsége alapján újratermeli a nyelv strukturális sémáját. Csak a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak az emlékezet tulajdonává. Az emberiség történetét vizsgálva bármilyen messzi múltba is hatoljunk, a közvetlen termelés mellett az embereknek mindig jutott erejéből művészetre, elméleti gondolkodásra.*

A tudomány – éppúgy, mint az irodalom – közlés, megismerés. Csakhogy az irodalom másként tölti be a közlés funkcióit. Közbeiktatja a fikci-

ót, vagyis a képzelet rendezőelvét.³ A kettő közötti különbséget már a régi görögök észrevették. Platón szerint a költők hazudnak, a tudomány ellenben az igazságra törekszik. A tudomány értelmi, a művészet érzelmi természetű. Ezért a tudomány a logika, a művészet a képek eszközével él.

Valóban, bár mind az irodalom, mind a tudomány anyaga a valóság, s mindkettő megismerési folyamata az érzékből indul el, nagy különbség mutatkozik a feldolgozás, a megjelenítés, az általánosítás módjában. Lukács György mutatott rá, hogy mind a művészi, mind a tudományos visszatükröződés a mindennapi gondolkodásból nőtt ki, s elemezte, hogy a mindennapok és a munka életbevágó követelményeiből miként nőtt ki a valóság tudományos megismerésének szükséglete, amely nemcsak tényszerűen emelkedik a hétköznapi színvonal fölé, hanem elvileg, módszertanilag, minőségileg is. „Az emberiség fejlődése a primitív fokon olyan visszatükröződési és gondolkodási formákat hoz létre, amelyek ahelyett, hogy a mindennapok ösztönös és naív megszemélyesítéseit és antropomorfizációs formáit radikálisan legyőznék, magasabb fokon reprodukálják ezeket, és a tudományos gondolkodás fejlődését ezáltal korlátok közé szorítják.”⁴

A tudomány nem a semmiből pattant ki, hanem hosszú és nehéz folyamat eredményeképpen válik a megismerés önálló módjává. A megismerés tudomány előtti módjait prototudományos megismerési módoknak tekinthetjük. A tudományos gondolkodásnak bizonyos kezdeti formái már jelentkeznek ezekben a módokban.

Wartofsky szerint a megismerésnek három tudomány előtti módja létezett: az antropomorf magyarázat, az induktív általánosítás és a technikai szabály.⁵

Az első esetben a magyarázat olyan képzeletbeli vagy feltételezett entitások segítségével történik, amelyeket valódi létezőknek vélnek, és amelyeknek „természete” vagy tulajdonságai megmagyarázzák az egyébként felfoghatatlan természeti jelenségeket. Vagyis emberi és személyes cselekvéseket és szándékokat keresnek a természeti jelenségek mögött, s a természeti erőket élőnek, tudatosnak, szándékosnak ábrázolják. Ezek a mítoszok és mágiák.

A második esetben a tapasztalat vagy cselekvés sémáit általánosítjuk explicit módon megfogalmazott, leíró törvények próbatípusaiként. Az antropomorf indítékokból cselekvő és a „Te” fiziognómiai jellegzetességeivel bíró személyes entitások helyett az ismert természeti anyagok alapján felfogott fizikai elvek működnek független magyarázó eszközként. A természeti jelenségek magyarázata során sem folyamodnak többé akarattal rendelkező

istenekhez, hanem olyan „elemekhez”, mint a víz, a levegő, a tűz és a föld, vagy ezek kombinációi.

A harmadik esetben a törvények preskriptív vagy normatív megfogalmazását végzik el, amely szükségszerűséggel, isteni vagy emberfeletti státussal, a lokális emberi célokat meghaladó objektivitással ruházza fel a törvényeket.

A megismerés tudomány előtti módjai csírájukban már tartalmazzák a kifejlődött tudománynak az elméleti magyarázatokra, tapasztalati vagy leíró törvényekre vonatkozó tágabb fogalmait, valamint a természeti szükségszerűség és a determinizmus fogalmát. A gondolkodás magasabb rendű megszemélyesítő, valamint tudományos formái közötti harc az emberiség fejlődésének hajnalán fejlődik ki először, s ez nem más, mint a dezanthropomorfizáló tendenciák jelentkezése. A görög fejlődés teremti meg a tudományos gondolkodás alapjait. Minél sikerebben halad előre visszatükröződési módja dezanthropomorfizálásában és ennek fogalmi feldolgozásában a tudomány, annál áthidalhatatlanabb lesz a szakadék a tudományos és a művészi visszatükröződés között. A történelem folyamán a dezanthropomorfizáló tendencia az emberi tudás mind nagyobb területét hódítja meg.

Az objektív tudományosság imént vázolt és napjainkban is érvényes jellemvonása tehát nem más, mint a következetesen keresztülvitt „dezanthropomorfizált” természetszemlélet. A tudományosság kritériumainak a mi civilizációkra egységesen jellemző rendszere egy olyan szemléletet jelent, amely a tárgy vizsgálatából kikapcsol minden olyan előfeltevést, amelyet nem magából a tárgyból merít, illetve amelyet régebbi hasonló vizsgálatok nem ellenőriztek.

A modern tudományos gondolkodás azonban Lévi-Strauss szerint csak „egy lehetséges” gondolkodás, csak az adott civilizáció gyakorlata és előfeltevéss-rendszere által determinált, történeti szemléletmód, amely Európában a XIV-XV. századtól kezdve alakult ki.

I.2. A tudományos stílust a világos, logikus, pontos, tömör, egyértelmű beszédminőségre való törekvés jellemzi.

II. A tudományos stílus másodlagos külső tényezői a következők:

1. Az író magas tudományos felkészültséggel rendelkezik, ez nyelvhasználatában is tükröződik.
2. Ami az írónak a közlés tartalmához való viszonyát illeti, az emocionalitás gyenge foka jellemző.

3. Az olvasó is magas fokú általános és nyelvi műveltséggel rendelkezik.
4. Az író és olvasó közötti fordított kapcsolat szempontjából a tudományos közlés szabály szerint monológ jellegű. A közvetlen reakció a közlés pillanatában hiányzik, csupán időben eltolódva jelentkezik. Az író a tudományos művet úgy alkotja meg, hogy a várt reakciót kiválthassa. Ezért pontosságra, teljességre, részletes magyarázatra, egyértelműsége, következetes felépítésre törekszik.
5. A közlés anyaga szerint pedig lehet írott vagy beszélt változat.

Ezek a nyelven kívüli tényezők meghatározzák a tudományos stílus megszerkesztettségét, melyről itt elsősorban egy átfogó képet adhatok, hiszen ezek részletes elemzése csak konkrét szövegek vizsgálatával végezhető el.

A sajátos beszédhelyzetet megszabja a nyelvi rendszerből való válogatást: a tudományos szövegek alakulását. A tudományos gondolkodásmódban és nyelvi megszerkesztettségben érvényesül a valóság szabatos leképezésének követelménye. Ez azt jelenti, hogy a tudományos nyelvhasználat tükrözi az egyetemes logikai viszonyokat és a valóság vizsgált tartományainak a belső logikáját, viszonyhálózatát, vagyis a tudomány nyelvét a szabatos, egyértelmű és normatív szóhasználat és mondat- illetve szövegszerkesztés jellemzi. Zeman László szerint: „Nyilvánvalóan a nyelv nemcsak ráció és logikum, de a tudományosság épp csak így elhatárolt változatához köthet, amely következőképpen az irodalmi nyelv leginkább normatív alakzatát képviseli”.⁶ Legfőbb ismérve tehát a pontosságra való törekvés. Tömörségét elsősorban magas szillogisztikus sűrítettségi foka adja.

A tudományos szövegszerkesztésre a logikai következetesség és a részek közötti összefüggés a jellemző. A szövegépítkezés két fő formája a deduktív illetve induktív logikai építkezés. A matematikai gondolkodásra például az axiomatikus-deduktív struktúra a jellemző, amely a meghatározásokban és bizonyításokban figyelhető meg.

A tudományos stílus, de általában bármely funkcionális stílus nyelvi megszerkesztettségét az összehasonlító módszerrel vizsgálhatjuk. Az összehasonlító munka során a tudományos stílust egybevetethetjük a nyelv rendszerével, amelyből a válogatás történt, de sokkal többet ígér, ha a nyelv stílusbeli hierarchiájának azonos szintjén elhelyezkedő másik funkcionális stílussal vetjük egybe. Trubeckoj hívta föl a figyelmet arra, hogy a viszonylag hasonló dolgok közötti

oppozíciók figyelemre méltóbbak. Így például sokkal tanulságosabb az egymástól csupán egyetlen jegy (zöngétlenség-zöngésség) révén különböző fonémák oppozíciójának tanulmányozása, mint azoknak, amelyek több jegyben is eltérnek.

Ilyen szemléletmód alapján állította fel Solomon Marcus a tudományos és a költői közlés közötti ötvenkét oppozícióját.⁷ Ilyen például:

1. racionális – emocionális;
2. kifejezhető – szavakkal nem interpretálható;
3. általános és egyetemes jelentések – egyedi és lokális jelentések;
4. objektív jelentések – szubjektív jelentések;
5. mesterséges kifejezések használata – a természetes nyelvek kifejezéseinek kizárólagos használata;
6. logikai sűrítettség (a szillogizmusok és a levezetések sűrítettebbek) – a sugallat sűrítettsége (a dolgokat nem a szokványos nevükkel nevezik meg, hanem valamilyen közvetítő tárgy révén);
7. végtelen szinonímia – a szinonímia hiánya (két sorak nem lehet azonos jelentése);
8. a homonímia hiánya (lezárás) – mindegyik sor végtelen homonímiája (nyitottság);
9. a stílus problémáinak megléte (választás szinoním mondatok között) – a stílus problémáinak hiánya (a klasszikus retorika értelmében);
10. a metaforák lényegi használata – a metaforák nem lényegi használata;
11. ikonikus jelek tendenciája – szimbolikus jelek tendenciája;
12. kontextusra koncentrálttság – üzenetre koncentrálttság.

Hasonló szemléletmód alapján állította fel Friedrich Hart a köznyelv és a tudományos nyelv közötti oppozíciókat.⁸ Például:

1. szemléletes – absztrakt;
2. sztereotíp – egységesített;
3. intuitív – diszkurzív (kifejező, következtető, okoskodó);
4. diszkontinuus – logikus;
5. egocentrikus – objektív;
6. konnotatív – ellenőrzötten denotatív;
7. metaforikus – funkcionális;
8. expresszív – nem emocionális.

Ezek az oppozíciók természetesen nem a tudományos és költői, illetőleg a köznyelvi kommunikáció konkrét formáira vonatkoznak, hanem egy eszményített típusra.

Valójában a tudományos stílus nem is egységes. Erről azonban a szakemberek véleménye különböző. Egyik, szélsőséges álláspont szerint valamennyi tudományos mű stílusa egységes. Pontosabban a különböző tudományos művek a nyelvi megformáltság szempontjából – a műszókincset nem számítva – azonosak. Sokkal elfogadhatóbb azonban azoknak a véleménye, akik több-kevesebb változatot különítenek el a tudományos stíluson belül, például a technikait és a humán jellegűt. A legelfogadhatóbb nézet mégiscsak az, miszerint a tudományos stíluson belül több szövegtípust különböztethetünk meg. A tudományos író ugyanis közlendőjét, a szöveget mindig meghatározott elvek, célok szerint rendezi, válogat a pragmatikai és kognitív tényezőknek megfelelően a közléstechnikák lehetőségeiből. Célja lehet a leírás, elbeszélés, érvelés, használati utasítás, tanácsolás, magyarázat stb. Így sajátos szövegtípusokat alakíthat ki, amelyeknek jól meghatározott szövegszerkezeti stratégiája van.

Mindezek elsősorban elméleti hipotézisek. További feladat lesz tehát az egyes stílustörténeti korszakok tudományos szövegeinek részletes elemzése, amellyel fény deríthető az egyes tudományos szövegtípusok nyelvi sajátosságaira is.

Jegyzetek

- 1 A funkcionális stílusokról I. Kabán Annamária: A funkcionális stílusok szemiotikájából. Benkő Loránd Emlékkönyv. Budapest, 1991., 304-311.
- 2 J. M. Lotman: Szöveg-modell-típus. Bp., 1973.
- 3 Henryk Markiewicz: Az irodalomtudomány fő kérdései. Bp., 1968.
- 4 Lukács György: Az esztétikum sajátossága. Bp., 1969., 53.
- 5 Mark W. Wartofsky: A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Bp., 1977.
- 6 Zeman László: A tudományos nyelvhasználat. Mny., 1978, 3.
- 7 Solomon Marcus: A nyelvi szépség matematikája. Bp., 1977.
- 8 Friedrich Hart: Fogalomalkotás az irodalomtudományban. Helikon, 1976.,4.

Magyar-szlovén párhuzamok a leíró magyar nyelvtan maribori oktatásában

1. Szlovéniában a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán, illetőleg jogelőd intézményében, a Maribori Pedagógiai Akadémián 1966 óta folyik magyar-oktatás (vö. Varga J. – Bokor J., 3.). Kezdetben ezt csupán a Magyar Lektorátus végezte azzal az alapvető feladattal, hogy biztosítsa a muravidéki kétnyelvű (szlovén-magyar) területen elhelyezkedni szándékozó, a szakmájukat lényegében szlovén nyelven tanuló óvónő, tanító és tanár szakos, illetőleg jogi, közgazdasági, mezőgazdasági és műszaki karos hallgatóknak a magyar nyelvi és nyelvű kiegészítést (l. uo. 12-3).

A muravidéki, mintegy tízezer főnyi magyarságnak a magyar szakos tanárok képzésére vonatkozó igényei eredményezték, hogy a szóban forgó intézményben 1980 óta Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék is működik (l. uo. 23). A két oktatási egység a Kar szervezeti felépítésének megfelelően 1989-től a Magyar Nyelv és Irodalom Intézet keretében működik együtt (Molnár Z. M. 1990, 98). Munkájában szlovéniai magyar nemzetiségű oktatók mellett Magyarországról jött lektor is részt vesz. Ezt a feladatot 1988 és 1993 között jómagam láttam el.

A mindenkori lektornak – egyébként széles körű oktató, kutatási, kulturális, szervezési, kapcsolattartó tevékenységformáinak sorában – az a fő feladata, hogy ellássa az említett óvónő, tanító és (nem magyar-) tanár szakos hallgatóknak a kötelező, valamint a más karos egyetemistáknak a fakultatív magyaróráit. A Magyar Tanszék kérésére besegít a magyar szakosok képzésébe is (sőt a Mariborban és környékén tanuló középiskolások fakultatív magyartanításába is). Ezek a hallgatók zömmel a Muravidékről, tehát a kétnyelvű területről származnak, akik vagy magyar anyanyelvűek, vagy olyan szlovének, akik környezetnyelvként már előzőleg, az általános és középiskolában is tanulták – több-kevesebb sikerrel – a magyart. Csak csekély részük találkozik kezdőként a magyar nyelvvel (Molnár Z. M. 1990, 78).

Mindegyik csoport (az óvónő, a tanító, a nem magyartanár, a magyar szak, a többi, nem pedagógiai karos hallgatóság) külön program szerint dolgozik. A pedagógiai karosok általános hungarológiai, magyar nyelvhasználati, szaknyelvi és módszertani stúdiumokon vesznek részt, a nem pedagógiai karosok számára ez utóbbiak nincsenek. A magyar szakosok pedig olyan tanterv alapján végzik munkájukat, mint amilyenek más magyar nemzetiségi (a kolozsvári, az újvidéki stb.) magyar tanszékeiről ismerősek. A Mariborban folyó magyartanítás korábbi és pedagógiai sajátosságairól, a nyelvészet keretében a magyar nyelvi rétegződésbeli, a szaknyelvi, a nyelvi érintkezések szerinti, a nyelvművelő stb. vonásokról számos tanulmány jelent meg (a részletező hivatkozás alól fölment Guttman M. és Molnár Z. M. bibliográfiája).

Jelenlegi dolgozatomban csupán a leíró magyar nyelvtan maribori oktatására kívánok kitekinteni, kizárólag a magyar-szlovén párhuzamok szemszögéből (egyéb szempontból l. Bokor J. 1990, 39.). Az ilyen grammatikai összefüggések a nem magyar szakosok körében többnyire közvetve, főleg a nyelvhasználattal való szoros kapcsolatban, vagy fordítás során szoktak fölvetődni (l. pl. Bokor J. 1991; Molnár Z. M. 1990; Varga J. 1991.). A magyar szakosok esetében pedig eleve igénylik a nyelvi szerkezeti összevetést a leíró magyar nyelvtani stúdiumok, amelyek hét féléven keresztül tekintik át a hangtantól a szövegtanig tartó szintek anyagát. Noha a kontrasztív vizsgálatokról, elméleti magalapozottságukról eltérőek a vélemények (vö. Szathmári I., 48.), úgy látom én is, hogy a szlovén környezetben folyó magyartanítás nem lehet meg – akár rendszerezettebb formában, akár csak utalásszerűen is – a szlovén nyelvi párhuzamok nélkül.

2. Ezt az eljárásmódot (szlovénül: primerjanje „összehasonlítás, összevetés”; kontrastivna obravna („kontrasztív vizsgálat”) szándékozom most illusztrálni néhány példával. Nem aszerint csoportosítom őket, hogy hol, a hallgatók mely rétegeiben vetődtek fel, hanem a magyar nyelv szintjei szerint haladva mutatom be őket. Néhol azonban utalok a tárgyalt téma óraösszefüggéseire is. A szlovén nyelvi megfelelőik pontosításában főleg Remic-Jager, V. és Toporošič, J.) grammatikáját használtam föl.

2. 1. A hangkapcsolati mechanizmusok terén nyilvánvalóan számos egyedi, egymástól eltérő vonása van a szóban forgó két nyelvnek. Például az *o*, illetőleg az *e* magánhangzós toldalékok a szlovénban nem a szó hangrendjéhez, hanem a tő (kemény vagy lágy) mássalhangzójához illeszkednek:

darilo „ajándék”, de polje „mező”;
z vozom „kocsival”, de z nožem „késsel”.

A részleges hasonulás viszont bőven kínál egymással megfeleltethető példákat mind a zöngéesség, mind a képzés helye szerinti asszimiláció szempontjából. Például:

szln. *nizko* „alacsonyan” ~ m. *tlzkor*
(kiejtve: *niszko*) (kiejtve: *tiszkor*);
szln. *braniti* „véd” m. *külömben*
obramba „védelem” (kiejtve: *külömben*).

Itt mellelleg jó alkalom nyílik arra, hogy tudatosítsuk a hangkapcsolatok jelölési szabályszerűségeit is. Jóllehet a szlovén is eléggé ragaszkodik a szóelemző és hagyományos jelölési szokásokhoz, például a fonetikusabb írású szerbhez vagy horváthoz viszonyítva (vö. Remic-Jager, V., 214.), a magyarhoz képest azonban több esetben jelölheti is a zöngéesség szerinti részleges hasonulást. Például a *s* (kiejtve *sz*) előljáró csak zöngétlen mássalhangzóval kezdődő szó előtt fordul elő, magánhangzóval vagy zöngés mássalhangzóval induló szó előtt *z* változata szerepel:

Govorim <i>s</i> filologom.	~	„Beszélek a filológussal.”
<i>s</i> klientom.		az ügyféllel.
<i>s</i> profesorjem.		a professzorral.
<i>z</i> uradnikom.		a tisztviselővel.
<i>z</i> gospodom.		az úrral.
<i>z</i> voznikom.		a vezetővel.

A példasor persze nemcsak helyesírási, hanem egyéb hangkapcsolódási jellemzőket, például a *v*-nek az asszimilációban betöltött szerepét illetően is följogosíthat szlovén-magyar összevetésre.

2. 2. A következőkben vessünk futó pillantást a lexikai szerkesztés szintjére! A leggyakoribb szóalkotási mód a szlovénban is a szóképzés (vö. i. m. 202). Az alapszó > származékszó irányulásoknak is hasonló típusai vannak, mint a magyarban. Alkothatunk például főnevet főnévből:

kmet „gazda, paraszt” > *kmetija* „gazdaság, parasztbirtok”;
melléknévből:

dober „jó” > *dobrota* „jóság”;

igéből:

hoditi „jár” > *hoja* „járás”; stb.

Létrejöhet aztán ige igéből:

dati „(oda)ad” > *dajati* „ad(ogat)”;

főnévből:

kmet „gazda” > *kmetovati* „gazdálkodik, földműveléssel foglalkozik”;

melléknévből:

tih „csendes” > *utihniti* „elcsendesül” stb.

Ugyanúgy, mint a magyarban, a szlovénban is igen gazdag a képzőállomány. A fokozás is hasonló jellegű a két nyelvben:

szln. *debel* ~ m. *vastag*

debelejši *vastagabb*

najdebelejši *legvastagabb*.

Amellett, hogy fokozás közben egyes esetekben változatlanul marad, másutt módosul az alapszó, arra is találhatunk példát mindkét nyelvben, hogy körülírt fokozással nyomósítjuk a toldalékkal fokozhatatlan vagy nemigen fokozható szavakat:

szln. *tuj* ~ m. *idegen/külföldi*

bolj *tuj* *inkább (jobban) idegen/külföldi*

najbolj *tuj* *leginkább idegen/külföldi*.

(Vö. Rupel, M., 70-2.; MMNY. 188-9.; természetesen a magyarban az idegen/külföldi, idegenebb/külföldibb, legidegenebb/legkülföldibb sor – bár szokatlan – talán mégis elfogadható, az idegen/külföldi, kevésbé idegen/külföldi, legkevésbé idegen/külföldi sorozat jelezte csökkenő irányú fokozás viszont csak körülírással fejezhető ki.)

A szóösszetételnek is számos fajtája van mindkét nyelvben. Az egyes foglalkozásokon ilyes vonatkozásban általam kiemelt ekvivalensek helyett azonban itt most csak két, a közelmúltban gyűjtött adatomat teszem közzé: a *mariborski* (azaz: *maribori*) *hamburger* újabban *marburger*, illetőleg *hambi* is lehet. Emlékeztetnek ezek a manapság nálunk is divatos szóösszevonásokra, rövidítéssel együttjáró, becéző-kedveskedő szóképzésre.

2. 3. Ha a szófajtani szempontra térünk át, a mindkét nyelvben jelentkező univerzálékon (igei, főnévi stb. kategóriákon) kívül jó néhány egyedi sajátosságra is támaszkodhatunk a grammatikai leírásban. Például a szlovén igekötő (*nesem* „viszem” > *odnesem* „elviszem”) elsősorban arra szolgál, hogy a folyamatos igeszemléletet befejezetté tegye; vagyis csupán a képzők funkciójára emlékeztet, és nincs a viszonyszóra, pontosabban a csak félig

kötött morfémákra emlékeztető jellege, mint a magyarénak (vö. Bernjak, E. 25.). Ha viszont a szlovén előjárókat nézzük, ezek prepozícióként ugyanazt a (határozói) szerepet töltik be, mint a magyar névutók posztpozícióként:

szln. učenci ~ m. tanulók

po odmoru a szünet után.

Jóllehet névelő nincs a szlovénban, de van olyan elem, amellyel a magyar névelőnek a determinálásában való működését szemléltetni lehet. A mellékeveknek hímnemű, egyes számú, alany esetű alakja határozott főnévre vonatkoztatva *-i* toldalékot kap, határozatlanra utalva pedig enélkül szerepel. Például:

szln. *Kupujem nov zvezek,* ~ m. *új füzetet* veszek,

stari je že popisan. a *régi* már tele van írva.

A példa a magyar melléknév minősítő, illetőleg kijelölő minőségjelzői funkciójával való összevetést is lehetővé teszi. Hiszen a határozatlan forma a szlovénban *kakšen?*, a magyarban *milyen?* kérdésre felel; a határozott alak pedig az előbbi nyelvben a *kateri?*, az utóbbiban pedig a *melyik?* kérdéssel függ össze.

Hogy mégsem alaptalan a névelők kapcsán felvetni a szlovén melléknév-toldalékolási alakváltozatokat, azt e köznyelvi formák nyelvjárási megfelelőivel is igazolhatjuk. Ugyanis a szlovén dialektusos nyelvhasználatban ismerik az *en nov zvezek* (azaz *egy új füzet*), valamint a *ta stari* (vagyis a *régi (füzet)*) szerkezeteket, amelyekben az *en* a szlovén köznyelvi „egy” számnévvel, a *ta* az „ez” jelentésű mutató névmással tart etimológiai kapcsolatot (Remic-Jager, V. 170.).

2. 4. Már ennek a szófajtaninak mondott jelenségnek a kapcsán is érintetünk **alaktani**, sőt mondattani összefüggést is. Morfológiai párhuzamokról külön szólva mindenekelőtt a magyar szakosok tótani foglalkozásait említem meg, mivel korábbi anyanyelvi (magyar nyelvi) stúdiumaikhoz képest ezek újdonságot jelentenek számukra. Éppen ezért a tótípusok, például a *sző-szővött*, *mező-mezeje* vagy a *forog-forgott*, *verem-verme* fajtájú szembenállások részletezésekor föltétlenül építenünk kell a szlovén flektálás bizonyos eseteire. A *peti* „énekelni” – *pojem* „énekelek”, *potovati* „utazni” – *potujem* „utazom” vagy az Ura je *sedem* „Hét óra van” – Ura je *deset do sedmih* „Hét óra lesz tíz perc múlva” típusú szerkezetek kiválóan alkalmasak erre.

A nyelvtörténeti órákon sem kell külön energiát fordítani arra, hogy a kettős szám vagy az összetett múlt idő fogalmát körüljárjuk. Hiszen a duális

a szlovén főnevek mai rendszerében – legalábbis irodalmi nyelvi szinten – kézenfekvő valóság; továbbá a szlovén igék időszerkezete nemcsak a múltra, hanem a jövőre vonatkozóan is eleve összetett. Sőt a *sem bral* „olvastam”, *bom bral* „olvasni fogok” szerkezetek mellett egyenrangúan fordul elő a *sem bil bral* „olvastam volt”-féle, régmúlthoz hasonló konstrukció.

Egyébként arra, hogy a szlovén alaktani építkezés inkább analitikus, a magyar pedig szintetikus jellegű, a múlt időn kívül számos bizonyítékot gyűjthetünk össze. A szlovénban csak névmással tehetjük visszahatóvá az igét, a magyarban képzővel is:

szln. *učiti* ~ m. *tanít*
učiti se *tanul.*

A szlovén esetrendszerhez előljárók sokasága szükséges, a magyaréhoz pedig ragok (csak kiegészítésül névutók):

szln. *v razredu* ~ m. osztályban.

Aztán a *házam* a szlovénban moja hiša (azaz nem birtokos személyjeles, hanem névmásos), vagy az *aki* vonatkozó névmás hímnemű tárgyesete *ki ga* „akit” (amely a *ki* „aki” és a *ga* „öt” elemből áll össze). Ugyanígy a *nézem* szlovén megfelelője, a *gledam ga* szerkezet, a *ga* „öt” névmással utal a harmadik személyű tárgyra, míg a magyar formában megteszi ezt a rag a cselekvő számára és személyére való utalással együtt.

2. 5. Ezzel tulajdonképpen **mondattani** sajátosságokat is emlegetünk. A teljesség kedvéért illik hozzátenni az előbbihez, hogy az igealak elé a magyarhoz hasonlóan a szlovén sem szokta kitenni hangsúlytalan alanyi helyzetben a személyes névmást:

szln. *berem* ~ m. *olvasok*

(vö. ném. *ich lese* ~ fr. *je lis* ~ ol. *io leggo*). De ha tipikusabb szintaktikai témát szándékozunk itt most kiemelni, akkor célszerűbb a vonzatok problematikájára kitekinteni, mivelhogy mind az egyszerű, mind az összetett mondatok tárgyalásakor szóba jön. A szlovén igék, névszók, állandósult kifejezések egyik csoportja olyan formájú bővítményeket vonz, mint amilyeneket a magyar megfelelőik:

szln. *misliti na koga* ~ m. *gondol valakire*
pomosen na kaj *büszke valamire*
biti odvisen od česa *függ valamitől.*

Másik csoportjuk viszont eltérő vonásokat mutat:

szln. *udeležiti se česa* ~ m. *részt vesz valamiben*

(azaz birtokos esettel)

zavarovati *pred čim*

biztosít *valamiről*

(eszközhatározós esettel)

bogat *s čim*

gazdag *valamiben*

(eszközhatározós esettel)

Szerkesztési sajátosságaiak kontrasztív tudatosításával küszöbölhetjük ki az olyan alakvegyületeket, mint például a *bekopogtat az ajtóra* (vö. szln. *potrkati na vrata* ~ m. *bekopogtat az ajtón*) és a hozzá hasonlók.

2.6. A **szöveggrammatikai** eljárások tekintetében ugyanolyan természetes módon jellemzik a szlovén társalgás nyelvét a szövegösszefüggésből kiegészülő hiányos-kihagyásos szerkezetek, mint a magyarét:

szln. -- Si prišel?

m. -- Megérkeztél?

-- *Seveda*. Boš šel

-- *Természetesen*. Velem jössz?

-- *Morda*

-- *Talán*.

A vissza- és előreutaló elemek is egyformán fontosak mind a szlovén, mind a magyar szövegalkotásban:

szln.

Delal je od ranega utra

do poznega večera. [<--]

To ga je tako utrudilo,

da ponoči dolgo ni mogel

zatisniti očesa.

*

m. Kora reggeltől késő estig

dolgozott. [<--]

Ez annyira elfárasztotta,

hogy éjszaka sokáig nem

tudta lehunyni szemét.

*

To ga bo spametovalo, če

nič drugega. To ga bo.

[-->] *Kruh in voda, tema,*

prepoved dela, nobenih

stikov z ljudmi.

[<--] *To je še vsakega*

omelicalo, pa bo tudi tega.

Ez észre fogja téríteni, ha

nincs más. Ez észre téríti.

[-->] A kenyér és a víz, a

sötétség, *nem cselekedhet*

szabadon, nincs kapcsolata

emberekkel. [<--] *Ez még*

mindenkit megszelídített,

meg fogja őt is.

/L. Toporošič, J., 422./

A szlovénban is előfordulnak a magyarhoz hasonló olyan töltelékelemek, amelyek különösebb információt nem közvetítenek, a szövegalkotás folyamatossá tevésében viszont lehet némi szerepük. Például:

szln. *recimo*

m. *mondjuk*

mislim

/úgy/ gondolom; stb.

3. Végül is a fent említett hasonlóságok vagy eltérések, amelyek a magyar és a szlovén nyelv szabályrendszeréből kiemelve most egymás mellé kerültek, talán vázlatosságukban is járhatnak némi haszonnal. Ha szerény összeállításban is, de jelzik azt, hogy a leíró magyar nyelvtan maribori oktatásában milyen esetekben, milyen mértékben jön számításba a kontrasztív grammatikai megközelítés. Az efféle paralelizmusok segíthetik a nyelvi szerkesztés, a gondolkodás tudatosabbá tételét, sőt az így szerzett tapasztalatok a nyelvi érintkezés vizsgálatában, a nyelvi interferenciajelenségek megítélésében is kamatoztathatók (Molnár Z. M. 1990c.).

A felhasznált irodalom

Bernjak, E. = *doc. mag. Eliyabeta Bernjak: Kontrastivna obravnava dvojezičnosti s posebnim poudarkom na slovensko-madžarsko dvojezičnost na narodnostno mešanem območju Prekmurja* [A kétnyelvűség kontrasztív vizsgálata, különös tekintettel a Murántúl nemzetiségileg vegyesen lakott területének szlovén-magyar kétnyelvűségére]. Lendvai Füzetek - Lendaviski zvezek 12-13: 9-26.

Bokor J. 1990 = *Bokor József: A nyelvi-nyelvészeti képzés sajátosságai a kétnyelvűség körülményei között Mariborban.* = Egyed Orsolya-Giay Béla-B. Nádor Orsolya szerk.: *Hagyományos és módszerek* (Hungarológiai ismerettár 8). NHK, Bp., 1990. 37-43

Bokor J. 1991 = *Bokor József: Pável Ágoston egyik Cankarfordításának néhány nyelvi jellemzője a lexikai transzformációk tükrében.* = Varga József - Molnár Zoltán szerk.: *Corvin Mátyás konferencia - Posvetovanje Matjaža Korvina.* Maribor, 1991. 134-7.

Guttmann M. = *Dr. Guttmann Miklós: A muravidéki nyelvművelés a témák tükrében* (1970 - 1984). Muratáj, 1991/1: 22-7.

MMNy. = *Bencédy József - Fábián Pál - Rácz Endre - Velcsov Mártonná: A mai magyar nyelv.* Tk., Bp., 1974.³

Molnár Z. M. 1990/a = *Molnár Zoltán Miklós: A hungarológia művelésének, oktatásának néhány jellemzője a maribori Magyar Lektorátuson.* = Egyed Orsolya - Giay Béla - B. Nádor Orsolya szerk.: *Hagyományok és módszerek* (Hungarológiai ismerettár 7). NHK, Bp., 1990. 96-101.

Molnár Z. M. 1990/b = *Molnár Zoltán Miklós*: Néhány adalék a magyar mint környezetnyelv kérdéséhez. *A hungarológia Oktatása* 7-8: 78-81.

Molnár Z. M. 1990/c = *Molnár Zoltán Miklós*: A nyelvi érintkezés néhány vonása a Muravidéken. = Dr. Gadányi Károly szerk.: Tudományos közlemények - Znanstvene publikacije. Szombathely - Maribor, 1990. 100-8.

Molnár Z. M. 1991 = *Dr. Molnár Zoltán*: Nyelvművelés a Muravidéken 1984 és 1991 között. *Muratáj*, 1991/2: 37-51.

Remic-Jager, V. = *Vera Remic-Jager*: Slovenski jezik [A szlovén nyelv]. Založba obzorja [Látóhatár Könyvkiadó], Maribor, 1981.

Rupel, M. = *Dr. Mirko Rupel*: Slovenski jezik [A szlovén nyelv]. Klagenfurt, 1957.

Szathmári I. = *Szathmári István*: A nyelvészeti tárgyak oktatása. *A Hungarológia Oktatása* 4: 39-48.

Toporišič, J. = *Jože Toporišič*: Slovenska slovnica [Szlovén nyelvtan]. Založba obzorja [Látóhatár Könyvkiadó], Maribor, 1991.

Varga J. - Bokor J. = *Varga József - Bokor József*: Magyaroktatás a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán. É. és h. n. [Budapest-Maribor, 1986]

Varga J. 1991 = *Dr. Varga József*: A magyar és a szlovén nyelv kontesztivitása a kétnyelvű nevelési-oktatási folyamatban. *Murató*, 1991/2: 32-6.

Az igerendszer összefüggései a magyar mint idegen nyelv szempontjából

(a deverbális verbumképzők tanításának tapasztalatai alapján)

1.0. A nyelvtanítás során kettős feladat áll a tanár előtt: tanítsa meg az egyes elemek funkcióját, s ugyanakkor helyüket is a rendszer egészében. Mivel a nyelvi elemek szinte kivétel nélkül polifunkcionálisak, tehát rendkívül fontos, hogy minden oldalról, mindenféle lehetséges összefüggésében, többféle szövegkörnyezetben mutassuk be őket. Ugyanakkor legalább olyan fontos, hogy a rendszerben elfoglalt helyüket pontosan meghatározzuk. Lotz János nyelvtanának előszavában szigorúan figyelmeztet: "Az anyag feldolgozásában a legszigorúbb következetességre törekedtünk. Egyetlen tény sem fordulhat elő kétszer, s minden egyes ténynek csak egyetlen helye lehet a rendszerben." (113) Bár Lotz nyelvtanának nagy tisztelője vagyok, ezzel nem érthetek egyet: éppen polifunkcionalitásuknál fogva az egyes elemek több részszernek is tagjai, s ezért törvényszerű, hogy a tanítás folyamán többször is előkerüljenek, más és más megvilágításban.

1.1. Fokozottan ez a helyzet a képzők esetében. A magyar nyelv képzőrendszer rendkívül gazdag, különösen más indoeurópai nyelvekkel való összehasonlításban. A képzők egyrészt rendkívül logikusak, másrészt - hol a nyelv ökonómiájából, hol épp ellenkezőleg, redundanciájából fakadóan - esetlegesen gyakoriak vagy éppen már nem termékenyek. A képzők taglalásánál szembe kell néznünk egy "kényelmetlen" kérdéssel. A képzők rendszert, nagyon is jól áttekinthet rendszert alkotnak - használatukat mégsem lehet egzakt szabályokba foglalni. Ahhoz, hogy a képzők és a tövek ismeretében száz százalékos biztonsággal generáljunk képzett szavakat, a képzők túlságosan is redundánsak, polifunkcionálisak. Nem is beszélve az

aktív és passzív töveknek leíró szempontból teljesen szabálytalan viselkedéséről! Fabó Kinga (1989) ezt a problémát következőképp fogalmazza meg: "a képzett szavak többsége nem művelet, hanem kész lexikai egység"(31.); "Mivel maga a képzés nem egy bármikor ismételhető, működő eljárás, a leírók sem "előrefelé" generálnak, hanem hátrafelé, azaz a kész, meglévő, képzőkkel ellátott formákhoz utólag rendelnek hozzá valamilyen strukturális eljárást"(32.). Tehát a tanításnál is ezt figyelembe véve kell megválasztani a megfelelő időpontot, azaz: a képzőket nem a hagyományos "új anyag tárgyalása" módszerrel kell bevezetni, hanem az összegzésre, a "hátrafelé" történő kategorizálásra kell a hangsúlyt tenni. A tanárnak ezért nehéz a feladata: mindig pontosan meg kell magyaráznia az éppen sorakerült képző rendszerbeli helyét, funkcióit, s egyúttal nagy szerepet kap az automatizálás is. Tanítási tapasztalatom alapján a képzők tanítását négy lépcsőben építettem fel: I. Már az első órákon azonnal tisztázni kell a magyar toldalékfajták közötti különbséget. Erre szükség van akkor is, ha a nyelvtanuló diák mélyebb érdeklődéssel fordul a magyar nyelv felé, de akkor is mindenképpen meg kell tenni, ha csak a mindennapi beszédet kívánja elsajátítani, azaz a magyart csak eszköznek tekinti. Mindkét esetben ügyelnünk kell arra, hogy csak olyan fogalmakat használjunk, amelyeket a tanuló kötni tud az általa ismert nyelvhez ill. nyelvekhez, tehát a saját nyelvi-nyelvtani tudatosságára kell építeni. Ha nincs mire építeni - sajnos, ez elég gyakran előfordul - nem szabad visszariadni az esetleges leegyszerűsítésektől sem. Az oly sokszor és sok helyen idézett Brassai Sámuel hosszan taglalja A magyar mondat (Brassai 1860.) c. tanulmányában, hogy miben rejlik az egyes nyelvek közötti különbség. A megoldás, amit ad, ma is érvényes: a nyelvek abban különböznek egymástól, hogy hogyan, milyen eszközökkel alkotnak a szóból mondatot. Tehát ezzel az első toldalékfajta, a rag szerepe fő vonalaiban tisztázva is van: a rag funkciója az, hogy a szóból mondatrészt csináljon. A jelek ugyan már az első órákon előkerülnek, de pontos funkciójukat elég akkor meghatározni, amikor már a képzők is ott vannak. Ha a magyart valóban funkcionálisan tanítjuk, a tananyagot valóban a hasznosság és a gyakoriság elve szerint építjük fel, ez a kérdés már meglehetősen hamar felmerül.

1.2. A képző funkcióját a MMNyR ill. az iskolai tankönyvek meglehetősen leegyszerűsítik, kizárólag anyanyelvi szempontból taglalják: a képző feladata a szó szófajának megváltoztatása. Ez a szabály az esetek egy részében meg

is állja a helyét - pl. a németek magyarnyelv-tanításánál ezt meg lehet erősíteni német példákkal. Ide-odafordítgatásokkal gyakoroltathatjuk is, így a hallgatóknak bizonyosfokú biztonságérzetet is adunk. De ezzel a probléma még korántsincs elintézve. A rag magyarázatánál sem szabad elfelejtenünk arról, hogy a mondatrészé alakításon kívül személyjelölő funkciója is van, s ugyanígy a képzőknél sem hanyagolhatjuk el, hogy nagyon sok esetben nem változtatják meg a szófajt. Ha a kategorizálásnál egységes szempontra törekszem - s ezt kell tenni-, így fogalmazhatok: **a rag funkciója elsősorban grammatikai**, a képzőé lexikai. A jelé valahol a kettő között van, ennek alapos kifejtésére most nem térnék ki. Tehát elérkeztünk a II. lépcsőfokhoz: már nagyon hamar, mindenféle más nyelvtani anyaggal párhuzamosan, fokozatosan kell a diákokat rávezetni a képzők felismerésére, funkciójuk meghatározására. Legjobb módszer erre az, hogy a füzetük hátsó lapjain kitöltendő táblázatot nyissanak *igéből ige, igéből névszó, névszóból névszó* és *névszóból ige* fejlécekkel. Ezeket a táblázatokat a tanulás során maguk töltik ki; s idővel, ha egy-egy kategóriában már elegendő szó összegyűlt, tovább lehet bontani: pl. *melléknévből ige, főnévből melléknév* stb. A III. lépcsőfokhoz, a rendszer tisztázásához mindenképpen csak akkor szabad hozzákezdeni, ha már elegendő szóanyag áll a rendelkezésünkre, s valamiféle készség már kialakult a diákokban.

2.0. Így érkeztünk el tulajdonképpen témánkhoz, a deverbális verbumképzők közelebbi vizsgálatához. Itt rögtön utalnék az 1.0. pontban tett megállapításomra: egy-egy elem többféle részrendszerbe is beletartozik. A deverbális verbumképzők egyrészt formailag, funkciójukban részei a képzők nagy rendszerének, de egyúttal elválaszthatatlanul alkotói, meghatározói az igerendszerek, melyről a mai nyelvkönyvek egyszerűen megfelelnek. Itt előrebocsájtom, hogy a lexikai funkció bár elsődleges, de nem kizárólagos. Az egyes képzőfajtáknál különösen lényeges a képző grammatikai szerepe, hatása, de ezt a modernebb nyelvtanok gyakran említésre se méltatják. A rendelkezésünkre álló leíró nyelvtan - a MMNyR. ill. annak egyetemi tankönyvi változata - látszólag rendkívül átláthatóan osztja fel az igéből képzett igéket. A következőképpen fogalmaz: "A képzők rendszerének áttekintésekor a funkció szerinti négy főcsoportból indulunk ki: igéből igét képezők, névszóból igét képezők, igéből névszót képezők, névszóból névszót képezők." (MMNy.114.) A deverbális verbumképzők további öt alcsoportra oszthatók: a cselekvő, a műveltető, a visszaható, a szenvedő és a ható

igeképzőkre. A "funkció szerinti felosztás" megtévesztően jól hangzik. Közelebből vizsgálva már nem ilyen egyértelmű ez a kategorizálás. Nézzük talán a *-hat/-het*-et. Akár német, akár angol nyelvi megfelelést hívjuk segítségül, rögtön kitetszik: modális elemmel bővült az ige. (Ezt a funkciót az említett nyelvekben nem is képző tölti be.) De nézzünk egy másikat: mi a szerepe az *-atik/-etik* képzőnek? A hagyományos felosztás szerint szenvedő képző. Vajon mi az a közös funkció, amelybe besorolható mindkettő? A modalitás csak a *-hat/-het*-ben van meg, a szenvedő ige valami egészen más szempontból különbözik aktív párjától. Vizsgálhatjuk akár a *-odik /-ködik/-kedik*-et is - ezt hagyományosan visszahatónak nevezzük -, kiderül, hogy korántsincs egyetlen megnevezéssel megvilágítva a funkciója. S még nem is említettem a cselekvő igék további hagyományos felosztását, ahol a gyakori és mozzanatos skatulyákba van beleerőltetve nagyon sok, egymástól igen távol eső funkció (ld. Fabó: 1978,1989).

A MMNyR-ének felosztása öröknek és megváltoztathatatatlannak tűnik, a magyar idegen nyelvként és anyanyelvként tanulóknak számtalan generációja nőtt ezen fel. Nem kell túl sok fáradság annak bizonyítására, hogy ez nem volt mindig így. A régebbi tankönyveket, nyelvtanokat lapozva láthatjuk: eredetileg nyoma sem volt ennek a formális kategorizálásnak, a régi szerzők sokkal inkább funkcionális szempontok szerint osztályoztak. "Régi nyelvtaníróink ... a nyelvet sokkal inkább generatív értelemben fogták fel, mint a későbbi nyelvtanírók, amennyiben nemcsak azt nézték, hogy mi van a nyelvben, hanem azt is, hogy mi lehet"- írja Károly Sándor (Károly 193). S amit a régi szerzők felismertek: a képzők ill. képzőrendszer segítségével az igeosztályok/igenemek - ki hogy nevezi - egymásba generálhatók, egymással szervesen összefüggenek, a lexikai különbségeken kívül fontos grammatikai sajátosságokkal rendelkeznek. Egyszóval: rendszert alkotnak, s e rendszer ismerete, világos megértése elengedhetetlen a magyar nyelv elsajátításához. Ez - tehát a képzőrendszer - nem szakítható ki az igék egységes csoportjából, hiszen annak részrendszere. Ismét Károlyit idézem, aki a múlt tapasztalata alapján fogalmazza meg a jelen feladatát: "Helyesebb az igéket nem képzők szerint osztályozni, mert a képzett igék ez esetekben olyan részosztályokat alkotnak, amelyek együttvéve nem ölelik fel az egész igitartományt. ... A nyelvi összefüggések helyes feltárása megkívánja, hogy a képző nélküli és a képzett igék közös osztályba kerüljenek, ha azonos jelentésoosztályba tartoznak. Az azonos jelentésoosztályt itt egyébként a szintaktikai viselkedés egységessége is jellemzi."(Károly 189-90)

2.1.1. Az érdekesség kedvéért tekintsük át röviden, nagy lépésekben, a teljesség igénye nélkül, néhány régi szerzőnk igeszemléletét - s természetesen okuljunk belőle! - Sylvester János (*Grammatica Hungaro Latina*.1539) 5 igeajtát sorol fel: activum, passivum, neutrum, deponens, commune; - Szeni Molnár Albert (*Novae Grammaticae Ungaricae*. 1610) 4 igenemet különböztet meg: activum, passivum, neutrum és deponens, amelyből a deponensnek többnyire nincs passzívuma. Bél Mátyás első, 1729-es Sprachmeisterében (*Der ungarische Sprachmeister*) két fő csoportba - Activum és Passivum - osztja az igét, majd az Activumot még tovább bontja: Indirectum, Directum, Activum secundum (a mai értelemben vett műveltető) és Potentiale alcsoportokra. Ez a felosztás - a Nyelvemester más részeivel együtt - feltételezhetően Kövesdire mint forrásra megy vissza (*Elementa Linguae Hungaricae* 1686). Az 1774-es kiadás lényegesen eltér az eddigiektől: az átdolgozás feltehetően Korabinszky Mátyás műve. A két nagy kategória a "thaetige" (Activum) és a "leidende" (Passivum) - a cselekvő csoporton belül megkülönböztetünk határozatlan, határozott, "befehlshaltige" (parancsot tartalmazó, azaz műveltető) és ható alcsoportokat. Az 1787-es kiadás a fő kategóriák közé beveszi a "mittlere Gattung" - középigét- is. "Alle Zeitwörter deuten entweder ein Thun, ein Leiden oder ein Daseyn, und einen gewissen Zustand der Sache an; daher sind sie füglich in die thtige, leidende und mittlere Gattung eingeleibet werden, als Tanítok, ich lehre, bedeutet ein Thun: Verettetem ich werde geschlagen, schlieszt ein Leiden in sich; fekszem ich liege, Vagyok ich bin, gehören zu der mittleren Gattung, weil hier die Handlung auf keinen Gegenstand ausser mir gerichtet ist." (51.) (id. Abaffy 282) Ugyanez a kategorizálás él tovább a későbbi kiadásokban is, és feltehetően több más későbbi nyelvtan is merít ebből a gondolatból.

2.1.2. Mielőtt átlépnénk a 19. századba, semmiesetre sem szabad figyelmen kívül hagyni Beregszászi Pál *Versuch einer magyarischen Sprachlehre* (1797) c. művét, mely a maga nemében páratlan, önálló, s egészen modern szemlélettel bír. Minden egyes nyelvtani jelenséget több szempontból -funkció, forma, a rendszerben elfoglalt hely szerint - osztályoz. Az igeeket csoportosítja: 1) jelentés szempontjából: eszerint lehetnek intranszítívák ill. neutrálisak, tranzitívák ill. aktívák és félszenvedők; 2) az alany szempontjából: a) attól függően, hogy a cselekvő vagy szenvedő mondatrész (Ding) lesz-e alany, az ige lehet aktív vagy passzív, ha mindkettő, akkor reciprok;

b) az alany személye lehet meghatározott vagy határozatlan, eszerint az ige személyes vagy személytelen; 3) használatát tekintve az ige lehet teljes vagy hiányos; 4) ragozását tekintve pedig szabályos vagy rendhagyó. Beregszászi forradalmi újításának egyrészt a vizsgálati szempontok pontos el- ill. behatárolását tekintem az ige fajtáinak elkülönítésénél, valamint a képzők rendkívül alapos és részletező taglalását. Ez már nem mondható el teljes egészében sem az 1788-as Magyar Grammatikáról, sem Földi János Magyar (1790) grammatikájáról. Mindkettőben a szokásos cselekvő- szenvedő- középige felosztást találjuk; a középige meghatározásánál döntő a formai szempont (a ragozás), míg a másik kettőnél a jelentés az irányadó.

2.1.3. A XIX. század nagyszámú, jelentős újításokat tartalmazó nyelvtanai közül nehéz kiválasztani a legfontosabbakat - itt is inkább csak véletlenszerűen válogattam a rendelkezésre álló hatalmas anyagban. Abaffy Erzsébet kiemeli Révai művét: (*Elaboratio Grammatica Hungarica*. 1806.) "Prima verborum genera" cím alatt az aktív és passzív igék mellett a következőképp határozza meg a semleges igéket: "Verba neutra: Verba quae purum statum significant, vel agentem etiam, sed qui pro puro habetur, vocantur neutra, immanentia, intransitiva" (II, 542.) Majd a "Secunda verborum genera" cím fejezetben elsőként használja a reflexív elnevezést, a következőképpen: "Verba reflexa ... quae assumpto peculiari formatiuo, indicantur ali- quid agere, vel etiam pati, versus se ipsa, sui intuitu, et respectu ad se. a.) R e f l e x a a c t i v a, quae actionem ad rem eandem, tanquam ad subiectum, simulque obiectum sum referunt ex. gr. *emelkedik* a gőz, vapor se eleuat; *fényesedik* a csillag, stella se se splendidam exhibit. b) R e f l e x a p a s s i v a, quae notant passionem subiecti, in statu quasi puro, intra se sui intuitu; c) R e f l e x a n e u t r a, quae monstrant actionem subiecti, in statu quasi puri, intra se sui intuitu; *gondolkodik*, cogitat intra se, apud se, meditatur"(543.) (282.) Szintén Abaffy Erzsébet hívja fel a figyelmet Verseggy Magyar grammatikájára (1818) A középrendű ige, avagy neutrum, melly l é t e t, mint van, vagy l e v é s t, mint lessz, vagy olyan s z e n v e d é s t, melly külső okból nem ered, mint betegszik, aggódik, alszik, vagy olyan c s e l e k e d e t e t jelent, melly sem külső okból nem támad, sem külső tárgyat nem illet, mint jár, vigyáz. A középrendű igéknek legnagyobb részét művel igékre (tárgyas igék; AE) lehet változtatni, és ezek változható középrendeknek nevezetnek. Illyen középrend ige: *mozog*, mellyből a művelő ige

mozgat ered. A többiek változhatatlan középrendűek, mint álmodik, hízelkedik, amelyekből művelő igét formálni nem lehet." (200.) Itt a kategóriák elkülönítése nem olyan világos, de fontos, hogy a szerző külön utal az egyes ige-fajok egymásba transzformálhatóságára. A példák közül nem szabad kihagyni Nagy János 1834-es akadémiai pályamunkájának érdekes, a mai szemlélethez képest forradalminak tűnő szófaji felosztását (A magyar nyelv szóalkotó, módosító ragjainak nyelvtudományi vizsgálata. 1833.) E szerint a két legnagyobb osztály a névszóké és az igéké. A névszokat főnevekre és melléknevekre, a mellékneveket számnévre és társnévre; az igéket cselekvő (másra kiható), szenvedő (rá hat valami) és középrendű (másra ki nem ható, magában megmaradó) csoportra bontja. Itt témánkon, az igék csoportosításán túl érdemes felfigyelni arra a törekvésre, hogy a szófajokat is egységes szempontok szerint definiálja. A Magyar Tudós Társaság nyelvtana, A Magyar Nyelv Rendszere (1846) a hármas felosztásba sokkal több képzőt vesz fel - lehet mondani, teljességre törekszik. Itt a "középigéről" nem találunk semmiféle közelebbi meghatározást, csak a példákat - feltehetően ezt, s általában a középigé körül uralkodó bizonytalanságot bírálja Fogarasi János. "Művelt magyar nyelvtan"-a (1843). Az igéknek három csoportját különíti el: "1. A lételt jelentő igék valamely alanynak (önnönnek - subjectumnak) létét vagy léte változását jelentik, anélkül, hogy ezen változás mással, azaz valamely tárggyal közöltetnék: innét ezeket alanyi vagy ki nem ható igéknek mondjuk. p.o. *megyek*, *állok*, a *madár repül*. 2. A munkásságot jelentő igék oly változást jelentenek, mely az alanyon (mint okon) kívül még másan, valamely tárgyon is véghez megyen: s ezért azon igéket tárgyi, ki- vagy átható igéknek nevezzük, p.o. *én könyvet olvasok*, a *kertész fát ültet*. De vannak olyan esetek, melyekben a létel és a munkásság (alanyiság és tárgyiság) együtt, összevegyülten mutatkozik a midőn az alany bizonyos létele szükségből vagyis idegen munkásságbul eredettnek látszik, az alany tehát maga tárgy is egyszersmind, p.o. ha csak ezen lételi képleteket mondom is: *alszom*, *álmodom*, már ezekben is van valami szükségbeliség, mert nem szabad akaratomtul függ, "*aludni*, s *álmodni*"; de ezen szükségbeliséget még világosabban érezzük ezekben: *melegszen* (p.o. tűznél), *összerogyom* (p.o. testi gyengeség miatt), a ház *leomlik* valamely munkáló ok által); tehát mind ezekben az esetekben, bár nem világosan, az alany lételei és változásai idegen munkásság és szükség által föltételezvék, tehát nem tiszta az ily létel, nem az alanytól ered, hanem szükségbeli, kénytelen, szenvedő. Ezért van a magyarban még magok az át nem ható ugyanazon igék között is lényeges

különbség, ha *ik* (szükségbeliséget vagy szenvedést mutató rag) járul hozzá p.o. *omol* és *omlik* (magában) *fölmelegül*, és a (tűznél) *fölmelegszik*, az ember *hajol* és az ág *hajlik*, barátunk *elvál* és a gally héja *elválik*; ámbár más nyelvekben a mondottakat többnyire azonegy szó fejezi ki. Sokszor pedig az alany bizonyos létele s változása világosan idegen munkásság-, tehát szükségesség- és szenvedésből ered, p.o. én (másoktól) *gyaláztatom*, a családság (a törvény által) *tilalmaztatik*. Mind ezek után az igeszóknál három fő osztályt különböztetünk meg: 1. tiszta állapoti (vagy tiszta alanyi, vagy ki nem ható) igék, midőn az alany létele és változása belső szabadsággal látszik egybekötve lenni, p.o. az ember *örül*, *kél*, *megyen*. 2. Tárgyra ható (tárgyilagos) igék, midőn valamely alany munkássága tárgyra terjed ki, p.o. az ember megszelidíti az állatokat, a természeti erőket hasznára fordítja... 3. Szükséget jelent (alanyi-tárgyilagos vagyis szenvedő) igék, midőn az alany létele s változása idegen munkássággal, szükségességgel, szenvedéssel jár együtt. Még pedig vagy csak homályos az idegen munkásság s a létel fogalma erősebbnek látszik, és az ilyen igék szenvedő-létel igéknek, szenved át nem hatóknak nevezhetők, p.o. *alszik*, *álmodik*; vagy az idegen munkásság egészen szembetűnő, világos és a lételt túlnyomó, ezeket szenved áthatóknak mondhatjuk, p.o. *veretik*, *olvastatik*."(id. Abaffy 197-9.)

Harminc évvel később Szvorényi (1876) ugyanezeket a csoportokat a saját nyelvtanába is felveszi, s így magyarázza: "Az ige jelentményére nézve I. cselekvő, II. szenvedő, III. középige (médium). ... II: mely azt jelenti, hogy szenved valamit, vagy szenvedő állapotban létezik az alany. pl. A gonosz megbüntettetik;, a hiszékeny elámíttatik; a meddő fa kivágatik; a beteg kínlódik; a bűnös gyötörődik. III. Középige ..., mely azt jelenti, hogy az alany némileg cselekvő , némileg szenvedő állapotban van, azaz hogy részint tesz valamit, részint történik vele valami pl. a megcsalt ember bosszankodik; a bor vízzel összekeveredik; a gyermek gyakran *csuklik*, a fa szétágazik." (Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra. 1876. 121)

2.1.4. A fenti példák alapján leszögezhetjük, hogy a század utolsó harmadára kialakult egy általános szemlélet, mely szerint az igéket alapvetően három csoportra oszthatjuk (cselekvő-szenvedő-középige). Károly Sándor szerint Budenz finn nyelvtanainak, valamint Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanának hatására (Károly 201.) kerültek az igenem kategóriájába a ható, gyakorító és mozzanatos képzők. Láthattuk, hogy ez a "keveredés" időnként már koráb-

ban is előfordult, de kétségtelen, hogy a mai nyelvtanírásra igazán ezek a szerzők nyomták rá a bélyegüket. Szinnyi Rendszeres magyar nyelvtana, mely 1885-től 1914-ig 13 kiadást ért meg, 4 fő csoportot - cselekvő, szenvedő, visszaható és ható - különböztet meg. A cselekvőn belül kapnak helyet a gyakorító, mozzanatos, kezdő és - ki tudja miért? - a műveltető képzők is. 1912-es Ungarische Sprachlehre-jében a "Deverbale Ableitungen" címszó alatt semmiféle csoportosítást nem találunk, csak felsorolást: a képző lehet frequentatív és kontinuatív, a frequentatív pedig momentan, kauzativ, reflexív és potential. Magyar nyelvhasználtása, melyet 1896-tól 1927-ig hétszer adtak ki, lényegesen részletezőbb. A deverbális és a denominális igeképzést ugyan külön veszi, de felhívja a figyelmet azokra a deverbális képzőkre, amelyek nomenhez is járulhatnak, és lényegesen részletezőbben tárgyalja a deverbális verbumképzőket. Több alcsoportra osztja a műveltető és a visszaható igéket: ez a felosztás számos érdekes kérdést is felvet. Ennek ellenére a csoportok egymáshoz való viszonyáról, egymásba transzformálhatóságáról nem ejt szót.

3.1. A rendelkezésünkre álló szakirodalomra támaszkodva - itt főleg Károly Sándor (Károly 1967), valamint Abaffy Erzsébet és Fabó Kinga előbb említett tanulmányaira gondolok - megkíséreltem azonos szempontok szerint, valóban funkcionálisan magyarázni és kategorizálni a deverbális és az ezzel megegyező denominális verbumképzőket, s ezen keresztül magukat az igéket is. Tapasztalataim szerint sikerült a nyelvtanulók számára legalábbis megkönnyíteni, hozzáférhetőbbé tenni a magyar igék idegenek számára rendkívül bonyolultnak tűnő rendszerét.

3.2. Első összegző szempontnak a következőt választottam: I. nagyon sok igeképző megváltoztatja az igét a **cselekvő, a cselekvés lefolyása és a cselekvés irányulása** tekintetében. Meggyőződésem szerint e szempont vizsgálata a kulcs a magyar igék és igeképzők rendszerének megértéséhez; ebből az osztályozásból nem maradnak ki oly fontos csoportok, mint pl. az igét tárgyassá tevő képzők sem. II. a képzők másik csoportja megváltoztatja az igét a **cselekvés lefolyása és történéstartama szempontjából** ; s végül **III. a képző modális elemmel bővíti az igét** (mint pl. a *-hat/-het* képző). Az I. csoport leírását megkísérelve rögtön komoly nehézségbe ütköztem: a kezdet, a kiindulópont kitűzése nem egyértelmű! A legegyszerűbb termé-

szetesen az lenne, ha a töveket egységesnek tekintve figyelmen kívül hagyhatnánk, s csak a képzőket kellene a fenti (I.) szempontok szerint vizsgálni. De a tövek sem egységesek - vannak aktív és passzív tövek, lehetnek tárgyasak és tárgyatlanok. Így bővült az eredetileg csak a képzők vizsgálatával induló kísérlet általában az igék meghatározott szempontú (I.) vizsgálatává s ezzel egyidejű csoportosításává; a kezdőpontot pedig önkényesen, szinte véletlenszerűen valahol megjelöltem. Amennyiben a gondolatmenetem helyes, világossá kell, hogy váljék: kezdőpontra nincs is szükség, a rendszer egy önmagába visszatérő egész.

Vizsgáljuk meg az alábbi mondatokban a cselekvő, a cselekvés, és a cselekvés irányulásának (tárgyának) viszonyát!

1. A levél megíratik.
A közlemény felolvastatik.	8. A tanár verset
olvastat.
A tanár olvastatja
a diákot.
A tanár a diákkal
olvastatja a verset.
2. Az ajtó becsukódik.
A beteg meggyógyul.
A gyerek megbetegszik.
Az erna kfordul.
A disznó hízik.
A víz áramlik.	7. Altatja a gyereket.
Növeszti a haját.
Disznót hizlal.
3. Az eső esik.
Pista ül, áll, alszik.	6.b. Fát ültet
Házat épít.
4.a. A fiú mosakszik/mosdik.
Aztán megtörölközik.
Végül felöltözködik.	
b. Az óvodások verekszenek.
Az iskolások csókolóznak.	a. Ruhát mos.
Edényt töröl.
5. Ránéz Máriára.
Érdeklődik a történelem iránt.
Résztesz a közös munkában.
Telefonál a barátjának.	

1. A cselekvő (logikai) alany nincs jelölve, nem fontos. A mondat alanya (grammatikai alany) logikailag a cselekvés tárgya - a cselekvés rá irányul, ő a cselekvés eredménye. A mondatban a szándékosság nincs jelen, a grammatikai alany elszenvedi a cselekvést.

2. A cselekvés nem szándékos, vagy magától megy végbe, vagy az oka (kiváltója, előidézője) ismert. (Pl.: *A beteg meggyógyul az orvosságtól.* Ilyenkor a mondatot könnyen transzformálhatom szándékos cselekvést kifejező mondattá - *az orvosság meggyógyítja a beteget.* (Az eredeti mondat alanya itt nyilvánvalóan a cselekvés tárgya lett.) A cselekvés nem irányul semmire, alanya többé-kevésbe csak elszenvedője az igével kifejezett történésnek.

3. A cselekvés vagy szándékos, vagy nem. A cselekvés logikai alanya - szándékos cselekvés esetén - megegyezik a grammatikai alannal; nem szándékos cselekvés esetén sem lehet odaérteni egy másik logikai alanyt. A cselekvés nem irányul semmire.

4. A cselekvés szándékos, a logikai és grammatikai alany megegyezik; a. esetben a cselekvés visszahat önmagára, a cselekvés tárgya és alanya azonos; b. esetben a cselekvés alanya és tárgya kölcsönösen hat egymásra, azaz a cselekvés oda-vissza hat.

5. A cselekvés szándékos, irányul valamire; amire irányul, az valamilyen határozóval van kifejezve - azaz, az ige VONZATA.

6. a. Ebbe a csoportba tartoznak a tisztán tárgyas igék - amire a szándékos cselekvés hat, az tárggyal van kifejezve. b. A cselekvés szándékos. Amire a cselekvés irányul, az tárggyal van kifejezve. A tárgyas ige mindig képzett - ebbe a kategóriába tartoznak a tranzitív képzővel ellátott igék.

7. A tranzitív képzővel ellátott ige okozója, előidézője valamilyen, a mondat tárgyán végbemenő változásnak (a hagyományos kategorizálás "álműveltető" igéi).

8. Faktitív igék: A mondat alanya a cselekvést mással végezteti el. A cselekvést ténylegesen végző alanyt kifejezhetem tárggyal ill. *-val/-vel* határozóragos főnévvel.

A csoportok között szemmel látható a szoros összefüggés, a vizsgált szempontok változásai. A passzív igéknél kezdve a vonzatos igékig egyre nő a cselekvés szándékosságának intenzitása, s ugyanilyen növekvő erősséggel konkretizálódik a cselekvést ténylegesen végrehajtó alany és a cselekvést elszenvedő - Az 5. csoportban még határozóval, a 6-ban már tárggyal kifejezett - mondatrész. A vonzatos igék csoportjában s cselekvés a határozóragos főnév irányába hat, a tisztán tárgyas ill. a képzett tárgyas igék esetében a tárgyra közvetlenül; a kauzatív igéknél ismét kezd elmosódni a határ azok között a mondatrészek között, amelyekre cselekvés irányul, hat: *A tanár a diákkal olvastatja a verset* típusú mondatokban a cselekvés közvetlenül valójában a *-val/-vel* ragos határozóra hat, mégsem az a grammatikai tárgy. Ha az egyes csoportokat grafikusán ábrázolom, az összefüggés, az egymásra-egymásból épülés még szemmel láthatóbbá válik:

3. 3. A rendszer használata során előtérbe kerül több olyan összefüggés, amely a tanításban eddig nem kapott helyet. Hiába hangoztatjuk folyton, hogy a magyarban a tárgyas-tárgyatlan opposzió döntő jelentőséggel bír, amíg a deverbális verbumképzők rendszeréből egyszerűen kimaradnak! Ha

összefüggésükben, rendszerükben nézzük a képzőket, nem okoz nehézséget polifunkcionalitásuk. Amíg pusztán formai szempontból osztályozzuk őket, zavaró ugyanannak az alaknak több, egymástól távoleső jelentését felsorolni. Ha még hozzájárul ehhez, hogy ezek a gyakran már csak nyelvtörténetileg azonos képzők ugyanazt a nevet viselik, a káosz teljes. Példaként álljon itt akár a műveltető kategóriába sorolt *-tat/-tet* - mitől ugyanaz a *fürdet* vagy az *irat* *-at/-et*-je? De említhetném akár a *megbetegszik* és a *mosakszik* vagy a *törölközik* és a *vágyakozik* igealakokat, amelyek a MMNY szerint egyaránt a visszaható csoportban kaptak helyet.

A formális besorolás helyett fontosabbnak tartom a rendszer összefüggéseinek megértését. Megtanulni elég az egyes képzőelemek lehetséges funkcióit, ha a diák a rendszerben otthon van, a képző (képzőbokr) aktuális funkcióját ki tudja következtetni.

Ebbe a rendszerbe beletartoznak a képzetlen igék valamint az igéből és névszóból képezhetők is. Ha a képzetlen ige történéstartama valamint a képző modális funkciója szempontjából is megvizsgálom (ld. 3. 2.) akkor teljes képet kapok.

3. 3. 1. Különösen a tanításban nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a nyelvi rendszer részrendszerekből áll, amelyek egymással szorosan összefüggnek. Így az igék illetve az ige-képzők nem választhatók el a szintaxistól sem. A fenti rendszer mutatja, hogy az egyes mondatrészek hogyan transzformálhatók egymásba - a mély és a felszíni szerkezet összefüggései így a deverbális verbumképzők vizsgálatán keresztül is megmutatkoznak. A tárgyasság valamint a vonzatok kategóriája végeredményben egy és ugyanaz - egyszerűen az eszköz más, amivel a cselekvés irányulásának vég- illetve célpontját kifejezem. Ebben a kérdésben egyértelműen H. Molnár Ilona véleményéhez csatlakozom, aki a tranzitivitás fogalmába a határozói vonzatokat is beleérti. (H. Molnár: 1969)

A hagyományos leíró szemlélet szerint a képzők és az igekötők egymástól elég messze kerülnek. Elég egy pillantást vetni az 5. (vonzatos) csoportra, s látjuk: hogy igekötő teszi szükségessé a vonzatot: *Ránéz Máriára*; hol a képző: *Érdeklődik* a történelem *iránt* (Ezért hangsúlyoztam, hogy a képző lexikai funkciója mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni grammatikai vetületét sem!) Ha igazán pontos akarok lenni, az 5. csoportot is fel lehet osztani "tisztán vonzatos" és "képzőtől/képző által vonzatos" alosztályokra; s a 6. b. (képzett tárgyas) példái között felsorolhatnám a *Megélt*

ötven esztendő, Megúsztta a vizsgát-féle mondatok is, ahol az igekötő hatására vált az ige tárgyassá.

A fent vázolt rendszer egy korábbi változata gyakorlatokkal együtt megtalálható a Magyar nyelv II. c. (Hegedűs: 1990.) jegyzetben, amelyet elsőként a berlini magyar diákok magyaroktatásánál próbáltam ki.

Irodalom:

Abaffy Erzsébet:	A medális igékről. MNy. LXXIV. (1978) 280-298.
Brassai Sámuel:	A magyar mondat. Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály közlönye I. 1860.
Fabó Kinga:	Gyakorító és mozzanatos igeképzők a mai magyar nyelvben. MNy. LXXIV. (1978) 453-64.
Fabó Kinga:	A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája. ÁNyT. XVII. (1989) 31-48.
Hegedűs Rita:	Magyar nyelv külföldieknek II. Ttkiadó, Bp. 1990.
H. Molnár Ilona:	Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. ÁNyT. VI. (1969) 229-270.
Károly Sándor:	A magyar intranszítív-transzítív igeképzők. ÁNyT. V. (1967)
Lotz János:	Das ungarische Sprachsystem. Stockholm 1939.

A beszédmegértésről avagy egy hangos anyag szükséges voltáról

0. 1. Az elmúlt néhány év feltűnő változásokat hozott a magyarul tanuló külföldi diákok összetételében. Egyetemeken megfogyatkozott a kulturális csereegyezmények keretében 5 évig itt tanuló diákok száma, ami sajnálatos tény. Eltűntek a harmadik világból érkező hallgatók gyakran több száz főt is kitevő csoportjai, amit kevésbé fájlahatunk. Kevesebben kívánnak magyarul diplomát szerezni, s az egyetemek az igényekhez igazodva készülnek, vagy fel is készültek az angol nyelvű szakképzésre. A jövő útja feltehetőleg az lesz, hogy csak a hungarológiai tanulmányokat folytató bölcsészhallgatók szereznek magyarul diplomát. Ebben az új helyzetben előbb a Nemzetközi Előkészítő Intézet vesztette el korábbi szerepét, de az egyetemi nyelvoktató központok munkájában is változások következtek be.

Ha szakmai szempontból, a nyelvoktatást tekintve minősítjük az imént vázolt folyamatot - tagadhatatlan negatívumai ellenére is - előremutató, a magyar mint idegen nyelv oktatást mozgásba hozó vonásait kell kiemelnünk. Megtört végre az a gyakorlat, hogy hasonló célokkal többé-kevésbé azonos módon tanítunk. Az elérendő cél nemrég még a bilingvis állapot, a magyar szakmai nyelv elsajátíttatása volt. (Sőt a Budapesti Műszaki Egyetemen nem kevesebbre vállalkoztak, mint a magyar szakmai anyanyelvvé emelése.) Ehhez az ígéretes nyelvtudáshoz diákjaink úgy jutottak el, hogy előbb a NEI-ben megismerték a magyar nyelv teljes formai eszközrendszerét, majd ezzel az elméleti tudással felvértezve, de minimális beszédképességgel az egyetemekre kerültek, ahol is a szakszövegek megértésében, interpretálásában szerezhettek jártasságot. Mi, tanárok a legmagasabb szintű nyelvtudás kialakítását tekinthettük feladatunknak, de miközben az ehhez vezető módszereket tökéletesítettük, egyben erősen specializálódtunk is. Semmi sem indokolta a változtatásokat. Diákjaink meglehetősen türelemmel igyekeztek átrágni magukat a grandiózus célhoz méretezett vaskos könyveken, s az egyetemen az előadások "egy szót sem értek" sokkja után valóban segítségnek érezhették a

választott szakterületük nyelvének strukturális sajátosságaira figyelő, annak szókincsét tanító, a hiányzó hungarológiai ismereteket is pótló magyarórákat. Bár a feladatokhoz mérten nem pazarlóan sok, de mégis hosszú idő / 3 - 4 év / állt mind a tanár, mind a diák rendelkezésére.

0. 2. A hosszú távú, teljességre törekvő nyelvoktatás a közelmúltban új elvárásokkal szembesült, a differenciált nyelvtanulás igényével. A magyarul tanulni vágyók társasága színesebbé vált: nálunk dolgozó üzletemberek, a nagyszülők, szülők, nyelvét beszélni vágyók, a tanulmányaikat angolul folytató diákok. Vannak köztük olyanok, akik a mindennapi beszédhelyzetekben szükséges nyelvi jártasság kialakítását várják a magyarórától, míg mások valamilyen speciális olvasási készség megteremtését avagy szaknyelvi alapszóikincsük megtanítását. Legtöbbször nem is akarnak a legmagasabb szintű nyelvtudás birtokába jutni. Tapasztalnunk kellett, hogy esetükben a régi módszereink nem igazán „működnek”. Az is világossá vált, hogy pótolnivalónk elsősorban a beszédképesség fejlesztésének a területén van, mivel új diákjaink zöme e készségre szeretne szert tenni. A nálunk élő, dolgozó külföldi minél hamarabb beszélni szeretne; nincs ideje, türelme 2-3 hónapot arra várni, hogy be tudjon vásárolni a piacon, majd egy újabb hónap, hogy érdeklődni tudjon munkatársa foglaltságáról. (Ha a régi módon, a régi könyvekből tanítjuk, hamar csalódik. Gondoljunk az egyik tanfolyamról a másokra vándorló diákok sorára.) Ugyancsak nyelvi ismereteik aktivizálását kívánják tőlünk a különféle ösztöndíjak jóvoltából hozzánk érkező magyar szakos hallgatók. A beszédértés, a beszédképesség fejlesztése nem hiányozhat az állami nyelvvizsgára előkészítő magyartanfolyamok programjából sem, hisz az "A" típusú vizsgán a beszédértésüket, beszédképességüket, a "C" típusún pedig mind a négy nyelvi készségük szintjét mérő feladatokat kapnak a vizsgázók.

0. 3. Mivel a modern nyelvoktatásban a beszédértés fejlesztése nem azonos a tanulandó lecke szövegének magnetofonról történő meghallgatásával, a beszédképesség fejlesztése sem csak a szöveg alapján feltett kérdésekre adandó válaszok gyakoroltatását, illetve tartalomelmondatást jelent, hanem mindkét esetben kellőképpen graduált, jól kidolgozott feladatok sorát, az előttünk álló munka nem csekély. Nem is a megfelelő módszerek, technikák adaptálása

okoz gondot, hanem az azokat hordozó tananyagok megalkotása: a szövegek válogatása, a hangos anyag elkészítése, a feladatlapok megtervezése. Jelenleg - valljuk meg őszintén - küszködünk. Mindenki saját lelkesedésétől, idejétől függően iktat be órái menetébe efféle gyakorlatokat, amelyek minden igyekezetünk ellenére magukon viselik az esetlegesség, az amatőr kivitelezés nyomait: vagy mi olvassuk fel a szövegeket, vagy általunk készített felvételeket hallgathatnak a diákok. Most, amikor a magyar mint idegen nyelv oktatásban is a szervezeti átalakulások, a lelkes tervezések idejét éljük, korszerű tankönyvek kiadását tervezzük, hadd érveljek egy a beszédértést fejlesztő hangos anyag és az ahhoz kapcsolódó feladatgyűjtemény szükségessége mellett. Az idő- és munkaigényes alpművekre összpontosítva sem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy a nyelvvoktatás egy-egy részfeladatát felvállaló tankönyvek éppoly nélkülözhetetlenek, mint a komplex nyelvkönyvek.

2. 1. A nyelv jelrendszerének felfogása, mások közlésének megértése a legtöbb kommunikáció alapja. A kommunikációban részt vevő feleknek meg kell érteniük egymást ahhoz, hogy hasznosítható információkat tudjanak egymással közölni. A kommunikatív központú nyelvvoktatásnak szükségszerű velejárója volt tehát az, hogy az elméleti, valamint az oktatásmódszertani kutatások a kezdetektől fogva figyelmet szenteltek a beszédértés fejlesztését szolgáló módszerek megteremtésének, a folyamat leírásának. Mindezekből levonható tanulság: ez a készség sem "magától" a tanuló veleszületett képességeinek köszönhetően alakul ki a nyelvtanulás során. A megértés kétségtelenül függ a nyelvi ismeretektől, a nyelvtan, a szókincs birtoklásának fokától, az oktatás körülményeitől - célnyelvi avagy bázisnyelvi környezetben folyik-e -, de döntően a kialakítására hivatott módszerek, eljárások befolyásolják. Megismerésük a szakirodalomban való elmélyedést igényel tőlünk, nem elég a legújabb nyelvkönyveket forgatnunk. Tanári eszköztárunkat ezen a területen ugyanis nem gazdagíthatjuk belőlük; még a nyelvvoktatás módszertanában utat mutató angol, német könyvek közül is csak a jelesebb kiadók nevével fémjelzett munkák írói vállalkozhattak arra, hogy a leckék szövegét tartalmazó kazetta anyagába ún. szövegvariánsokat szerkesszenek. Az írott főszöveg és a változatok közötti különbségek megértését a könyvekben általában szubsztitúciós gyakorlatokkal ellenőrzik. A módszerek szegényessége érthető, hisz a beszédértést fejlesztő gyakorlatok a nyelvköny-

vekben az általános koncepciónak csak egy részét képezik, a beszéd, a nyelvtan, a szókincs tanítása mellett, s nem tekinthetők e készség teljesértékű, részletesen kidolgozott programjának.

Az első csak egy nyelvi készséggel foglalkozó munkák a nagy módszer-tani központokban vagy azok hatásától ösztönözve születtek, illetve a nyelvvizsgáztató központok is adtak ki ilyen gyűjteményeket. A beszéd-megértésre vonatkozó feladatok ezekben egy-egy fejezetet alkotnak, de találkoztunk önálló kötetekkel is: J. C. Templer, *Listening, comprehension tests*, Heinemann Educational Books, 1971; W. S. Fowler, *First Certificate English 4: listening, comprehension*, Nelson, 1975; D. Byrne, *Listening comprehension*, Evans, 1976. -, hogy csak az elsőket említsem. Jellemüket tekintve mind segédanyagok. Erényük, hogy az adott oktatási feladatra összpontosítanak, s éppen homogén voltak, köszönhetően bármelyik nyelvkönyvhöz jól használhatók. Minthogy zömében a nyelvvizsgák követelményrendszerén alapulnak, fontos orientáló, nivelláló szerepet is betöltenek.

Szerzőik - minden túlzás nélkül állíthatjuk - úttörő munkát végeztek. A látszólag egyszerű feladat, a szövegek kiválasztása, megszerkesztése, a hanganyag elkészítése, a gyakorlatok kigondolása komoly elméleti felkészültséget követel, s nem egy buktatót rejt magában. A beszédmegértés egzakt módon nehezen leírható, összetett folyamat, bár kétségtelenül elkülöníthetők fejlődésében bizonyos fokozatok a szavak véletlenszerű izolált megértésétől a szövegnek mint teljes egységnek a felfogásáig. Az idegen nyelvű beszéd kezdetben összefüggő, szünet nélküli beszéd-folyam, Gillian Brown találó kifejezésével "acoustic blur" a tanuló számára, melyből előbb szavakat, majd mondaton belüli kisebb egységeket képes felfogni, végül az elhangzottak tartalmát, mondanivalóját is megérti. A beszélt szöveg ideális befogadásához tehát a megértés említett lépcsőfokait nyomon követve, az ezekben való jártasság megszerzésével juthatnak el a diákjaink. Az út elég fáradtságos: ennek a nyelvi készségnek a gyakorlása állandó, intenzív koncentrációt követel, a hallgató figyelme nem landkadhat, mert a megértésben keletkező üres foltokat nem tudja pótolni. Ennek ellenére sem feltétlenül unalmas szövegek hallgatását, lélekölő feladatok megoldását jelenti.

2. 2. Annak megítélésére, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásban is sikerrel alkalmazható, hasznos módszerekről van-e szó, kövessünk nyomon

egy a megértés említett fázisaira épülő feladategyüttest, melyet a hasonló angol munkára is támaszkodva a magyar nyelvre állítottam össze.

I. A szó megértésének szintje: a magyar nyelv hangjainak megkülönböztetése

Sajnos legtöbb idegen nyelvvel való találkozásunk nem terjed túl az akusztikai élményeken, zenei benyomásokon: nem beszélünk olaszul, de a nyelv csodálatos dallama fülünkben cseng, szeretjük a franciát nemes hangzásáért, mosolygunk a számunkra szótagolásnak tetsző kínain. Egy nyelv hangzása ellenérzésünk forrása is lehet. (Bocssássa meg ezt nekem Goethe nyelve.) A hangzást tekintve nincs szégyellnivalónk; a magyar beszéd intonációja elég monoton ugyan, a magánhangzók aránya azonban ideálisnak mondható. (Mezzofanti állítólag a tíz legszebb hangzású nyelv közé sorolta a magyart.) A tanuló, amikor először hall magyar beszédet, annak hangjait ösztönösen hasonítja anyanyelve hangjaihoz. Magánhangzóink gazdag köréből véve a példát, az *á* hangot az angolul beszélő a *but*, *mother* vagy a *father*, *bar* szavak mély magánhangzóival azonosítja, így is ejti; vagyis az anyanyelvéből hiányzó hangokat asszimilálja az érzése szerint hozzá legközelebb állóhoz. Hasonlóképpen mossa össze az *a*, *á*, *o*, *ó*, *u* hangokat az orosz diák. A finn anyanyelvű ellenben az affrikáták és spiránsok számát csökkenti le nyelvünkben drasztikusan, mert nem érzi köztük a különbséget. A nyelvoktatás sietségében, a kétségtelenül fontosabb feladatokra figyelve hajlamosak vagyunk arra, hogy szemet hunyjunk olyan "kis" hibák fölött, mint a hangok rossz ejtése, a percipiálás, a kiejtés és az írás egységének hiánya. A következmények: hosszabb szövegek hallgatásakor a rossz percepció több félreértés forrása lehet, akadályozza a megértést. A rosszul észlelt szó csak rövid ideig hangzik fel a beszéd folyamán, a tanulónak nincs ideje visszatérni rá, újraértelmezni. Ugyancsak az érzékelés - kiejtés - írás egységének hiányával magyarázható az a jelenség is, hogy viszonylag biztos nyelvtudással rendelkező diákok is bizonytalankodnak egy-egy ismeretlen szó leírásakor, s sokszor azért nem találják a szavakat a szótárban, mert rosszul jegyezték le őket. Ha nyelvoktatás kezdeti szakaszában több figyelmet szentelünk e problémának, elejét vehetjük a későbbi hibáknak.

Előbb a hangok helyes "értésének", különbözőségeik pontos érzékelésének képességét kell létrehozunk. Az erre hivatott feladatok egyszerűek,

játékosak. Az a és o hangok hallásának ellenőrzésére például használhatunk totó jellegű feladatokat (Ha o hangot hall az 1-t, ha a-t, a 2-t jelöli meg.), kitöltendő szósorokat (k...r, k...r; t....r, t...r) stb. A pontos érzékelésre épülhet aztán a kiejtés tanítása. A kettő szinkronja már maga után vonja a biztos íráskészséget. Ne tartsunk attól, hogy az ilyen néhány perces játékokkal értékes időt veszünk el a nyelv tanításától ! Később mindez megtérül a pontos kiejtésben és biztos írásban, de a feladatok összeköthetők a szókincs ismétlésével, sőt egyes nyelvtani jelenségek - pl. a kötőhangzók - gyakoroltatásával. Ahogy talán e vázlatos problémafelvetésből is kiderül, a beszédhangok helyes érzékeltetésének, kiejtésének tanítása sok érdekes, hasznos feladat lehetőségét rejtí magában. (Tudomásom szerint Kozma Gábor kollégám asztala akár egy könyvre valót is rejt belőlük magában.)

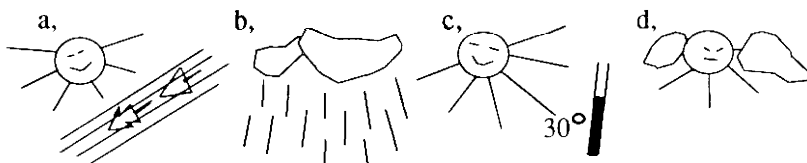
II. A mondat megértésének a szintje - a beszédegységek felfogása

A szó megértését, melynek alapfeltétele a tanult nyelv hangjainak pontos azonosítása, a nagyobb beszédegységek, a szavak mondaton belüli kapcsolódásainak megértése követi. Már kezdő szinten elérhető, hogy a tanuló rövidebb közlések lényeges információit kiszűrje az elhangzottakból. Ehhez előbb a szavak folyamában fel kell fedeznie a szüneteket, hogy szét tudja választani őket. Segíthetjük akár az anyanyelvi oktatásból kölcsönzött feladatokkal is. Versenyt rendezhetünk abból, ki milyen pontosan állapítja meg, hány szóból állnak a felolvasott mondatok, szét tudják-e választani a szavakat az egybeírt szövegváltozatban a hallásukra támaszkodva. Például ilyenképpen: Holnapután szép idő lesz. A szókezdetek és végek felismerése után tudja csak a diák az elválasztott szavakat új jelentésbeli egységbe kapcsolni. Valahogy így: Holnapután / szép idő / lesz. A beszédegységek elkülönítésére legalkalmasabbak a rövid, maximum négysoros párbeszédek, 1-2 mondatos megnyilvánulások, melyeknek meghallgatása után a tanulónak rajzos vagy fotóval illusztrált feladatlapot kell kitöltenie.

Néhány javaslat a dialógusokra és a megválaszolandó kérdésekre.

1.

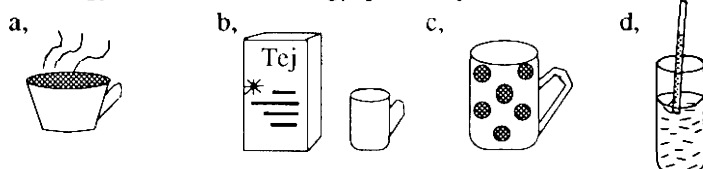
Ma Budapesten csodálatos idő van. Süt a nap, a szél sem fúj.

2.

A: - Teát vagy kávét kérsz?

B: - Egyiket sem. Inkább egy pohár tejet iszom.

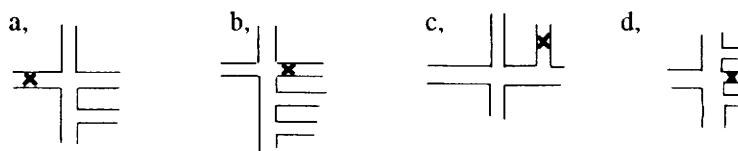

3.

A: - Bocsánat, a Petőfi utcát keresem.

B: - A Petőfi utcát? Az nincs messze. A harmadik utca balra.

Bocsánat, nem balra, hanem jobbra.

Szerény rajztudásom megakadályoz abban, hogy újabb dialógusokat illusztráljak, de talán ennyivel is kedvet keltettem kipróbálásukhoz, hasonló feladatok alkotásához. Eredeti rendeltetésük mellett többféle módon és céllal használhatók. Így osztálymunkában: a tanulókat két csoportba osztjuk, s az egyik tagjai olvassák, játsszák a párbeszédeket, a másik fél pedig megoldja a feladatlapokat. Az illusztrációk jó szolgálatot tehetnek a beszédgyakorlatokban is. Igaz ugyan, hogy a szellemes, jó rajzok sok plussz munkát jelentenek, mégsem mondhatunk le róluk, már csak alapvető metodikai szerepük miatt sem. Azzal ugyanis, hogy utalnak az elhangzó beszéd szituációjára, áthidalják a távolságot a hallgató elvárásai és a megértés kö-

zött. Látva őket, a tanuló körülbelül sejtí, hogy miről szól majd a szöveg, és valószínűleg jobban is érti. A gyakorlatok így inkább megközelítik azokat a helyzeteket, amelyekbe a nyelvórán kívül kerül. A valós életben is bizonyos elvárásokkal és céllal hallgatunk. Látjuk azt, akit hallunk, emellett több vizuális, valamint környezeti információ, nyom árulkodik az elhangzó közlés tartalmáról. Ezek a hatások néha oly erősek lehetnek, hogy szinte feleslegessé teszik a nyelvet: ha valaki cigarettával a kezében kérdez tőlünk valamit, biztosak vagyunk abban, hogy tüzet kér, mégha nem is értjük mit mond. A rendőr és a sebességi korlátozást túllépő külföldi kommunikációját is szinte feleslegessé teszi a szituáció. Az autós előbb a vezetői engedélyét, majd a pénztárcáját kezdi keresni, mert nincs kétsége a magyarul beszélő rendőr mondandójának lényege felől. Magnetofonról hallgatva ugyanezt, fogalma sem lenne arról, hogy ki, hol és mit mondott neki.

Tények, adatok megértése összefüggő szövegben

Habár ez a szint még mindig a mondatok, a mondatokon belüli információk felfogását jelenti, a hosszabb - rövidebb szövegek meghallgatására épülő gyakorlatokat mégis körültekintően kell alkalmaznunk. Ha nem megfelelő időben és előzmények nélkül találkoznak diákjaink ilyen feladatokkal, eleve kudarcra ítéljük őket. Figyelmük a szöveg felénél ellankad, a rájuk zúduló újabb és újabb mondatokban már meg sem próbálják felvenni a megértés elveszett fonalát. Így valóban értelmetlen időpazarlássá válik a szöveg-hallgatás. Ezt elkerülendő az abszolút kezdő szinten túlhaladva megpróbálkozhatunk a diákok által zömében ismert tényeket, információkat tartalmazó anyagokkal. Kiválasztásuknál arra is ügyeljünk, hogy nyelvi szintjük ne tegye lehetetlenné a megértést, a szavaknak kb. 70%-a legyen ismert, zömében tanult nyelvtani jelenségekből épüljenek fel. Személyes tapasztalatom az, hogy több nyelvkönyv birtokában sikerrel válogathatunk ezek céljainknak megfelelő leckeiből, de összekapcsolhatjuk az ilyen típusú megértés fejlesztését az új nyelvtani anyag gyakoroltatásával. Például szerkeszthetünk történetet egy család hétvégi programjáról a hova? kérdésre felelő helyhatározó ragokra vagy az időhatározókra koncentrálva. Megkérhetjük őket, hogy derítsenek fényt a szóban bemutatott család tagjai közötti rokonsági kapcsolatokra, amikor a birtokos személyjeleket tanítjuk stb.

Az alábbi szöveg és a hozzá kapcsolódó kérdések inkább e lépésekre bontott "tanulási" folyamat utolsó fokát mutatják, amikor is a diákok a

hasonló hosszúságú és nehézségű szövegekben megértik a szükséges információkat.

A meghallgatandó szöveg:

És most, mint mindig a műsorunk végén, éttermeket ajánlunk azoknak, akiknek nincs kedvük otthon főzni, mosogatni. Ha olcsón finomat akarnak enni, keressék fel a Tavasz éttermet, amely mindennap 12-től éjjelig tart nyitva. Hétfőn szünnap. A választék igazán gazdag. Csak húsféltől 26 közül választhatnak. Házas ízek, olcsó árak - ez a Tavasz étterem. Egy négyfogásos ebéd - leves, főétel salátával, édesség, kávé - 420 forint. A kiszolgálás gyors és udvarias. Az étterem különösen büszke balatoni boraira. Ne felejtsek megkóstolni őket! Ez volt tehát a Tavasz étterem. Ha asztalt kívánnak foglalni, hívják a 180-5718 - as telefonszámot. Még egyszer a telefonszám: 180-5718. Jó étvágyat kívánunk!

A tipikus étteremajánlat megértését ellenőrizhetjük egy a fő információkra kérdező kártya kitöltésével:

Az étterem neve:

Nyitvatartás:

Szünnap:

Árak:

Egy négyfogásos ebéd:

Telefonszám:

Készíthetünk persze választásos feladatlapot is a következő módon:

Az étterem büszke a, a gyors és udvarias kiszolgálásra

b, az olcsó árakra

c, a balatoni boraira

d, hogy mindig asztalt kell foglalni

III. A szöveg megértés - a szövegnek mint teljes egésznek a megértése

Haladó szinten a tanuló - optimális esetben - túljut a részinformációk felfogásán. A szöveg hallgatása közben tud szelektálni fontos és kevésbé fontos állítások között, képes gondolatmenetét követni, megérti mondanivalójának lényegét. E részt és egészet differenciáló megértésmód valójában

alapja a beszédmegértés legmagasabb fokának, amelyet elérve a tanuló összefoglalja, interpretálja az elhangzottakat.

E készségek fejlesztését leghatékonyabban a különböző hangos anyagok segítik. A szövegek felépítése mindkét esetben megköveteli, hogy a megértés íve ne törjék meg, mert ellenkező esetben a gondolatmenet hiányzó láncszemei annyira összekuszálhatják a mondanivalót, hogy a diák legjobb esetben is csak saját fantáziájára támaszkodva próbálkozhat meg rekonstruálásával. Íme egy véleményeket ütköztető párbeszéd, ami egy férj és felesége (ki más?) között hangzik el.

Feleség: Abba tudnád végre hagyni az újságolvasást?

Férj: Mindjárt befejezem ezt a cikket. Csak nem romlott el valami: a vasaló, a porszívó vagy a mosógép?

Feleség: Nem, de meg kellene már végre beszélnünk, hogy hova menjünk az idén nyaralni. Ideje lenne eldöntenünk, ha még lakókocsit is akarunk bérelni.

Férj: Lakókocsit? Honnan veszed ezt a furcsa ötletet?

Feleség: A múltkor az alattunk lakó hölgygel együtt álltam sorban a zöldségesnél. Ő mesélte, hogy tavaly egy lakókocsival mentek le a Balatonhoz.

Férj: Hogy egy zsúfolt kempingben töltssem a szabadságomat, ahol valaki állandóan bömbölteti a rádióját, órákat kell várni, hogy sorra kerüljek a zuhanyzóban? Különben is biztos esik majd az eső, és akkor ülhetünk egész nap a szűk kocsiban.

Feleség: Óh, ezek a modern lakókocsik nagyon kényelmesek; hideg, meleg víz, villany van bennük.

Férj: De ha meleg van, nem tudsz aludni a melegtől, ha hideg van, megfagysz.

Feleség: Viszont van konyha is bennük. Mindennap tudok főzni, így jóval olcsóbb lenne az étkezés. A múlt nyáron annyit panaszkodtál az étteremárakra is.

Férj: Ha főzöl, akkor nekem vásárolnom kell. És akkor ott van még a mosogatás. Nem lenne jobb inkább egy magánháznál szobát bérelni? Biztos találunk a közelben valami olcsó vendéglőt.

Feleség: Persze, az kényelmesebb lenne. Egy kétágyas szoba, terasszal, szép kilátással a Balatonra. Mindig szerettem volna egy ilyen házban lakni. De ez biztos többbe kerülne, mint a lakókocsi.

Férj: Űsse kő, egyszer nyaralunk egy évben.

Feleség: Ha úgy gondolsz, akkor holnap felhívok egy utazási irodát. Már kinéztem egy kiadó lakrészt Badacsonyban a hegyen.

A társalgás, a felek érveinek megértését, a következő állítások igaz, illetve hamis voltának eldöntésével kell a diáknak bizonyítania:

1. A feleség a zöldségesnél sorban állva a kolléganőjével beszélt a nyaralási lehetőségekről.
2. A férj izgalmasnak találja a kempingezést.
3. A feleség kész házimunkát végezni a nyaralás alatt.
4. A férj nehezebben adja ki a pénzt, mint a felesége.
5. A férj végül a zsúfoltság miatt nem egyezik bele a kempingezésbe.
6. A feleség előre tudta, hogy a férj nem szívesen kempingezne.
7. A házaspár feltehetőleg egy lakást bérel majd.

A mondatok igazságtartalmának eldöntése nem is olyan egyszerű, hisz nemegyszer ravasz buktatókat rejtenek magukban. (Az 1. mondatban például a feleség nem a kolléganőjével beszélt. A 7. mondat szintén rossz, mert lakrészt és nem lakást bérelnék.) Az ilyen és hasonló "csavarok" kivédésének módjára meg kell tanítani a diákokat.

Az ismertetett gyakorlatitípus mellett természetesen alkalmazhatunk másokat is, így megalkottathatjuk az elhangzott szöveg parafrázisát úgy, hogy a diáknak az általunk elkezdett mondatokat kell pótolnia a hiányzó részekkel, de összeállíthatunk szokásos kérdés - felelet feladatokat. A beszéd megértésének ettől a pontjától igazán nincs messze az a szint, melyen az elhangzottak interpretálását, összefoglalását is számon kérhetjük, sőt a tanuló képes véleménynyilvánításra, vitára is a tanult idegen nyelven a szóbanforgó témáról.

3. 1. Az előzőekben bemutatott szövegek elkülönítése, tipizálása kétségtelenül önkényesen történt, mint ahogy kicsit az a megértési szintek ilyen felosztása is. A mindennapi beszédhelyzetekben a hallgató ritkán találkozik ennyire egynemű, homogén szövegváltozatokkal, csupán arról beszélhetünk, hogy a különböző helyzetekben megértéskészségének más - más összetevőire

kell jobban támaszkodnia: egyszer inkább adatokra, tényekre van szüksége a szövegből, máskor gondolati üzenetét kell felfognia.

A megértési készség kialakítását, fejlesztését célul tűző hanganyag összeállításánál, kiválogatásában mégis a didaktikai elvek következetes érvényesítését kell elsődleges szempontnak tekintenünk. Ez azt jelenti, hogy a nyelvoktatás standard témaköreihez - utazás, szórakozás, étterem, hotel, család, egészség stb. - kellene találnunk eltérő szintű, a céljainkkal harmonizáló hangos anyagokat. Mivel ez csekély sikerrel kecsegtető vállalkozás lenne, nem kell visszariadnunk attól, hogy ilyen szövegeket írjunk, s azokat hangosítsuk. (Ezt a példának tekinthető angol, német munkák is megteszik.) Természetesen törekednünk kell arra, hogy minél gyakrabban éljünk a médiák nyújtotta lehetőségekkel.

Egy ilyen hangos anyag létrehozása nem kis munkát követel az arra vállalkozóktól, de megítélésem szerint nem sokáig halogatható kötelességünk. El kellene készítenünk kényszerűségből, mert a legtöbb magyar nyelvkönyvhöz egyáltalán nincs hangos anyag.

Egy bármely könyvvel kompatibilis, annak tanmenetébe illeszthető hangos anyag igazán hiányt pótló munka lenne, kiváltképpen a külföldi oktatóhelyeken, ahol a diákok egyetlen anyanyelvi forrása nemegyszer a magyar lektor. Megvalósítása mellett szól a nyelvoktatásban végbement fejlődéshez való felzárkózás igénye is. Az utóbbi másfél évtized változásaiban jól nyomon követhető tendencia a négy nyelvi készség - olvasás, írás, beszédértés, beszéd - kialakításának elkülönülése. Már nem általában a nyelvet tanítjuk az olvasmányszövegek és a nyelvtan segítségével, hanem sokszor egy csoporton belül is más tanárok foglalkoznak az említett készségek fejlesztésével eltérő módszereket, eljárásokat alkalmazva. A beszédértés tehát, akár a nyelvórán belül, akár külön tárgyként, a másik három készséggel egyenrangú tárgyát képezi a nyelvoktatásnak. A nyelvórák korszerű felosztása, szerkezetük átalakítása több magyar nyelvet oktató helyen megtörtént. Ezek azonban csak elszigetelt próbálkozások: a magyar mint idegen nyelv oktatás egészére kiterjedő hasonló változások mindaddig váratnak magukra, amíg a továbblépést ösztönző, a fejlődést lehetővé tevő korszerű alapmunkák, segédanyagok el nem készülnek.

Irodalom

A beszédértés elméletével foglalkozó munkák:

- G. Brown, Listening to spoken English, Longman, 1977.
A. Maley, The teaching of listening comprehension skills, Modern English Teacher 6:3, 1978.
W. Littlewood, The teaching of listening comprehension, British Council, E.L.T., Documents Special, 1981.
P. Ur, Teaching listening comprehension, Cambridge University Press, 1984.

Feladatgyűjtemények a beszédértés fejlesztéséhez:

- L. C. Black, Advanced listening comprehension, Evans, 1976.
K. James - R. Jordan - A. Matthews, Listening comprehension and note-taking course, Collins, 1979.
J. St Clair Stokes, Elementary task listening, Cambridge University Press, 1984.
R. Kingsbury - G. Wellman, Longman Proficiency Practice Exams, Longman, 1986.
D.L. Fried - Booth - L. Hashemi, PET Practice tests 1., Cambridge University Press, 1988.

KAPCSOLATTÖRTÉNET

Magyar-makedón történelmi kapcsolatok

Makedónia területén az első szláv néptömegek a 7. század elején jelentek meg, miután észak felől a Duna folyását követve érkeztek a Balkán-félszigetre, ahol törzseik megtelepedtek.

1. Az első magyar-makedón kapcsolat a kalandozások idején jött létre, amikor a nyugati vereségek hatására a magyarok a Balkán felé vették útjukat. A 900-as években a Bizánci Birodalmat is megtámadták, mely a mai makedón területeket is magába foglalta. Korabeli feljegyzések tanúskodnak arról, hogy a rablóhadjáratoknak Szaloniki környéke is prédájává vált, ahonnan a magyarok sok foglyot hoztak.

2. A következő korszak, amikor a makedón szlávok ismét kapcsolatba kerültek a magyarokkal, Géza fejedelem uralkodásával kezdődött. Apja, Taksony halála után mindent megtett azért, hogy megvesse a magyar állam alapjait. Ennek érdekében a szomszédokkal való megegyezés, az új környezetbe való beilleszkedés politikáját követte, és diplomáciai kapcsolatokat épített ki nem csupán a nyugati, hanem a déli és délkeleti uralkodókkal is. Így Géza kapcsolatba lépett a makedón területen létrejött új államalakulattal, melynek élén Nikola fejedelem fiai álltak. Miután az idősebb testvérek elestek a Bizánci Birodalom ellen vívott csatákban, Szamuil került a trónra. (Szamuil cárt és államát mind a makedónok, mind a bolgárok magukénak vallják.) Szamuil cár és Géza fejedelem családja között dinasztikus kapcsolat szövődött, ugyanis Szamuil fia, Gavril Radomir feleségül vette Géza egyik kiskorú lányát. (Neve nem ismeretes, mert a később íródott latin nyelvű munkák nem említik.) A történelmi helyzet a 11. század elején egyre veszélyesebbé vált a Balkánon, és Gavril Radomir apja kívánságára biztonsági okokból Magyarországra küldte feleségét, aki akkor épp várandós volt. Fia, Peter Deljan (vagy Odeljan) István király udvarában nevelkedett, vagy Veszprémben, vagy Esztergomban, vagy Székesfehérvárott. 1040-ben magyar

segítséggel egy Bizánc-ellenes felkelés élére állt. Ez a felkelés egy évig tartott, akkor a bizánciaknak sikerült leverniük.

A kapcsolatok sora egy időre megszakadt. A szlát a török birodalom terjeszkedése alatti évszázadokban követhetjük ismét nyomon.

3. A 14. században az erős szerb feudális állam szétesett, Szerbia makedón területei 1371-ben török kézre kerültek. A törökök előrenyomulásával párhuzamosan megindult a menekülés, melynek során szerbek, bolgárok, makedónok, görögök és albánok hagyták el szülőhelyüket. Közülük sokan letelepedhettek Magyarországon, főleg a déli határvédő körzetekben vagy kereskedővárosokban. Később, a 15-16. században néhányuk magas tisztséghez jutott a fejedelmi udvarokban. Közéjük tartozott a humanista Makedóniai László, aki kiterjedt kulturális tevékenységet folytatott a 16. sz.-ban magyar és német területen.

4. A 17. sz. folyamán Habsburg vezetéssel megindult a törökellenes háború. Buda, majd Belgrád visszafoglalása után a császári csapatok sikereket értek el Boszniában is. E csapatok, melyek soraiban magyarok is harcoltak, eljutottak Szkopje városáig is. Itt állomásoztak néhány hónapig azt tervezve, hogy folytatják az előrenyomulást a Balkán más területei felé. De amikor a táborba eljutott a szultán közeledtéről szóló hír, az osztrák tábornok felgyűjtatta a szkopjei fellegrárat, és visszavonult. Már a korábbi harcok elől menekülve és a visszavonulással egyidőben nagy tömegek, köztük nagy számú makedón lakosság hagyta el a vidéket, és talált menedéket Magyarországon. A hatóságok vallási hovatartozás szerint csoportosították őket. A makedónok – többségükben kereskedők és vállalkozók voltak és vagyonukkal települtek át–, a szerb egyházi közösségekhez tartoztak. E közösségek Szentendrén, Egerben, Pomázon és Pesten indultak fejlődésnek és teljesedtek ki. Többek között e városok is részei lettek annak az átmenő karavánkereskedelemnek, amely a 18. sz.-ban összekötötte a Balkánt Nyugat-Európával. E kereskedelmi tevékenység révén tartották fenn az áttelepült délszlávok a kapcsolatot az óhazával. Sokuk nevét nemcsak sírfeliratokon és egyházi intézmények falain olvashatjuk, hanem levéltári dokumentumokban is megtalálhatjuk. Az első makedón nyelven nyomtatott könyvek 1814-ben Budán készültek.

5. A következő, közös kapcsolatokat felmutató időszak a 19. század második fele, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia növekvő érdeklődést tanúsított a

balkáni török területek iránt. A cél az volt, hogy kiterjesszék hatalmukat a még török uralom alatt álló vidékekre is. Ezeken leginkább a makedón területeket kell érteni, a többi balkáni állam nagyrészt függetlenné vált. A magyar-makedón történelmi kapcsolatok kézzelfogható eredménye volt az a magyar-osztrák diplomáciai képviselő (konzulátus), amelyet a 19. sz. végén nyitottak meg Bitola városában.

6. A 20. sz. elején, amikor megindultak a demokratikus mozgalmak, a polgári ellenzék részéről (Jászi Oszkár és köre) növekvő érdeklődés mutatkozott a Balkán történelme iránt is. Ebben az időszakban alapozódtak meg a balkáni kutatás alapjai, melynek során számos tanulmány készült a balkáni háborúkról, a török birodalomról, a meghódított területekről és népekről, köztük a makedónokról is.

7. Az első világháború után megalakult Szerb-Horvát-Szlovén királyságban a történelem folyamán először jött létre olyan államalakulat, mely a délszláv népek legnagyobb részét, Makedóniát is egy államban egyesítette. Makedónia sem a balkáni háborúban, sem az első világháborúban nem nyert államiságot; hovatartozásáért, felosztásáért bolgárok, szerbek, görögök harcoltak. Az új Délszláv Királyságon belül különböző elképzelések és érdekek ütköztek egymással, de főleg a nagyszerb törekvésekkel. A makedón nemzeti erők is a teljes függetlenség kivívására törekedtek. A magyar-makedón kapcsolatok oly módon alakultak, hogy a két világháború közötti magyar kormányok támogatták az új Jugoszlávia ellen irányuló makedón mozgalmat. Kihasználták a feszült belpolitikai helyzetet, és propaganda útján igyekeztek érvényt szerezni politikai törekvéseiknek. Segítséget nyújtottak Bulgáriának is, mely Magyarországon keresztül tartotta a kapcsolatot a Belső Makedón Forradalmi mozgalommal. E mozgalom a horvátokkal szövetkezve terrorakcióktól sem riadt vissza, mely az 1934-es marseilles-i merénylettel Sándor király meggyilkolásában csúcsoncsodott ki. A merényletet követően Magyarország támogatta a nyugatra menekülő makedón forradalmi erőket is.

8. A következő korszak, amikor különösen szorosra fonódtak a magyar-makedón kapcsolatok számai, szomorú aktualitást kap. Ismét menekültekről van szó, az égei-makedónokról, akik a második világháború utolsó éveiben, majd az 1947-49-es polgárháború alatt kénytelenek elhagyni Görögországot. Sokan közülük Magyarországon lelnek új hazára, ahol befogadják és letelepítik őket. Az 1960-as években lehetőséget kaptak a magyar állampolgárság felvételére is.

Voltak, akik ezt választották, mások pedig, mivel szülőföldjükre nem térhettek vissza, az akkori Jugoszlávia Makedón Szocialista Köztársaságába települtek át. Ők, miután tanulmányaik nagy részét vagy egészét Magyarországon végezték, kiváló ismerői a magyar kultúrának, s egyben aktív résztvevői és alakítói a legújabb magyar-makedón kapcsolatoknak.

Peter Sherwood

Magyar stúdiók Londonban

George Cushing professzornak 70. születésnapjára

Meglepő talán, hogy a világ egyik legnagyobb fővárosában még a rangidős egyetem, a University of London sem tekinthet vissza másfél évszázadnál hosszabb múlttra; azonban föderációs intézményről lévén szó, több tucatnyi intézete közül nem egy igazán patinás hagyományokkal rendelkezik. A magyar nyelv iránti érdeklődés a főváros tudományos kiadóinak és társaságainak berkeiben az egyetemi föderáció előtti időkbe is visszanyúlik. Az első angol nyelvű magyar nyelvkönyvek a szabadságharc bukása után s Kossuth szenzációs angliai körútjával kapcsolatban jelentek meg Londonban 1852-ben, illetve 1853-ban, Wékey Zsigmond valamint Csink János tollából (ld. leírásukat Cushing, 1977)¹. Eddig példányszámokról vagy az olvasók számáról nem került napvilágra adat, de figyelemre méltó, hogy Wékey kötetének egyik számozatlan lapján egy magyar-angol s angol-magyar szótár megjelentetését helyezik kilátásba, nyolc évvel az első ismeretes – kéziratban maradt – magyarországi kísérlet előtt. Éppilyen keveset tudunk a meglehetősen igénytelen 1182-es Singer-féle nyelvtanról², és ennek utódjáról, az Orosházán született Charles Gineverné Győry Ilonának férjével együtt megjelentetett 1909-es kötetkéről³; ezek és több efféle kiadvány a korabeli turizmus igényeinek felelhettek meg csupán. Tudományos szinten is a szabadságharc utáni években kezdtek foglalkozni Londonban a magyar nyelvvel, s nemcsak az emigrációban élő magyarok, ld. például a legrégibb angol nyelvtudományi folyóiratban megjelent tanulmányok közül a következőket: Watts, 1855⁴; Pulsky (!) 1858⁵, 1859^{6,7}, valamint Patterson, 1874⁸, 1885⁹.

Az angolok által akkor még *a Háború*ként emlegetett Első Világháború második évében, 1915-ben döbrentek rá a külpolitikai szakértők, egyetemi tanárok, politológusok és publicisták, hogy tulajdonképpen Angliában nincs olyan egyetem vagy egyetemi intézet, amely a kontinens keleti felével foglalkoznék. Ekkor született meg a School of Slavonic Studies, mely az orosz

nyelvet már 1889 óta oktató, s a Balkán iránt már érdeklődő, a Temze-parti King's College-ben talált otthont. Az intézet létrejötténél ott bábáskodott a századforduló óta a szláv világgal, valamint Magyarországgal is buzgón foglalkozó s magyarul is tudó R.W. Seton-Watson (Scotus Viator) és több előkelő szlavista: Bernard Pares, Meyendorff báró, Dimitrij Mirszkij herceg. Az intézet születésének pillanata a mai napokban külön figyelmet érdemel, hiszen a megnyitó előadást épp a kisebb szláv népek önrendelkezési jogáról tartotta az intézet egyik alapító professzora, maga T.G. Masaryk, mégpedig 1915. október 19-én, Bulgária Németország oldalán való hadbalépése után négy nappal. Tehát annak ellenére, hogy az intézet munkájának középpontjában az alapítás után rövidesen kitört szovjet forradalom miatt is főleg Oroszország, illetve a Szovjetunió állt, az intézet kezdettől fogva komoly érdeklődést tanúsított Kelet- és Közép-Európa népei és kultúrája iránt.

Még az alapítást követő években a Londoni Fővárosi Tanács közoktatásügyi hivatala felajánlott 500 font sterlinget, ami akkor kb. egy átlagos egyetemi tanár egy évi fizetésének felelt meg, a *minority languages*, azaz a kisebb(ségi) nyelvek tanítására, azonban a finn, magyar, balti nyelvekre nem sikerült megfelelő oktatókat találni. Mindazonáltal például a román nyelv és történelem tanítása már 1919-ben megindult az intézetben, s a román kormány 1925-re már három intézetbeli álláshoz biztosított anyagi fedezetet. Ez a kezdeményezés messze túlmutat a szláv világon, s ennek elismeréseként az intézet fontos folyóirata, a *The Slavonic Review* – mely 1928-tól *The Slavonic (and East European) Review* lett –, 1931-től már zárójel nélkül szerepel. Az intézet egyik korai tanára, a nyelvzszeniként ismert N. B. Jopson professzor visszaemlékezéseiben említi, hogy ő már a húszas években „foglalkozott” a litvánnal, valamint az albán, a finn és a magyar történeti nyelvtannal, azonban amikor a harmincas évek elején egyik kiváló diákja, E.G. Maddocks, a magyarra szeretett volna szakosodni, Jopson ezt még korainak vélte. (Maddocks végül a szerb-horvátnál kötött ki, s abból szerzett első osztályú diplomát.)

A magyar nyelv kutatása és oktatása terén az első komoly lépéseket a magyar kormány jóvoltából teheték meg az intézetben. Magyarország 1937. októberétől kezdődően négy éven át évi 350 fontsterlinget ajánlott föl a magyar nyelvet és irodalmat előadó tanári állás létrehozására. Az állást Szenczi Miklós (1904–1977) nyerte el. Figyelemre méltó, hogy a magyar kormány egészen 1945. februárjáig fedezte az állás költségeit: Szenczi fize-

tését a Németország melletti 1941-es hadbalépés után a londoni svéd követéségen keresztül folyósították. Szenczi, aki az aberdeeni egyetemen szerezte MA diplomáját, tíz éves londoni pályafutása során nemcsak nagy szorgalommal tanította a magyar nyelvet és irodalmat, hanem kiváló anglisztikai ismereteket is szerzett. Ezt az ELTE angolszakosainak több nemzedéke tapasztalhatta hazahívásától, 1947-től 1949-ig. 1957-től tanszékvezetőként tevékenykedett az angol tanszéken, egészen 1973-ban történt nyugdíjba vonulásáig. A nehéz évek alatt inkább azt az orosz nyelvtudását kellett kamatoztatnia, amelynek alapjait a SSEES-ben, akkor már a School of Slavonic and East European Studies néven ismeretes – a King's College-től különvált – központi egyetemi intézetben rakta le. Munkásságából a magyar stúdiumok szempontjából ki kell emelni azt a segítséget, amelyet Arthur H. Whitney-nek, egyik tehetséges tanítványának nyújtott a londoni Routledge kiadónál megjelent tankönyvének (Whitney 1944)¹⁰ összeállításában. Ez a nyelvészek számára még mindig érdekes, bár természetesen elavult kis kötet négy évtizeden át az egyetlen könnyen hozzáférhető magyar nyelvkönyv volt nemcsak Nagy-Britanniában, de valószínűleg az egész angol nyelvterületen.

Szenczi kinevezése alkalmából a magyar kormány 350 könyvet is ajándékozott az intézet könyvtárának, így indítva útjára ezt a nemes, napjainkig is eleven hagyományt. A King's College-től örökölt kisebb gyűjteménnyel, valamint az időközben szakszerűen gyűjtött anyaggal együtt ez az adomány lett az alapja a könyvtár immár 16000 egységre duzzadt magyar részlegének. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szomszéd British Library (régibbi nevén British Museum Library) magyar anyagával együtt a SSEES állománya képezi valószínűleg a legnagyobb nem-magyarországi magyar könyvállományt az Óvilágban. A könyvtár könyvgyűjteményei közül kiemelendő a Barton-féle, mely több ritka, múlt századbeli első kiadást tartalmaz (ennek történetét megírta Freeman és Screen, 1982¹¹), valamint Iványi-Grünwald Béla gyűjteménye, mely ezernél több, igen értékes, színes hungarikát tartalmaz, közöttük sok egyedi és/vagy Magyarországon nehezen hozzáférhető kiadást. Ez a gyűjtemény önálló katalógussal is rendelkezik (Czigány, 1967)¹². A könyvtár anyaga a nemzetközi könyvcseré intézményén keresztül mindenhol – így Magyarországon és más magyarlakta területen is – hozzáférhető.

Szenczi utódja a kelet-angliai Sheringhamban született George F. Cushing lett, aki a háború alatt a Közel-Keleten szolgált és ott többek között a török

nyelvet sajátította el. A tipológiailag a törökhöz mérhető, ám kulturális szempontból ismerősebb, európaibb magyarnak szentelve életét, Cushing már 1947-ben az Eötvös Kollégiumban hallgatta a magyar kulturális és tudományos élet nagyjait, s disszertálni készült a tizenkilencedik század irodalmából. Miután jegyzetei eltűntek és őt magát kitessékelték, visszatért az intézetbe, ahol távolléte alatt, majd az ötvenes években vele együtt is, a fentebb már említett Iványi-Grünwald Béla (1902-1965) foglalkozott a magyarral. A neves festő fia 1930-as Hitel-kiadásával és -kommentárjával maradandót alkotott a magyar történelemtudomány számára. Ami a külföldi magyar stúdiumokat illeti, gyűjteményén túl cikkeinek hosszú sora is (bibliográfiája Czigány, 1967. 17-20 o.)¹² bizonyítja, hogy milyen lankadatlan kutatója s szakértője volt a magyar-brit kapcsolatoknak.

George Cushingnek nemcsak a disszertációjához kellett újra hozzáfognia: a magyar nyelv, irodalom, sőt történelem tanítását is meg kellett szerveznie az egyetemen. A PhD-jét, doktori disszertációját 1952-ben védte meg, *National Classicism in Hungarian Literature* (Nemzeti klasszicizmus a magyar irodalomban) címmel. Ez az első angol nyelvű disszertáció Angliában, amely a magyar irodalmat részletesen tárgyalja. Mértéktartó, higgadt tárgyalásmódja, hatalmas ismeretanyagra alapozott józan ítéletei, valamint pártatlansága s egyben összefoglaló jellege következtében ez még mindig kitűnő bevezetőül szolgálhat a múlt század magyar irodalmába, s nemcsak a magyar ajkúak számára. Sajnálatos módon nyomtatásban nem jelent meg, a londoni egyetem központi könyvtárában, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban azonban hozzáférhető. Ami a tananyagokat illeti, figyelemre méltó az a Széchenyi-től Illyésig terjedő válogatás a magyar irodalomból, amely Cushing szerkesztésében *Hungarian Prose and Verse* címmel látott napvilágot (Cushing, 1956)¹³. A tömör és szellemes bevezető tanulmánnyal ellátott kötet részben az akkortájt nehezen hozzáférhető, nem egyszer hiányos magyar kiadásokat volt hivatott pótolni az egyetemi és magántanulásban, de maradandóságát, nélkülözhetetlenségét mi sem igazolja beszédesebben, mint az, hogy 1973-ban újra kiadták. A magyar nyelvvel s annak külföldön hiányosan ismert háttérével s rokonságával foglalkozik egyik legfontosabb fordítása – bár a fordításnál lényegesen nagyobb munkát végzett Cushing, amikor Hajdú Péter kiváló összefoglalását, a *Finnugor népek és nyelveket* egy, a magyarról szóló fejezettel kiegészített változatban tolmácsolta (Hajdú-Cushing, 1975)¹⁴. E té-

ren azóta sem jelent meg megbízhatóbb ismeretterjesztő munka az angolul tájékozódó művelt nagyközönség számára.

George Cushing immár négy évtizede publikál hasznos, élvezetes cikkeket a legváltozatosabb témákról, az obi-ugor medvekultusztól kezdve Bajzán, Petőfin, Babbitson, Illyésen keresztül a magyar desiderativus (a *mehtnékem van* típusú szerkezet) olvasmányos leírásáig. Ezeknek egy része az intézet már említett folyóiratában látott napvilágot. Ide sorolandók precíz, kitűnően betájoló elő- s utószavai is, pl. a George Szirtes-féle új Madách-fordításhoz (Madách-Szirtes, 1988)¹⁵, vagy Kosztolányi *Nérójának* újabb angol kiadásához (Kosztolányi-Fadiman/Szirtes, 1990)¹⁶. Hatalmas érdeklődési területről tanúskodnak ismertetései, melyek száma bizonyára jóval meghaladja a százat. George Cushing magyar-angol kulturális hidakat kiépítő munkásságát remekbe szedett műfordításai tetőzik be. Számtalan kisebb-nagyobb elbeszélés és esszé mellett időtálló, veretes angolsággal tolmácsolta a *Puszták népét*, az *Egri csillagokat*, Illyés Petőfi-életrajzát, egy-egy kötetnyi Ady-prózá, Móricz-elbeszélést, Petőfi-anyagot, valamint a XIX. század előtti magyar(országi) irodalom gyöngyszemeit (néhol egyenesen latinból, Zrínyit pedig versbe szedve...)(Ld. Illyés-Cushing, 1967¹⁷; Illyés-Cushing, 1973¹⁸; Gárdonyi-Cushing, 1991¹⁹; Ady-Cushing, 1977²⁰; Móricz-Cushing, 1988²¹; Petőfi-Köpeczi, 1974²²; Klaniczay, 1985²³). Korunkban nincs ehhez mennyiségben és minőségben mérhető magyar-angol fordítói oeuvre. Kedvenc témái közé tartozik azoknak a magyar-angol kapcsolatoknak a múltja, amelyeknek ő is szerves részévé vált. Dolgozatainak pusztá fölsorolása meghaladná e cikk terjedelmét.

A SSEES-ben ma már többen foglalkoznak a magyar stúdiumok egyéb ágazataival is. Az 1956-os forradalom után jött Angliába Péter László, aki még oxfordi doktorátusának beadása előtt érkezett Londonba 1963-ban, hogy az intézetben a magyar történelemmel foglalkozzék; így Cushing lemondhatott az ezzel kapcsolatos kötelezettségeiről. 1990 óta van rajta kívül még egy magyarul jól tudó történelemtanár az intézetben, Martyn Rady, aki disszertációját Buda város középkori történetének szentelte ugyan, de előszeretettel foglalkozik minden közép- és kelet-európai ország történetével, a legújabb időkig. Régi szálak fűzik az intézethez George Schöpfung is, a *Nyugat*ot alapító Aladár unokáját, aki a Londoni Egyetem egyik nagyobb, nemzetközi viszonylatban is elismert intézetének, a London School of Economics-nak is tanára. A társadalomtudomány tanszéken főleg a térség háború utáni fejlő-

désével foglalkozik, különös tekintettel a nacionalizmusra. A tanítógárdáról szólva meg kell emlékezni arról az 1964 óta érvényben levő brit-magyar kulturális csereegyezményről, amelynek keretén belül olyan anyanyelvi lektorok segítségét élvezhette az intézet a gyakorlati nyelvtanítás terén, mint pl. Egri Péter irodalmár, Pálffy István és Csapó József debreceni anglisták, valamint Hajdú Mihály és Hollósy Béla nyelvészek. Végül pedig meg kell említeni, hogy az angol egyetemi szabályzatok megkövetelik, hogy minden végzős vizsgabizottságban részt vegyen legalább egy kívülről: olyan, az egyetemeknek az illető tárgykörben elért eredményeit ismerő szakember, aki a tapasztalathoz, s a gyakorlathoz méri a végzős munkáját. Ennek a szép, angolos fair-play-t biztosító hagyománynak köszönhető, hogy sok kiváló szaktekintélyt vonhatott munkájába az intézet magyar vonatkozásban is: pl. Stephen Ullmannt, azaz a Gombocz-tanítvány Ullmann Istvánt, aki az általános jelentéstannak talán a legalaposabb művelője volt e században, az irodalomtörténész Czigány Lórántot (aki a SSEES-ben védte meg a később magyarul is megjelent PhD-jét (Czigány, 1976)²⁴, vagy a magyarul is kitűnően tudó oxfordi történészt, Robert Evanst. E szaktekintélyek mintegy utódainak tekinthetők azoknak a tanároknak, tudósoknak, akik a második világháború sürgő-forgó évei alatt alkalmi vagy sorozatos előadásaikkal hozzájárultak az intézet eredményes tanítói munkájához: a remek Karinthy-fordítása (Karinthy-Duckworth Barker, 1939)²⁵ révén, életének kilencedik évtizedében újra ismertté vált Vernon Duckworth Barker, aki a harmincas évek magyar írógárdáját személyesen ismerte; a neves történész és publicista C. A. Macartney; a történész Marczali Henrik lánya, Marczali Póli, aki nyelvtanárként tevékenykedett az intézetben; vagy – last but not least – Buday György.

A kezdő diplomatervezetek kialakítására az ötvenes évek folyamán került sor: az intézet mindmáig az egyetlen Nagy-Britanniában, ahol lehetséges kizárólag magyarból első fokozatú BA (azaz Bachelor of Arts) diplomát szerezni. Természetesen magasabb fokozatok (MA, MPhil, PhD) is elérhetők. 1967-re oly mértékben megnőtt a magyar iránt érdeklődők száma, hogy a lektor segítségével sem tudták megoldani a tanítási gondokat. Ezért az intézet felvette a volt Cushing-tanítványt, az akkor épp finnugor témából ledoktorált Michael Branch-ot tanársegédként. Ő 1972-re egy finn diplomatervezettel bővítette az intézet kutatási és oktatási területét, s erre a szakra azonnal át is tért (majd 1980-ban az egész intézet igazgatójává lett). Ekkor lépett

helyébe e sorok írója. S noha főleg magyar nyelvvel és irodalommal foglalkozom, a magyarországi angoltanulást is szolgálni kívántam, amikor a generikusan Ország-h-szótárnak nevezett magyar-angol kéziszótár teljesen új, 1990-ben megjelent kiadását az Akadémiai Kiadó munkatársával, Magay Tamással elkészítettem (maga Ország-h László 1984-ben bekövetkezett halála miatt ennek sajnos csak néhány kezdőbetűnyi anyagát nézhette át). Mivel Angliában az ún. személyre szóló professzorátus a kinevezettel együtt lesz nyugdíjas, amikor 1986-ban George Cushing a magyar stúdiumok első brit professzoraként nyugdíjba vonult, az intézet meghirdetett egy tanári állást. Ezt tölti be 1987 óta a jeles uralista, Daniel Abondolo, akinek a Magyarországon megjelent doktori disszertációja (Abondolo, 1988)²⁶ mindeddig a legeredetibb s egyben a legigényesebb leírása a magyar flektáló morfológiának. Az irodalom területén különösen a nyelvi-formai kötöttségek mibenléte és kommunikatív értéke foglalkoztatja, s a legváltozatosabb nyelvekből vett példákkal színezett előadássorozatai (a metrikáról, népköltészeti alkotásokról) más tanszékek s intézetek diákjait is vonzzák.

A magyar szak az intézet négy tanszéke közül a kelet-európai nyelvek és irodalmak tanszékeéhez tartozik. Aki magyarból vagy főleg magyarból óhajt diplomát szerezni, az idejének nagy részét a nyelvtanulással, nyelvészettel és irodalommal tölti. Azonban nyelvőrúra járhatnak más tanszékekről is. Az intézet rendelkezik még orosz, történelem és társadalomtudomány tanszékekkel, de elvileg a Londoni Egyetem bármelyik intézetéből látogathatja bármelyik diák bármelyik SSEES-beli órát, előadást. A gyakorlatban ez kevéssé valósulhat meg a nagy távolságok, ütköző tanrendek, s újabban a laza föderációs szervezeten belül kialakult anyagi problémák miatt, tény azonban, hogy a háború alatt és azóta százával foglalkoztak a magyarral a Londoni Egyetemen, kivált az esti tanfolyamon. Ez egészen a hatvanas évekig amolyan levelező tagozattal is szolgált, s fontos részét képezte a magyaroktatásnak.

A diplomások száma az utóbbi években több okból is megcsappant, azonban egyre nő azoknak a száma, akik legalább a magyar nyelvvel meg akarnak ismerkedni. Az érdeklődők között természetesen nagyrészt angol anyanyelvűeket találunk, de voltak már svéd, német és japán végzősök is. Magyarok és magyar hátterűek is akadnak bőven, kivált a diplomások között. Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy a jó magyar nyelvtudás önmagában még nem elégséges a diplomára való felvételhez, hiszen ezen az alapon több millióan követelhetnék felvételüket a magyar szakra. Ugyanakkor az angliai

iskolákban nem tanított magyar nyelv teljes hiánya sem akadályozhatja meg a magyar nyelv és kultúra iránt érdeklődő, a nyelvek iránt bizonyítottan fogékony, s egyéb tekintetben is ígéretesnek tűnő diák felvételét. Akár a többi humán tárgy (filozófia, történelem, más ritkább nyelvek) esetében, a magyar szak elvégzése sem garantál állást, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb, magyar diplomával rendelkező diák valamilyen formában mégis hasznosítani tudja a diplomatanfolyamon szerzett ismereteit életpályájának egyik vagy másik, gyakran több szakaszában is.

Az angol egyetemi rendszer egyik alappillérenek még mindig a tanítás és a kutatás közötti szerves kapcsolat tekinthető. A magyar nyelv terén a tanzéki csoport kutatásának középpontjában most is a szótárírás és -szerkesztés áll. A csoportban, számítógép segítségével most készül egy új típusú magyar-angol szótár, kifejezetten a magyarul tanulók számára. Ez az Országgh-szótáraktól főleg abban különbözik, hogy sokkal több explicit információt tartalmaz a magyar nyelvről, mint amennyire egy magyar anyanyelvű szótárhasználónak szüksége vagy igénye szokott lenni. Ugyanakkor az újabb rohamos fejlődésnek indult magyar nyelv mai anyagát még a legújabb hagyományos magyar szótár sem képes számontartani (próbáljuk csak fellapozni az *áfa* szót bármelyik általános szótárban!). Ezért is fontos manapság az állandóan továbbszerkeszthető számítógépes szótárírás. Az új szótár gyakorlati ugyan, mégis több komoly elméleti kérdést kell tisztázni előállítása folyamán; ezeket a tapasztalatokat nemcsak a leendő angol-magyar változatban, hanem az intézetben tanulmányozott-tanított többi nyelv tanulói szótárának elkészítésekor is lehet majd hasznosítani.

Terveinkben szerepel egy tudományos magyar stúdiumokkal foglalkozó központ létesítése, ahol egyrészt az angolul (is) beszélő nagyközönség számára szeretnénk megbízható szakmai szolgálatot, információkat nyújtani, másrészt a nemzetközi magyarságkutató központokkal szeretnénk fokozottabban és hatékonyabban együttműködni.

A CIKKBEN EMLÍTETT MŰVEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1. Cushing, 1977: G.F. Cushing „The two earliest Hungarian grammars for English students” in: *Angol Filológiai Tanulmányok/Hungarian Studies in English* (Debrecen). XI. 73-82.

2. Singer, 1882: Ignatius Singer *Simplified Grammar of the Hungarian Language*. London: Trübner & Co. 1882.
3. Ginever és Ginever, 1909: C. Arthur and Ilona Ginever *Hungarian Grammar*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1909.
4. Watts, 1855: Thomas Watts „On the recent history of the Hungarian language” *Transactions of the Philological Society (London)*. [III]. 14. 1855. 285-310. o.
5. Pulsky (!), 1858: Francis Pulsky „On the nature, peculiarities, and some affinities of the Hungarian language and grammar” *Transactions of the Philological Society (London)*. [V]. 3. 1858. 21-35. o.
6. Pulsky (!), 1859: Francis Pulsky „On the verbal and nominal affixes in the Hungarian language I.” *Transactions of the Philological Society (London)*. [VI]. 13. 1859. 97-116. o.
7. Pulsky (!), 1859: Francis Pulsky „On the affixes of the Hungarian language” *Transactions of the Philological Society (London)*. [VI]. 14. 1859. 116-124. o.
8. Patterson, 1874: A.J. Patterson „Hungarian” *Transactions of the Philological Society (London)*. 1873-1874. 1874. 216-219. o.
9. Patterson, 1885: A.J. Patterson „Report on recent Hungarian philology” *Transactions of the Philological Society (London)*. 1882-1884. 1885. 539-543. o.
10. Whitney, 1944: Arthur H. Whitney *Colloquial Hungarian*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1944. Second revised edition (Routledge Kegan Paul) 1950.
11. Freeman és Screen, 1982: J. Freeman, J.E.O. Screen „Charles Barton's Hungarian books at the School of Slavonic and East European Studies” *Solanus* No. 17, 1982. 1-14. o.
12. Czigány, 1967: *The Béla Iványi-Grünwald Collection of Hungarica. A Catalogue. Edited with a short biographical notice and with a bibliography of his writings by Lóránt Czigány*. London: Szepsi Csombor Literary Circle. 1967.
13. Cushing, 1956: *Hungarian Prose and Verse. A selection with an introductory essay by G.F. Cushing*. London: The University of London/The Athlone Press. 1956. Reprinted 1973.

14. Hajdu - Cushing, 1975: Peter Hajdu (!) *Finno-ugrian Languages and Peoples*. Translated and adapted by G.F. Cushing. The Language Library. London: André Deutsch. 1975.
15. Madách-Szirtes, 1988: Imre Madách *The Tragedy of Man* translated by George Szirtes. With an introduction by George F. Cushing. Budapest: Corvina. 1988.
16. Kosztolányi-Fadiman/Szirtes, 1990: Dezső Kosztolányi *Darker Muses* [Nero, a véres költő]. With a prefatory letter of Thomas Mann. Translated by Clifton P. Fadiman (translation revised by George Szirtes). Afterword by George Cushing. Budapest: Corvina. 1990.
17. Illyés-Cushing: Gyula Illyés *People of the Puszta*. Translated by G.F. Cushing. Budapest: Corvina, 1967. Second edition: London: Chatto and Windus. 1971.
18. Illyés-Cushing, 1973: Gyula Illyés *Petőfi*. Translated by G.F. Cushing. Budapest: Corvina, 1973.
19. Gárdonyi-Cushing, 1991: Géza Gárdonyi *Eclipse of the Crescent Moon* [Egri csillagok] translated by G.F. Cushing. Budapest: Corvina. 1991.
20. Ady-Cushing, 1977: Endre Ady *The Explosive Country: A selection of articles and studies 1898-1916*. Selection by Erzsébet Vezér, introductory essay, translation and annotations by G.F. Cushing. Budapest: Corvina. 1977.
21. Móricz-Cushing, 1988: Zsigmond Móricz *Seven Pennies and other short stories* selected, translated, and with an introduction by George F. Cushing. Budapest: Corvina. 1988.
22. Petőfi-Köpeczi, 1974: *Rebel or Revolutionary? Sándor Petőfi as revealed by his diary, letters, notes, pamphlets and poems*. Selection, foreword and notes by Béla Köpeczi. Poems translated by Edwin Morgan. Prose writings translated by G. F. Cushing. Budapest: Corvina. 1974.
23. Klaniczay, 1985: Tibor Klaniczay (ed.) *Old Hungarian Literary Reader. 11th to 18th Centuries*. [Translated mainly by G.F. Cushing]. Budapest: Corvina. 1985.
24. Czigány, 1976: Czigány Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830-1914*. Irodalomtörténeti füzetek 89. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1976.

25. Karinthy-Duckworth Barker, 1939: Frigyes Karinthy *A Journey Round My Skull* [Utazás a koponyám körül]. Translated by Vernon Duckworth Barker. London: Faber and Faber, 1939. Second edition: Budapest: Corvina. 1992.
26. Abondolo, 1988: D.M. Abondolo *Hungarian Inflectional Morphology*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1988.

Dósa Márta

Adalékok a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok alakulásához a XX. század első felében

A magyaroktatás helye a lengyel felsőoktatásban és a krakkói Jagelló Egyetemen

I. A XX. század elején Magyarország és a lengyel területek – majd később Lengyelország – között a történelmi-geopolitikai okokból oly sokrétű érintkezés talaján egy igen szerteágazó s nem egy esetben ellentmondásos kapcsolatrendszer állt fenn. Sok az eddig feltáratlan forrás, pedig ezek mindegyike – önmagán túlmutatva – képes megvilágítani fontos összefüggéseket. Érvényes ez a Jagello Egyetem archívumában őrzött azon 25 dokumentum esetében is, melyek nemcsak a krakkói magyaroktatás történetét tárják elénk, hanem keresztmetszetül szolgálnak a magyar-lengyel kulturális kapcsolatok alakulásának feltérképezéséhez is ebben a mindkét nép számára drámai eseményekben bővelkedő korszakban. Egy oktatóhely létrejöttét és működését vizsgálva jól érzékelhetők a kultúrpolitikai tendenciák fő irányvonalai, a szűkszavú dokumentumok hiátusait pedig kitölti a történelem.

II. A lengyel-magyar politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok rendszerében ez utóbbi helye és súlya a XX. század első felében változó volt. E tekintetben két – egymástól eltérő – szakasz íve rajzolódik ki: egy I. világháború előtti és alatti valamint egy békekötések utáni korszaké, mely 1939. szeptember 1-ig tartott.

Az első szakaszban még folytatódtak a kultúrkapcsolatok túlnyomórészt érzelmi-történelmi indíttatású hagyományai: Magyarország, mint a lengyel sors szószólója európai fórumokon, a lengyel kérdés megoldásához úgy tudott pozitívan viszonyulni, hogy az önös érdekébe nem ütközött, így a kulturális közeledés eredményei egy viszonylag zavartalan külpolitikai érdekközösség talaján jöhettek létre.

A Trianon utáni „szerepcsere” után Lengyelország kulcspozícióba kerül, a nagyhatalmak közvetítő, Magyarország pedig közbenjáró szerepet szán ne-

ki, annak ellenére, hogy az európai status quo tekintetében állandó érdekelentét húzódik meg az országok kapcsolatainak hátterében. A II. világháború előtti államok „árgus szemekkel” figyelik az erővonalak kirajzolódását, s Lengyelország, miközben diplomáciai kötéltáncot jár, sem politikai, sem jelentősebb gazdasági kapcsolatot nem engedhet meg Magyarországgal. Még valamit nem engedhet meg magának: azt, hogy minden fronton befagyassza kapcsolatait a magyarokkal. Vannak ugyanis közös érdekeik is, melyek megerősítve a két ország népeinek egymás iránti rokonszenvéből táplálkozó közhangulat nyomásával, egyenesen a kapcsolatok fejlesztését teszik szükségessé.

E tények helyezik előtérbe a kulturális közeledést, mely viszonylag veszélytelen terület, s melynek alapjai leginkább adottak. Támaszkodni lehet ugyanis a hagyományokra, a gombamód szaporodó kulturális, tudományos és társadalmi szervezeteknek a két nép barátságát ápoló spontán megnyilvánulásaira, demonstratív módon lehet ünnepelni évfordulókat, melyek akarva-akaratlan politikai súllyal bírnak.

A diplomáciai sakkhúzások mögött a két nép barátsága „érzelmi ügy” volt, s a hivatalos propaganda – különösen magyar részről – fel is használta ezt. Soha annyit nem szónokoltak a lengyel-magyar barátságról, mint ezekben az években, annak ellenére, hogy a kulturális területet leszámítva a két ország viszonya nem volt zavaroktól mentes. Az elmondottakat jól példázzák a sajtó kedvelt, jelszó-szerű megállapításai: „A kulturális közeledés a politikai együttműködés legkiválóbb úttörője lehet.” (Pesti Napló 1934. IV. 29.) vagy „A kormányok barátságát a népek barátsága kell, hogy megelőzze.” (Est 1936. IV. 25.)

Az elsőként idézett megállapítás egyébként abban az évben született, amikor a magyaroknak a hőn remélt politikai szerződés helyett be kellett érniük „sovány vigasz”-ként egy kulturális egyezményvel. Mindez nem csökkenti a kulturális kapcsolatok jelentőségét, hiszen a közhelyekből építkező sablonok felszíne alatt valódi értékek jöttek létre, fontos kutatások folytak, hézagpótló művek jelentek meg, s létrejött annak az intézményrendszernek is egy része, melyre kulturális együttműködésünk a mai napig épül. Ide sorolhatók a lengyel nyelv magyarországi és a magyar nyelv lengyelországi egyetemeken történő oktatásának bevezetésére tett kezdeményezések is, melyek között úttörő szerepe van a krakkói Jagelló Egyetemnek.

III. Az egyetemi archívumban fellelhető dokumentumok tanúsága szerint a magyar nyelv lektorátus keretében történő oktatásának gondolata az 1913. november 27.-i bölcsészkar tanácsülésén vetődött fel először. A magyar nyelvtanulás lehetőségének megteremtése mellett szóló érvek ma is kivétel nélkül helytállóak, egyben azonban jól tükrözik az akkori krakkói viszonyokat is. Elhangzottak ugyanis a következők: a két ország történelme oly sok ponton érintkezik, hogy a lengyel történeti kutatások tudományos szintű értékeléséhez elengedhetetlen a magyar történelem ugyancsak tudományos alapossággal történő feltárása, mégpedig eredeti, magyar nyelvű források alapján. Ez azért is elsőrendű feladat, mivel a múlt feltárása nélkül az ugyancsak sok párhuzamot felmutató jelen politikai-gazdasági fejlődése sem értelmezhető megfelelően. Ha figyelembe vesszük Lengyelország akkori helyzetét, ez az igény ilyen formában, a felosztott ország területén található 6 egyetem közül csak a krakkóihoz hangozhatott el. Itt ugyanis már formálódott az a magyarbarát szellemi kör, mely később a „Czas” köré tömörülve, a wilnoi „Slowo” szellemi közösségével együtt már nem érte be a szellemi közösség kidomborításával, hanem egyenesen egy magyarorientációjú politikai program szószólója lett. A krakkói irányzat szellemi magját a még Habsburg birodalmi eszmekörben mozgó történészek – a híres krakkói iskola – alkották, akik a publicistákkal és a számos magyar rokoni szállal rendelkező galíciai mágnásokkal teljes egyetértésben ápolták a monarchista eszményeket csakúgy, mint a magyarok iránti szimpátiát. Az ő köreiből nőtt ki és vált legismertebb képviselőjévé e szellemi örökségnek a fiatal Jan Dabrowski, a későbbi történész-professzor, a magyar lektorátus létrehozásának fő szorgalmazója majd első lektora, számos történeti munka szerzője, aki nemcsak a magyarokkal építendő kapcsolatoknak lett főszereplője, de tagja volt a Lengyel Nemzeti Tanácsnak, s közel állt Pilsudskihoz is. A magyar határhoz közel eső Krosnóból származó fiatalember 1912. november 14-én tett tanári vizsgát, s december 20-án le is doktorált „Lokietek Erzsébet” c. értekezésével. 1913-ban a Lengyel Tudományos Akadémia egy kutatócsoport tagjaként Magyarországra küldi, hogy tanulmányozza a magyar könyv- és levéltárak lengyel vonatkozású anyagát. Látóköre kiszélesedik, a XIV. sz.-i magyar-lengyel történelmi kapcsolatok foglalkoztatják. Tanulmányútja meghosszabbodik, 1916 nyaráig megszakításokkal ugyan, de Budapesten tartózkodik, közben több tanulmányt publikál. 1914. március 19-én azonban éppen Krakóban van, s a kari tanácsülésen felszólal

megerősítve a magyar nyelv szükségessége mellett fél évvel korábban megfogalmazott érveket.

A terv megvalósítására azután még két évet kell várni megfelelő szakember hiányában, addig, ameddig Dabrowsky végleg vissza nem tér magyarországi tanulmányútról. A lektori pályázathoz ekkor már csatolni tudja a Magyar Nyelvész Társaság részéről Melich ajánló sorait. Sajnos csak 2 tanéven keresztül oktatja ez a kiváló ember a magyar nyelvet Krakkóban, ezután ismét külföldre távozik, 4 évre pótolhatatlan úrt hagyva maga után. Bár személye és tudományos tevékenysége több szót érdemelne, a forma rövidsége miatt csak két adalékot fűznék működéséhez:

- 1919-20-ban a wilnoi Báthory Egyetemen ad elő, tehát a magyarbarát körök másik központjában;

- a másik megjegyzendő tény, hogy visszatérve Krakkóba, ahol 1920-tól rendkívüli, 1924-től magántanár, több kiváló tanítványt nevel, köztük azt a Zbigniew Kosciuszko, aki 1932-34-ben magyar állami csereösztöndíjas volt.

A krakkói magyar lektorátus második oktatóját csak 4 év múlva találja meg. A kényszerszünet után 1922-ben jelentkezik Julius Koppel alezredes a feladat végzésére, akit a bölcsészkar dékánja az egyetemi szenátushoz intézett december 4-én kelt levelében melegen támogat, márcsak azért is, mivel a magyaroktatás szünetelése nagy veszteség nemcsak a történészek, hanem az orientalisták és a nyelvészek számára is. Felfigyelhetünk itt arra, hogy a magyart tanulni szándékozók köre ezek szerint bővült. A levél további érdekessége, hogy rögzíti a lektor feladatkörét: ezek közül alapvető az „egyetemek közötti” fakultatív nyelvtanulási igény kielégítése, a „Magyar nyelv alapjai” címmel nyelvészeti előadások tartása nyelvészek valamint magyar nyelvi gyakorlatok vezetése a történészek közül azok számára, akiknek „Lengyelországban addig ismeretlen, s épp ezért felbecsülhetetlen értékű kutatásaik során magyar nyelvű forrásokat kell majd felhasználniuk.” A levél az 1922. november 17-i kari tanácsülés egyhangú jóváhagyó döntésére hivatkozva ezen érvek alapján kér engedélyt az egyetemi szenátustól a magyar nyelv oktatásának folytatására, s a 4 évvel ezelőtti megüresedett státusz betöltésére 1923. január 1-től. Az egyetemi szenátus és a művelődési tárca beleegyezése azonban ebben az esetben nem volt elegendő, ugyanis a jelölt a lengyel hadsereg kötelékében álló, alezredesi rangú ügyész volt, ahhoz pedig, hogy magyart taníthasson a Jagello Egyetemen, a hadügyminiszter beleegyezése is szükséges volt. A szolgálati utat bejáró kérvényre válasz csak 1923. december 21-én született meg, Koppel úr tehát gyakorlatilag

1924-től – újabb egy év csúszással – kezdhetette meg 11 és fél éves lektori tevékenységét. Ezalatt ezredessé és katonai főügyésszé lépett elő. Feladatának végzését megnehezítette, hogy egy przemisli egységhez vezényelték, így utazgatnia kellett Krakkóba, hogy óráit megtarthassa – nem is vállalt többet, mint négyet hetente. Személyéről több adat sajnos nem áll rendelkezésre, esete azonban – ha első pillanatra meghökkentő is – jól példáz egy másik összefüggést, nevezetesen azt, hogy a magyarok iránti rokonszenvéről ismert Pilsudski és a hozzá közel álló katonai körök aktív kapcsolatot tartottak azzal a konzervatív szellemi közeggel, mely a magyar kultúra terjesztésében is élen járt.

További elgondolkodtató adalék, hogy 1935. május 12-én meghalt Pilsudski, júniusban pedig az egyetem kari tanácsa úgy döntött, hogy nem hosszabbítja meg Koppel szerződését.

A Jagello Egyetem második lektora, ha filológiai felkészültséggel nem is tudta ellátni feladatát, erőfeszítései annál inkább becsületére válnak. Az a tény, hogy össze tudott egyeztetni két, valójában teljes embert igénylő foglalkozást, már önmagában is figyelemreméltó, főleg a leküzdendő akadályok ismeretében. A legfontosabb mégis az, hogy Dabrowski távozásával a 4 éves szünet nem növekedett, s a következő – harmadik – lektornak nem kellett mindent előlről kezdenie.

1935 őszétől a magyar nyelv oktatását dr. Janusz Harajda gimnáziumi tanár végzi egészen 1939 szeptemberéig. Életrajza nem került elő, személyi adataival így nem rendelkezünk, annál több az adalék működésével kapcsolatban. Úgy tűnik, ez alatt a 4 év alatt valóban élenkülni kezd a lengyel-magyar kulturális együttműködés, melynek egyik fő mozgatója Krakkóban éppen Harajda. A fiatal történész 1931-32-ben a Klebelsberg által szorgalmazott és bevezetett lengyel-magyar diákcsera-akció egyik résztvevőjeként III. Béla és II. Endre korát tanulmányozta Magyarországon, majd hazatérve a Magyarbarát Diákok Egyesületének alelnökeként valamint magyar lektorként szorgoskodott azon, hogy a hibáktól hemzsegető történelemkönyveken felnőtt lengyel fiatalok valódiabb képet kapjanak a magyarok eredetéről, kultúrájáról. Ennek elősegítése céljából diákjait rendszeresen beszervezi magyarországi nyelvtanfolyamokra, nyári táborokba. Levelezéséből kitűnik, hogy 1936. május 15. és június 4. közt „kulturális-propaganda szervezési feladat” végzése céljából szabadságot kér és kap az egyetemen, majd külföldre – feltehetően Magyarországra – távozik. Ezzel lehet összefüggésben az az 1936. május 28-án kelt levél, melyben a varsói

magyar külképviselet értesíti a Jagello Egyetemet arról, hogy krakkói diákokat is várnak a pécsi tudományegyetem által Keszthelyen szervezendő nyári tanfolyamra. A levélhez csatolják a programokat ismertető prospektust. Annak, hogy elmentek-e végül is a diákok a Balaton partjára, nem talál ni nyomát, az viszont biztos, hogy 1938. május 23-án (tehát két év múlva) Harajda úr ismét engedélyt kér az egyetem rektorától, hogy folyó év április 21-től Debrecenbe, augusztusban pedig ismét Keszthelyre küldhesse diákjait a Magyar Kulturális Nyári Tanfolyamok Igazgatósága által szervezett nyelvi táborokba. A rektor engedélyét természetesen megkapja rögtön másnap, melyből az is kiderül, hogy az egyetem csak az útlevelek és valutaengedélyek intézését vállalja, a költségekről nem vesz tudomást. A tanulmányi kapcsolatok felélénkülése országaink között valójában már 1930 óta megfigyelhető, azután, hogy a Magyar Nemzeti Szövetség a lengyel szekció javaslatára széleskörű munkaprogramot dolgoz ki a két nép kulturális kapcsolatainak elmélyítésére. Ebben szerepelnek olyan feladatok (lektorátusok felállítása, nyelvi tanfolyamok egymás diákjai számára, egymás történelmét bemutató népszerűsítő művek megjelentetése, operai-színházi vendéjátékok, cserkészek cserelátogatása) melyeket az 1934-ben megkötött kulturális keretegyezmény 1935-ben elvégzett „cikkelyezése” során konkrétan is tervbe vettek, és valóban igyekeztek teljesíteni. A Pázmány Péter Tudományegyetemen és a József Nádor Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetemen is megindul a lengyel nyelv oktatása. A diákcserék bonyolításában úttörő szerepet vállal az Országos Széchenyi Szövetség 1932-től József Ferenc főherceg és a lengyel kormány kérésére. Az akciókban nemcsak a magyarul illetve lengyelül tanuló egyetemisták vettek részt, hanem utolsó éves diákok nyári gyakorlatukat is végezhatték a másik országban. A fejlődést mutatja, hogy míg 1932-ben 21, 1934-ben 52, 1935-ben pedig 45 magyar hallgatónak sikerült részt vennie a „praktikáns cseré”-ben (főként mérnök, orvos és gazdaságjelölteknek). A diákok beiratkozása természetesen politikai felhangoktól sem volt mentes. A magyar egyetemi ifjúság már 1934-től megünnepli a május 3-i alkotmány évfordulóját, ezt követik a lengyelbarát tüntetések, demonstrációszámba menő gyűlések, találkozók rendszeres szervezése. Krakkóban úgyszintén magyarbarát diákok hallatják hangjukat 1938-39 között a közös lengyel-magyar határért, önkénteseket is felajánlanak egy esetleges kárpátaljai akcióhoz szerveződő krakkói századhoz.

Az iratokból az is kiderül, hogy a magyaroktatás költségeinek fedezése – 1923-ban legalábbis – a török nyelv oktatására szánt keretből történt. Később sem lehetett ez másként, ugyanis a lektorok megélhetését nem biztosította ez a tevékenység. Koppelt a hadsereg tartotta el, Harajda pedig 2 évig próbált megélni a lektori díjazásból, aztán feladta. 1937-ben kérvénnyel fordult a művelődési miniszterhez, hogy nevezze ki valamelyik középiskolába tanárnak, mert egyetemi fizetéséből képtelen megélni. Ezután kap állást a XI. sz. leánygimnáziumban, emellett végzi lektori teendőit.

A krakkói magyaroktatásra vonatkozó utolsó háború előtti dokumentum az 1939. június 28-án kelt lektori beszámoló. Ez tartalmazza az abban a tanévben magyar nyelvi képzésben részesült 18 hallgató névsorát, néhány szóval jellemezve egyenként előmenetelüket.

Megrázó arra gondolni, hogy alig több mint két hónap múlva mi történhetett ezekkel a fiatalokkal, hányan éltek túl a nagy történelmi földindulást. A tanárokról többet lehet tudni.

1939. november 6-án a Jagello Egyetemről a nácik által elhurcolt professzorok között van Jan Dabrowski, a magyar lektorátus alapítója és Janusz Harajda, az akkori lektor. A krakkói szellemi élet színe-javát kitevő, valójában törbecsált, döbbenettől sokáig felocsúdni sem tudó csoportot a következő három napon Wroclawba szállítják, itt mintegy két hetet töltenek, amikor egy-két idős professzort és magyar barátai közbenjárására Dabrowskit szabadon engedik, a többiek útja pedig Sachsenhausenbe vezet. Itt vészeli át a szó szoros értelmében a telet, majd tavasszal ismét egy csoport szabadul, közöttük Harajda, aki visszatér Krakkóba. Ott bekapcsolódik a titkos egyetem munkájába és az ellenállási mozgalmába. 1944-ben letartóztatják, ezután nyoma vész.

A magyar lektorátus 1945-ben folytatja tevékenységét, ez azonban már egy újabb fejezetet érdemel.

Bár az elmondottak részben megválaszolják azt a kérdést, hogy miért éppen a Jagello Egyetemen indult meg szervezett formában a magyaroktatás, mégis kiemelésre kívánczik – összefoglalásképpen is – néhány tény:

1. A Jagello Egyetem kiemelkedő – lengyel viszonylatban a legkiemelkedőbb – szerepet játszott a magyar művelődés történetében, a két ország közötti szellemi kölcsönhatásokban.
2. Az egyetem oktatási stratégiájában a 10-es évektől megfigyelhető a nyitás tendenciája, ekkor jönnek létre a többi nyelvi lektorátusok is.

3. A magyaroktatás megindulásakor az egyetemet körülvevő, s azt mindenkor – a mai napig – aktívan befolyásoló szellemi közeg egyértelműen magyarbarát volt.
4. Végül igen fontos, hogy a magyar kultúra iránt elkötelezett, meghatározó személyiségek bukkannak fel, akik túlnőve a frázisokon cselekszenek.

A tevékenységüket feltáró dokumentumok számbavételére nemcsak az utókor hálája kötelez, hanem az a megfontolás is, hogy az ilyen jellegű adalékok a XX. sz.-i magyar kultúrkapcsolatokról és hungarológiai tevékenységről alkotott kép fontos részét képezhetik.

OKTATÓ- ÉS
KUTATÓMUNKA
KÜLFÖLDÖN

Hungarológia az Amszterdami Városi Egyetemen

1993 szeptemberétől az Amszterdami Egyetem bölcsészkarának Kelet-Európai Intézete magyar tanulmányok (hungarológiai) programjának beindítását kezdeményezte. A Prof. Dr. Naarden vezette Kelet-Európai Intézet 1989-ig főleg a Szovjetunióval foglalkozott, kevés érdeklődés irányult a többi közép- és kelet-európai ország felé. Az 1989-ben lezajló rendszerváltozásokkal, a kommunizmus bukásával azonban alapvetően megváltozott a közvélemény. A közép- és kelet-európai országok nyugat felé orientálódtak, régi birodalmak estek szét, új államok alakultak. Amszterdamban is, mint másutt Nyugaton, rádöbbenek, hogy a Jaltai Szerződés által Szovjetunióknak ítélt közép- és kelet-európai térséget különféle kulturális és történelmi hagyományokkal rendelkező népek lakják. A közép- és kelet-európai változások egybeestek az Amszterdami Egyetem bölcsészkarának átszervezésével, aminek keretében megjelentek az úgynevezett „térség” (area) tanulmányok. A hagyományos bölcsészkarai nyelvi és irodalmi programokat kiszélesítették ország- és népismerettel. Ezekre példa az „európai tanulmányok” és az „amerikanisztika”. A Kelet-Európai Intézetre hárult a kelet-európai tanulmányok megszervezésének feladata és ennek keretén belül a „magyar tanulmányok” kidolgozása is.

Az Amszterdami Városi Egyetemen már több évtizede folyik magyar nyelvoktatás a dr. Beöthy Erzsébet által vezetett Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken. A magyar nyelvoktatás igénye gyakran összefüggött Magyarországon kulturális hagyományai, a magyar népi és klasszikus zene, néptánc, művészet, irodalom iránti érdeklődéssel. Így a magyar tanulmányok programjának alapja, a nyelvoktatás már létezett. Erre épült a legtágabb értelemben vett országismereti tananyag.

Hollandiában az egyetemi képzés négy tanévet foglal magába; egy-egy tanév három trimeszterre tagolódik. A négy év két részre oszlik: az egyéves úgynevezett „propedeuse” programra és a hároméves doktorátusi programra.

Ami a magyar tanulmányokat illeti, a *propedeuse* célja a magyar nyelv alapjainak elsajátítása: a magyar grammatika, az olvasás és beszédgyakorlatok, a magyarból hollandra való fordítás kötelező tananyagok. A *propedeuse* utolsó trimeszterében kerül sor a Magyarország történelmét, kultúráját, aktuális helyzetét bemutató bevezetőre. A *propedeuse* évet lezáró vizsga után a magyar főszakosoknak ajánljuk, hogy a nyarat Magyarországon töltsék, vegyenek részt a Debreceni Nyári Egyetemen.

A doktorátusi program első évében minden kelet-európai főszakosnak kötelező tananyaga a kelet-európai tanulmányok általános bevezetője. E bevezető bemutatja a térség történelmét, különböző nyelveit, kultúráit, vallásait, stb. Így a magyar főszakosok is szélesebb képet kaphatnak a közép- és kelet-európai térségről. A magyar szakosok emellett egy kötelező, Magyarországgal foglalkozó kurzust hallgatnak. Az 1993-as tanévben ez az előadás-sorozat többek között a következő témákat foglalja magába: a magyarországi demokratizálást, a piacgazdálkodás bevezetésének nehézségeit, az etnikai és kisebbségi konfliktusokat, a Duna elterelésének következményeit és a visegrádi együttműködési kísérletet. A nyelvelsajátítási gyakorlatok magyar szövegek elemzéséből állnak. Ezeken az órákon nemcsak a nyelvelsajátítás a cél, hanem a szövegeken keresztül az ország- és népismeret gyarapítása is. A doktorátusi program első évének utolsó trimeszterét ajánlatos Magyarországon tölteni a nyelvtanulás felgyorsításának érdekében. Ezáltal a diákoknak lehetősége nyílik közéleti egyéniségek, a magyarság mentalitása, magatartása és az ország hangulatának megismerésére is.

A második évben a kelet-európai térség főszakosainak kötelező egy munkacsoport keretén belül egy bizonyos téma elmélyítése. Ennek tárgya lehet például a kelet- és közép-európai rendszerváltás folyamata. A magyar szakosoknak magyar vonatkozású kötelező előadássorozat következik, erre példa „Magyarország az első világháborúban”. A nyelvi program a második évben szintén szövegelemzésből áll.

A doktorátusi időszak 30%-a szabadon választott kurzusokból áll. A diákok részt vehetnek a kelet-európai programon belül bármilyen előadássorozaton vagy más szakokon is folytathatnak tanulmányokat. Hasznos azonban a szabad kurzusokat úgy választani, hogy a negyedik évet lezáró szakdolgozat megírásához segítséget nyújtson és az egyetemi tanulmányok lezárása után a társadalomba való elhelyezkedést is megkönnyítse. A kelet-európai

tanulmányok magyar szakosának oklevelén a „kelet-európai, Magyarország-szakértő” cím szerepel. Ezzel a szakismerettel a média, a diplomácia, a politikai élet, a gazdasági és a kulturális kapcsolatok terén lehet elhelyezkedni.

A Kelet-Európai Intézet a szakértőképzés mellett három más fontos feladatot is ellát. A kutatás területén az Intézet munkatársai a képzés kérdéseivel foglalkoznak. A közép- és kelet-európai népek nyugati képét és e népek egymásról alkotott nézetét tanulmányozza. Ilyen és hasonló kérdésekre próbálunk választ találni: ismerik-e egymást az európai nemzetek; kikkel állunk szemben, ha magyarokkal, lengyelekkel, stb. találkozunk? E sorok írója a nyugati (holland) magyarságkép feltárásán dolgozik. A kutatások eredményeinek hasznát vehetik az európai integráción elmélkedő szakemberek. Ezenfelül az Intézet könyvtára dokumentáció gyűjtésével is foglalkozik. Könyvtárunk ezen a téren valószínűleg a legjobban felszerelt Hollandiában. Végül a munkatársak fontos feladata az információszolgáltatás a médiának, a kereskedelmi kamarák, a vállalkozók és a minisztériumok felé. Ezek a társadalmi intézmények, privát szervezetek jelenleg kevés megbízható információval rendelkeznek.

Az Amszterdami Városi Egyetem bölcsész kara a kelet-európai tanulmányok bevezetésével egy új, eddig még alig ismert programra vállalkozott, melynek – tudomásom szerint – interdiszciplináris jellege Nyugat-Európában is kivételnek számít. Időközben bebizonyosodott, hogy szükség van a közép- és kelet-európai térséget jól ismerő szakemberekre. Ezért valószínűleg a magyar tanulmányok ilyen jellegű megközelítésének van jövője. Emellett a holland fővárosban összefutnak a média, valamint a politikai és a gazdasági élet szálai. A diákok számára izgalmas kihívás magyar tanulmányokat folytatni a szabad szellemi életéről híres Amszterdamban. Remélhetőleg a magyar kultúra terjeszkedése és megismerése szempontjából nyugat-európai támaszponttá alakulhat ez a kezdeményezés.

Új tanterv a finnugor filológiai képzésben

Lezárult egy átmeneti időszak a Moszkvai Lomonoszov Egyetem hungarológiai oktatásának keretében. Sokrétű munkálatok folytak a különböző szakterületeken az elmúlt három év alatt, amióta 1990-ben létrejött a Finnugor Filológiai Tanszék az egyetem bölcsészettudományi karán. Valahol „félúton”, 1991 októberében, jómagam is bekapcsolódhattam ebbe a megújuló tevékenységbe, így az a megtiszteltetés ért, hogy közvetlenül részt vehettem a tantervi/tantárgyi programok végleges kidolgozásában.

Hungarológiai, szaktárgyi, tudományos-módszertani szempontból természetesen nem egyszerű dolog választ adni röviden és tömören az azonnal jelentkező kérdésre: „Tulajdonképpen mi az új ebben a tantervben?” – Tudomásul kell venni azonban, hogy a szakembereket elsősorban ez érdekli, hisz épp elég elméleti eszmefuttatás megismerésére nyílik lehetőség a különböző területeken. Éppen ezért, rendhagyó módon, már az elemzés elején igyekszem megfogalmazni az előbbi, logikus kérdésre adandó tömörített választ annak érdekében, hogy csak a valódi érdeklődést tanúsító szakemberek „kényszerüljenek” a részletesebb értékelés tanulmányozására. Természetesen nemcsak saját véleményemre hagyatkozom, hiszen a régebbi korszak oktatási rendszerében nem vettem részt. Éppen ezért részletes konzultációt folytattam ebben a kérdésben a magyar szak vezetőjével, aki hosszú évek óta irányítja a hungarológiai képzést a Lomonoszov Egyetemen. Ennek megfelelően két fontos egység emelhető ki az új tantervből:

1. Megvalósult a magyar és a finn szak tárgyainak – mindkét részből történő – összehasonlító, elemző oktatási rendszere.

2. A hallgatók tudásszintjének tartománya jelentős mértékben kibővült a speciálkollégiumok, -szemináriumok rendszerével.

Nyilvánvaló, mindezek érdekében igen lényeges szervezeti változásoknak is végbe kellett menni. Ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy a létrejött új tanszék két részlege – a kibocsátás, a diplomáztatás szempontjából – teljes szakmai önállóságot kapott. Ennek megfelelően a „Tanterv” szövege

kettős – magyar és finn szakos – értelmezéssel, tartalommal rendelkezik. Ez azt is jelenti, hogy „kódolni” kell a tantárgyi diszciplínákat, esetünkben a magyar szaknak megfelelően.

Megkezdődött tehát a részletes elemzés. Előre kell bocsátanom, hogy jelen munkámban csak a fő adatokat tartalmazó „Tanterv” képezi a vizsgálat tárgyát, vagyis a szaktárgyi tananyagokat tartalmazó részletes programokra most nem kívánok kitérni.

Nos, a hatalmas táblázat első, központi egysége; a tantárgyak összességének kódszáma és megnevezése:

0221:04 finnugor filológia

(Megjegyzés: az orosz nyelvű terminológia a „hungarológia” szóhasználatot nem alkalmazza.)

A „lepedőnyi” tanterv jobb oldalán található a szakmai képesítés meghatározása, amelyet – az egyszerűbb megértés érdekében – azonnal a magyar szak „kódolásában” közvetítem, adom meg:

filológus-finnugorológus, a magyar nyelv és irodalom tanára, fordító.

A tanulmányi idő: 5 év.

Ezután a tanulmányi időszak grafikonos ábrázolása következik, hetekre, hónapokra, évfolyamokra bontva, különböző jelzések alkalmazásával, az alábbi egységek keretei szerint:

szorgalmi időszak, vizsgaidőszak, tanulmányi gyakorlat, oktatási gyakorlat, diplomakészítés időszaka, államvizsgák, iskolai szünetek.

A „Tanterv” legnagyobb terjedelmű, legfontosabb része ezt követően, a III. pontban található. Sorrendben 27 tantárgy (diszciplína) részletes taglalása következik, az alábbi szempontok szerint:

megnevezés, a szóbeli és írásbeli vizsgák szemeszterek szerinti megoszlása, az oktatási órák (száma), a heti óraszám az évfolyam és szemeszter szerinti megoszlás alapján.

Következzen tehát a tantárgyak sora. (A megnevezéseket – az előzetes értelmezéseknek megfelelően – a magyar szakra transzformáltam, kiemelve a heti/félévi óraszámot a számtalan adatból.)

	A tantárgy megnevezése	heti óraszám	félévek száma	összes óra
1.	Társadalompolitikai ismeretek	2	5	172
2.	A magyar nyelv oktatásának módszertana	2	1	36
3.	Általános nyelvészet	4 + 2	2 + 2	204
4.	A finnugor népek folklórja	2	2	68
5.	Bevezetés az irodalomtudományba	4	1	72
6.	Bevezetés a finnugor nyelvészetbe	2	2	68
7.	Magyar nyelvi gyakorlatok	10 + 10 + 6	3 + 3 + 3	1236
8.	Leíró magyar nyelvtan	2	3	100
9.	A magyar nyelv története	2	2	68
10.	A fordítás /m.-o., o.-m./ elmélete és gyakorlata	2	1	32
11.	Egy indoeurópai nyelv tanulása	4	6	408
12.	Az orosz mint idegen nyelv	2	2	68
13.	Latin nyelv	4	2	136
14.	Uráli nyelvek: 2. és 3. kötelező idegen nyelv	4 + 2	2 + 1	168
15.	A mai uráli nyelvek fon. és gr. rendszerei	2	2	68
16.	A finnugor népek története	2	2	68
17.	Országismeret	2 + 3	1 + 1	80
18.	Irodalomtörténet és kritika magyar irodalom szakosoknak	2	2	68
19.	Számítógépes nyelvészet magyar nyelvészet szakosoknak	2	1	36
20.	A nyelvészeti irányzatok története	2	2	68
21.	A finnugor népek irodalma	2	2	68
22.	A magyar irodalom története	4 + 2	1 + 7	308
23.	Az orosz irodalom története	2	4	136
24.	Etnolingvisztika és szociolingvisztika nyelvészeknek	2	3	104
24.	Magyar irodalmi elemzések irodalmároknak	2	6	208
25.	Szaktárgyak: kötelező speciális kollégiumok, szemináriumok	4 + 2	5 + 1	372
26.	Testnevelés	4 + 2	3 + 1	240
27.	Honvédelmi ismeretek	4	4	272

Az 5 évre számított összóraszám: 4086. A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a „Tanterv” még néhány fakultatív tárgyat is feltüntet az oktatási és tanulmányi gyakorlatok adatai mellett.

Visszatérve a felsorolt 27 tantárgyra (a 24-es kétszer szerepel), nyilvánvalóan további magyarázatokkal tartozom a szakemberek számára. – Itt van rögtön a 7. tétel látszólag magas óraszám. Miért van erre szükség? (Még többet is el tudnék képzelni, például az 1. pont átcsoportosításával!) Nos, meg kell mondanom, a magyar szak vezetőjének, a végtelenül lelkes és nagy tudású Antonyina Guszkovának (magyar nyelvészetből Budapesten védte meg kandidátusi disszertációját) minden erőfeszítésére, diplomáciai érzékére szüksége van – az általában 4-5 évenként sorra kerülő – új magyar évfolyam/csoport „beiskolázásakor”. Hozzánk ugyanis olyan elsősök jönnek, akik nem kerültek be valamilyen más szakra. Ezek a diákok tehát nem tudnak magyarul: gyakorlatilag a „nulláról” kell megkezdeni a tanításukat. Ám az 5. tanév végén nekik is ugyanolyan magas szintű szakmai/nyelvi tudással kell rendelkezniük, mint az angol, német, francia tanszéken tanuló, már a felvételi pillanatában kitűnően beszélő kollégáiknak. Ezt a hendikepet azután nagyon nehéz behozni: a diákok és a tanárok maximális erőfeszítése szükséges mindehhez. Ráadásul már a második tanévben megkezdődik a belső szakosodás is: a hallgatók egy része irodalmi, a másik része pedig nyelvészeti irányban specializálódik, a 18-19., a két 24., illetve a 25. tételnek megfelelően.

Minden nehézség ellenére, kitűnő kolléganőim magas szintű szakmai munkájának a segítségével – azt tapasztaltam, hogy már harmadéves korukban igen jó eredményeket értek el a magyar nyelv és irodalom tanulmányozása terén a hallgatók. Az immár negyedéves diákjaink valószínűleg megállják helyüket a magyarországi részképzésen is.

Remélhetőleg a mostani első évfolyam is hasonló eredményeket fog majd elérni. Nekik még az „alapozás” időszaka zajlik, elsősorban SziJ Enikő: Magyar Nyelvkönyv c. művének alapján. A nyelvi laboratóriumi gyakorlatok hatása egyre jobban érződik az elsősök megnyilatkozásaiban. (Jómagam is készíték gyakorlatokat számukra.)

A magyar szak új tantárgyi programjait lényegében négyen állítottuk össze: Antonyina Guszkova mellett az ugyancsak nagy szakmai tapasztalattal rendelkező (magyar származású) Mayer Klára, és a még pályájának kezdetén

tevékenykedő J. Z. Sakirova, illetve szerény személyem vett részt ezekben a munkálatokban. (Mi oktatjuk a magyar nyelv és irodalom szaktárgyait.)

Végül, de nem utolsósorban, meg kell említenem az új tantervvvel kapcsolatban a tanszékvezető professzornő, A. I. Kuznyecova iránymutató és koordináló tevékenységét, illetve kiemelkedő elméleti, gyakorlati munkásságát a ritkább finnugor nyelvek kutatása, oktatása terén.

Remélem, sikerült kitérnem a legfontosabb tényezők elemzésére a Moszkvai Lomonoszov Egyetem Finnugor Filológiai Tanszéke új tantervének magyar szakos értelmezésében. Mindez gondolatébresztő lehet más hungarológiai állomáshely szakmai kérdéseinek megoldási folyamatában is.

A nyitrai Hungarisztika Tanszék munkájáról

A nyitrai főiskola 1959. szeptember 1-én kezdte meg működését. Mint önálló főiskolai intézmény a tanító- és tanárképzésben a Szlovák Egyetem Pedagógiai Karának, később a Bratislavai Felső Pedagógiai Iskola konzultációs központjának (1949-1956) hagyományaihoz kapcsolódik. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1960-ban alakult meg a pozsonyi Pedagógiai Főiskola magyar tagozatának Nyitrára való áthelyezésével. Kezdetben öt tagja volt, és a szlovákiai magyar tanítási nyelvű alapiskolák felső tagozatának magyar szakos és alsó tagozatának tanítói szakos képzését látta el.

Jelenleg a tanszéknek tizenhárom oktatója van, s ma már a gimnáziumok és a szakközépiskolák számára is képez magyar nyelv és irodalom szakos tanárokat. 1960 és 1980 között az alapiskolák felső tagozata számára több mint 400 magyar szakos pedagógust készített fel pályájára a magyar-szlovák, magyar-országi, magyar-német, magyar-angol és magyar-zene szakon. 1980-tól a pártállam iskolapolitikájának következtében négy éven át Nyitrán nem volt magyar szakos képzés, majd a nyolcvanas évek második felében csupán minden második évben nyílt egy-egy kisebb létszámú szakpárosítás a magyarral. Közben, csökkentett létszámmal ugyan, a tanítóképzés rendszeres volt.

Az utóbbi három évben fokozatosan vettünk fel diákokat magyar szakra évenként három, illetve négy szakpárosítással. Most összesen 145 magyar szakos hallgatónk van, az alapiskola alsó tagozatára a nappali tagozaton 85, a levelezőn pedig 63 diákot készítünk fel a pedagóguspályára. Ebből a kis összefoglalásból és abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kilencvenes évek előttünk álló tanévei során a magyar szak évente három szakpárosítással nyílik, és évfolyamonként átlagban harminc diák végez, az ezredfordulóig megközelítőleg 250 magyar nyelv és irodalom szakos hagyhatja el intézményünket.

Tanszékünk tudományos kutatói irányultságát öt tudományos témafeldolgozás, három monográfia, több tanulmánygyűjtemény, számos pedagógiai

szakszöveg, az alapiskolák és középiskolák tanulói számára írt közel két tucat tankönyv és módszertani kézikönyv bizonyítja. A tanszék tagjainak tudományos kutatói tevékenysége a magyar nyelv és irodalom alapiskolai és középiskolai tanítására, a szlovák és a magyar nyelv kölcsönhatásainak a vizsgálatára, a név- és nyelvjárásgyűjtésre, a bilingvizmus és bikulturáltság kérdéseinek felmérésére irányul. Figyelemre méltó eredmények születtek a csehszlovákiai magyar irodalom elemzésében, fejlődésének feltérképezésében, valamint az irodalomtanítás módszertani problémáinak kutatásában. A tanszék tagjai szakmai és módszertani tanácsokkal és javaslatokkal segítik az alapiskolai és középiskolai tantervek összeállítását.

A volt nyitrai magyar szakosok közül ma már több ismert szlovákiai magyar költő, író, jó tollú újságíró, szerkesztő vagy éppen metodikus került ki. Az ifjú alkotók és kritikusok köre, az irodalomtudományi és nyelvészeti kör hosszú éveken át eredményes munkát fejtett ki, melyeknek elsődleges célja, hogy tudományos munkára ösztönözzék a hallgatókat, akik aztán egy-egy dolgozatukkal a minden évben megrendezett tudományos diákköri konferencián helyt tudnak állni.

Eredeti elképzelésünk szerint minden magyar tagozatos hallgatónak részt kellene vennie magyarországi részképzésben, hiszen ez a tanulmányi forma pótolhatatlan. Ezt azonban az egyes évfolyamokban tanuló diákok létszáma és más okok miatt sem tudjuk megvalósítani. A jó munka és tanulmányi átlag elérésének egyik motiválójává válik a részképzés, mert a gyengébb előmenetelűek bizony háttérbe szorulnak ezen a téren is. Az anyagi háttér, az ösztöndíj biztosításában meghatározó szerepe van a budapesti Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak és a magyarországi alapítványoknak. Terveink szerint – ha minden jól megy – harmadéves hallgatóink Magyarországra utazhatnak két szemeszter idejére: a tanító szakosok egy része az esztergomi tanítóképzőben a szakosoké pedig a pécsi egyetemen, a szegedi tanárképzőben, gyarapíthatja ismereteit. Ezen kívül más, rövidebb, alkalmi magyarországi tartózkodásra nyílik lehetőség diákjaink számára nyári egyetemek, tudományos rendezvények, diákköri konferenciák és különböző versenyek formájában. Az ilyen rendezvényeken való részvételt érdemes lenne kibővítenünk már csak azért is, mert hasznuk szinte közvetlenül is mérhető.

A közelmúltban intézményünk Pedagógiai Főiskolává alakult, s tanszékünk a belső átszervezés útján új néven új helyre került: a Humán Tudo-

mányok Karán belül a Hungarisztika Tanszék nevet vette fel. Ez a tény pillanatnyilag nem változtat lényegesen betöltött szerepén, de a jövőre nézve kiszélesedik feladatköre. Egyik fontos célkitűzésünk: az eddiginél több tudományos összejövetel, munkaértekezlet és szakmai tanácskozás szervezése. A megtett út és az elért eredmények köteleznek...

ÓRA ÉS VIZSGATERV a tanítói szakos hallgatók számára

MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM

Tanítágyak	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Bevetés a nyelvudományba fonetika, fonológia	1/1V							
Lexikológia, morfológia		1/1V						
Mondattan			1/1V					
Szemanika+textológia					0/1			
Kommunikációs készség- fejlesztés+logopédia	0/2							
Stilisztika						1/1		
Beszédkultúra							0/2	
Retorika							0/1	
Bevetés az irodalomba			1/1					
Ifjúsági- és gyermekirod.				1/2				
Nyelven tanítás módszertana					1/1	1/1V		
Gyermekirodalom tanításának módszertana							1/2V	
Alternatív módszerek								1/1

Cs. Nagy Lajos

A nyitrai Hungarisztika Tanszék oktatói

1. Alabán Ferenc tanszékvezető, kandidátus, docens

1974 óta dolgozik a tanszéken, amely első munkahelye.

Kutatási területe: a szlovákiai magyar irodalom, komparatisztika

Kutatási tervei: – a szlovákiai magyar irodalom a II. világháború után

– magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok

Jelentősebb publikációi:

Folytatás és változás (Tanulmányok)

Madách 1974, Bratislava; 146 p.

Irodalomközelben (Tanulmányok és kritikák)

PF Nitra, 1992; 267 p.

Antológia a régi magyar irodalomból (főiskolai jegyzet)

PF Nitra, 1992; 414 p.

Magyar nyelv I. (főiskolai jegyzet – társszerző)

PF Nitra, 1991; 248 p.

Tanulmányok, kritikák, recenziók különböző szakfolyóiratokban és lapokban.

2. Teleki Tiborné tanszékvezető-helyettes, kandidátus, adjunktus

1968 óta dolgozik a tanszéken.

Kutatási területe: névtan

Kutatási terve: a helyi névgyűjtés irányításának folytatása, sajtó alá rendezése.

Jelentősebb publikációi:

– középiskolai tankönyvek, főiskolai jegyzetek társszerzősége,

– onomasztikai tanulmányok,

Eldadások tartása nyelvészeti konferenciákon (Kolozsvár, Szombathely, Nyitra)

– Neveink világa – 1993-ban indult sorozat a Szlovák Rádió Magyar Adásában.

3. Babróczky Ilona adjunktus

1992. augusztusától dolgozik a tanszéken. Korábban alapiskolában (Bátka), gimnáziumban (Rimaszombat) tanított.

1988-tól a Besztercebányai Módszertani Központ Magyar Kabinetjének, valamint a magyar tanítási nyelvű iskolák szlovák kabinetjének a vezetője volt.

Kutatási terve: kétnyelvűség

Jelentősebb publikációi:

– Recenziók: középiskolásoknak készült irodalmi hangszalagokról, helyesírási feladatgyűjteményekről, irodalmi monográfiáról (Kováts Miklós: Márai Sándor élete és munkássága) stb.

– Módszertani cikkek, kisebb tanulmányok

(Tanulmánykötet, KPI, Prešov, 1986)

4. Cselényi László adjunktus

1991 óta dolgozik a tanszéken. Korábban szerkesztőként, íróként dolgozott.

Jelenleg a Magyar Műhely történetét kutatja.

Kutatási tervei: avantgárd, neoavantgárd, posztmodern

Jelentősebb publikációk:

– Jelen és történelem (esszék és mítoszok)

Madách Kiadó, Pozsony, 1981

– A megíratlan költemény (esszék, montázsok)

Madách Kiadó, Pozsony, 1990

5. Laczkóné dr. Erdélyi Margit adjunktus

1987 decembere óta dolgozik a tanszéken. Korábban alap-, illetve középiskolában tanított, s főleg az óvónőképzéssel foglalkozott. Részt vett nyelvjáráskutatásban és névtani gyűjtésben, valamint különböző módszertani kiadványok, tankönyvek elkészítésében.

Jelenlegi kutatási területe: a groteszk dráma (főleg Örkény) drámaelméleti elemzése.

Kutatási terve: a magyar, a cseh és a szlovák groteszk dráma komparisztikai vizsgálata.

Jelentősebb publikációi:

– Tankönyvi társszerző:

Irodalmi és nyelvi nevelés a pedagógiai szakközépiskolák 2. osztálya számára. Bratislava SPN 1987, 178-246. p.

Ua. 3. osztály számára, Bratislava SPN 1988, 245-315. p.

– Színháték és dráma (Nevelés, XXXV. évf., 9. sz. 264-269. p.

– Miesto dramaturgie o pedagogickom procese (A dramaturgia helye a pedagógiai folyamatban)

Komensky 1992, 116/9, 403-404. p.

– Tóték – regényben, színpadon és bennünk

Irodalmi Szemle, 1992/9, 953-959. p.

6. Pilecky Marcell adjunktus

1990 szeptembere óta dolgozik a tanszéken. Korábban a pozsonyi Pedagógiai Kutatóintézet munkatársaként a középiskolai anyanyelvoktatás tartalmi, módszertani kérdéseivel foglalkozott.

Jelenlegi kutatási területe: magyar-szlovák összehasonlító nyelvészet

Kutatási terve: A modalitás kifejezésformáinak magyar-szlovák összevetése

7. Révész Bertalan, docens, kandidátus

Egyetemi tanulmányai elvégzése óta, azaz 1960. szeptemberétől a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Humán Tudományok Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén dolgozik. Előbb tanársegédként és adjunktusként, később docensként és kandidátusként irodalmi és kultúrtörténeti diszciplínákat oktat.

Jelenlegi kutatási területe: a magyar reformkor irodalma (1820-1848);

Kutatómunkája során leginkább a korszak romantikus költészetével és Czuczor Gergely költészetével foglalkozik.

Kutatási tervei: a Czuczor-életmű elemzésének és a morfológia igényelte kutatómunkának folytatása. A Czuczor-monográfiát két kötetre tervezi.

Jelentősebb publikációk:

- Móricz Zsigmond parasztábrázolásának problémái első irodalmi alkotásai-ban. In: Zborník Pedagogického inštitútu v Nitre, Spolocenské vedy, Bratislava, SPN 1962, 131-146. 1.

- Czuczor problémák. In: Zborník KMJal FFUK v Bratislave. Philologica, XXV. évf., Bratislava, SPN 1973, 131-146. 1.

- Czuczor Gergely 1800-1866. In: Irodalmi hagyományok lexikona Bratislava, Madách kiadó 1981.

- A magyar irodalom a reformkorban. Hét, 1964/23, 18-19. 1.

- Az ember tragédiája és a századforduló regényirodalma
Hét, 1964/13, 18-19. 1.

- A halhatatlan sztregovai költőzseni - Madách halálának centenáriuma
Természet és Társadalom, 1964/10, 10-13. 1.
- A Czuczor-irodalom értékelése
Irodalmi Szemle, 1970/7, 632-643. 1.
- Czuczor Gergely
Irodalmi Szemle, 1972/7, 634-639. 1.
- A jobbágytelektől a Riadóig
Vasárnapi Új Szó, 1976/8, 9. 1.
- Petőfi - a patrióta és internacionalista
Hét, 1976/9, 20. 1.
- A romantikus nemzeti epika úttörője
Irodalmi Szemle, 1975/10, 928-937. 1.
1976/2, 167-172. 1.
- Gondolatok az irodalomtanítás nevelő-oktatói feladatairól
Szocialista Nevelés, 1976/10, 299-302. 1.
- Czuczor költői fejlődése az 1820-as évek második felében
Irodalmi Szemle, 1981/8, 740-747. 1.; 1981/9, 838-848. 1.;
1981/10, 929-933. 1.
- Megjegyzések Vitkovics válogatott műveihez
Irodalmi Szemle, 1982/6, 570-574. 1.
- Az esztétikai nevelés helye és feladata az alapiskolai oktatásban
Szocialista Nevelés 1987/9, 63-66. 1.
- A komplex esztétikai nevelés lehetőségei az alapiskolai irodalomtanításban
Szocialista nevelés, 1987/5, 131-134. 1.
- A műelemzés szerepe az esztétikai nevelésben
Szocialista Nevelés, 1987/6, 170-172. 1.
- A szülőföld és az iskola szerepe Czuczor Gergely költővé válásában
Irodalmi Szemle, 1988/10, 1196-1205. 1.
- Megjelenés előtt: Czuczor Gergely költői pályája 1830-ig.

8. Sándor Anna adjunktus

1990 szeptembere óta dolgozik a tanszéken. Korábban gimnáziumi tanárként, valamint nevelőként dolgozott.

Jelenlegi kutatási területe: nyelvjáráskutatás

Kutatási tervei: szociolingvisztikai nyelvjáráskutatás Kolon községben és Zoboralján

Jelentősebb publikációi: előadások tartása nyelvészeti konferenciákon (Kolossvár, Szombathely, Nyitra).

9. Szeberényi Zoltán docens, kandidátus

1960 óta dolgozik a tanszéken, korábban középiskolai tanárként működött.

Kutatási területe: Magyar irodalom Csehszlovákiában, ill. Szlovákiában

Kutatási terve: irodalomtörténeti kutatás a fenti témakörben

Jelentősebb publikációk:

- A vox humana poétája. György Dezső csehszlovákiai költészete.

Madách-Szépirodalmi, Bratislava, 1972

- Visszhang és reflexió (tanulmányok, kritikák)

Madách-Szépirodalmi, Bratislava, 1986

- Arcok és művek. Negyven arckép a szlovákiai magyar irodalomból.

Csemadok, Bratislava, 1988

Összeállítások:

- György Dezső: Kiáltó szó (válogatás, utószó)

Madách, Bratislava, 1983

- Mű és érték. A csehszlovákiai magyar kritika 25 éve.

Madách, Bratislava, 1984

- Szlovenszkói küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók

1918-1938 (válogatás, utószó)

Madách, Bratislava, 1984

- Hagyomány és megújulás. Csehszlovákiai magyar esszéírók

1948-1988, 1-2. (válogatás, előszó)

Madách, Bratislava, I. köt. 1988, II. köt. 1990

Számos főiskolai, közép- és alapiskolai tankönyv, mintegy 35 terjedelmesebb tanulmány, főként a csehszlovákiai magyar irodalom témaköréből.

10. (Cs.) Nagy Lajos docens

1991 szeptembere óta vendégtanár. Korábban a Budapesti Tanítóképző Főiskola docenseként névtani, nyelvjárás-kutatási, leíró nyelvészeti és módszertani témákkal foglalkozott.

Jelenlegi kutatási területe:

- mai nyelvjárási sajátosságok vizsgálata *A magyar nyelvjárások atlasza* néhány felvidéki kutatópontján.

Kutatási terve: egy zártabb felvidéki nyelvjárásban hangfelvételek készítése
Jelentősebb publikációi:

Önálló művek: Helyesírási gyakorlókönyv (Magyar Eszperantó Szövetség, Bp., 1989. I-III. kiadás)

Helyesírási gyakorlókönyv (Trezor kiadó, Bp., 1993. IV., javított kiadás)

Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv (Trezor K., 1990-1992. I-IV. kiadás)

Helyesírási munkafüzet 3-4. osztály (uo., 1992.)

Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3-4. osztály (uo., 1991-1992. I-IV. kiadás)

Nyelvtani elemzési munkafüzet 3-4. osztály (uo., 1992.)

Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5-6. osztály (uo., 1991-1992. I-II. kiadás)

Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7-8. osztály (uo., 1991-1992. I-II. kiadás)

Megjelenés előtt:

Nyelvtani elemzési munkafüzet 5-6. osztály (uo., 1993)

Nyelvtani elemzési munkafüzet 7-8. osztály (uo., 1993)

Társszerző: Új magyar tájszótár (I-III. kötetben kb. 3000 szócikk; Akadémiai Kiadó 1979., 1988., a III. kötet megjelenés előtt.)

A magyar nyelv könyve (Trezor Kiadó, 1991., Bp.)

A magyar nyelv (főiskolai jegyzet, Tankönyvkiadó, Bp., 1986.)

Előadások tartása nyelvészeti konferenciákon (névtan, nyelvjáráskutatás, módszertan - Győr, Gyula, Szeged, Szombathely, Budapest, Nyitra stb.)

11. Dr. Bakó Irén docens, kandidátus

1991. január 1-től dolgozik a tanszéken. Korábban (1970-1988) Kassán a Nehézipari Műszaki Egyetemen oktatott történelmet, Csehszlovákia és a nemzetközi munkásmozgalom történetét.

Kutatási területe: a szlovákiai magyar kisebbség helyzete

Jelentősebb publikációi:

1. Háborúellenes és békemozgalmak, Prága, 1986.

2. A kelet-szlovákiai lakosság szociális struktúrájának változásai az ötvenes években, Kassa, 1978.

3. A fasizmus elleni harc és a jelen dialektikája Csehszlovákiában, NME Közleményei, Társadalomtudományok, 30. köt. Miskolc, 1987.

4. Kelet-Szlovákia magarlakta járásainak fejlődése 1949-1953

(Historica Carpatica, 18/1987)

5. A történelemkutatás eredményei és feladatai Kelet-Szlovákiában
(Kassa, 1986)

6. Szemléltető segédeszközök gyűjteménye a nemzetközi munkásmozgalom
történetéhez (Pozsony, 1986, jegyzet)

Váradí Tamás

Tájékoztató a Londoni Egyetem Szláv és Kelet-Európai Tanulmányok Intézetében (SSEES) folyó magyar szakos oktatásról

Az Intézet szervezete:

A Londoni Egyetem több mint 40 intézet laza föderációja. Ezek egyike a SSEES, mely négy egységre tagolódik: Orosz Tanszék, Társadalomtudományi Tanszék, Kelet-Európai Nyelvek és Irodalmak Tanszéke. A magyar nyelv és irodalom szak oktatása ez utóbbi tanszéken történik. Magyar témájú kurzusokat a történelem és a társadalomtudományi tanszékeken is meghirdetnek, másrészt a tanszékünk által tartott kurzusokat a SSEESS, sőt az egész Londoni Egyetem más tanszékeiről jövő hallgatók is látogatják.

A magyaroktatás helyzete Nagy-Britanniában

A SSEES-ben több mint fél évszázada folyik rendszeres magyar oktatás, és jelenleg ez az egyetlen hely Nagy-Britanniában, ahol egyszakos magyar bölcsészdiplomát lehet szerezni. Középiskolában nem oktatják a magyar nyelvet, de egészen tavalyig a magyar nyelv szerepelt a középiskolai záróvizsgák választható tantárgyai között. Sajnos, tavaly gazdaságossági megfontolásokból megszüntették a magyar nyelvi érettségi vizsgát.

A felvételi eljárás

Mint általában Nagy-Britanniában, a SSEES-ben sincs kifejezett felvételi vizsga. A pályázó hallgatójelöltek még télen, kora tavasszal elküldik felvételi kérelmüket, mely tartalmazza rövid önéletrajzukat, szándékukat és eddigi tanulmányi előmenetelüket. A pályázatot mérlegelve a Tanszék magyar szakos oktatói felvételi beszélgetésre hívják be mindazokat a jelentkezőket, akik ígéretesnek mutatkoznak, és személyes megjelenésük nem ütközik gyakorlati akadályokba. A kollégák nagy hangsúlyt fektetnek az előzetes személyi beszélgetésre.

Talán meglepően hangzik, de a gyakorlati magyar beszédképesség kívánatos ugyan, de se nem elégséges, se nem szükséges feltétele a felvételnek. Nem lehet ugyanis megkövetelni az előzetes nyelvtudást a középfokú oktatás, és most már a vizsgalehetőség teljes hiányában. Ugyanakkor a Tanszék igen gondosan ügyel a képzés szakmai színvonalára, a jelentkező hallgatónak eredeti érdeklődése mellett azt kell demonstrálnia, hogy egyetemi stúdiumok folytatására képes.

A hallgatók

A magyar képzésben részesülők két csoportra oszthatók. Megkülönböztett figyelmet kapnak természetesen a magyar szakos diplomát szerezni óhajtó hallgatók. A hallgatók másik, népesebb csoportja vendéghallgató: a SSEES vagy esetleg más londoni egyetemi intézet tanszékéről. Ezek legnagyobb része a SSEES Társadalomtudományi Tanszékén ún. jelenkori kelet-európai tanulmányokat folytat, másik részük történész szakos, de például a King's College egy jogáshallgatója is szorgalmas látogatója óráinknak.

A képzés tartalma

A SSEES-ben folyó magyar képzést legjobban az jellemzi, hogy rendkívül „testreszabott”. Ez részben amúgyis az angol felsőoktatási rendszer sajátja, itt azonban szükségyszerűség is a viszonylag alacsony hallgatói létszám, de még inkább a rendkívüli módon eltérő igények, érdeklődés valamely nyelvi, szakmai háttér miatt.

Az alábbi terv nem tekinthető hagyományos értelemben vett tanmenetnek, inkább egy olyan tág keretnek, mely meghatározza, hogy a diploma eléréséhez szükséges képzettséget a kurzusok milyen kínálatából lehet megszerezni. Az egy adott évben tartott kurzusokat a hallgatók igényei szabják meg.

A magyar szakos bölcsészdiploma eléréséhez a 4 éves képzési idő alatt 12 tanegységet (course units) kell elvégezni. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy ezt milyen sorrendben, és milyen kurzusok közül lehet választani.

A magyar szakos oktatók

A magyar szakos bölcsészképzést alapvetően két SSEES oktató és a mindenkori magyar lektor látja el. A két kolléga bemutatása előtt meg kell említeni Cushing professzor nevét, aki a közelmúltban nyugdíjba vonult, de

több mint negyven éven át kiemelkedő egyénisége volt a magyar stúdióknak. Külső vizsgáztatóként jelenleg is közreműködik a tanszék munkájában.

Dr. Daniel Abondolo

A Yale egyetemen végzett nyelvész, a Columbia egyetemet szerzett Ph.D. fokozatot a magyar morfológiáról írt disszertációjával, melyet az Akadémiai Kiadó is megjelentetett angol nyelven. 1987 óta tanít a tanszéken.

Érdeklődési területe: a magyar nyelvtan, az uráli nyelvek fonológiája és morfológiája, metrika, népköltészet.

Peter Sherwood

Cushing professzor tanítványaként a SSEES-ben szerzett diplomát, és 1972 óta itt tanít. Remek szervező, sokoldalú egyéniség. Rendszeresen publikál ismertetéseket a Times Literary Supplement-ben. Jelenleg egy külföldieknek szánt magyar-angol szótáron dolgozik.

Érdeklődési területe: Általános nyelvészet, obi-ugor tanulmányok, magyar nyelv és irodalom, magyar-angol kapcsolatok.

Év	Tanegység	Választható kurzusok
1	3	Magyar nyelvgyakorlat (intenzív) Magyar kultúra
2	3	Magyar nyelv 1 1 tanegység az A tanegységekörből 1 tanegység a B tanegységekörből
3	6	Magyar nyelv 2 (harmadéveseknek) Magyar nyelv 3 (negyedéveseknek) 3 tanegység az A vagy B tanegységekből 1 tanegység tetszőlegesen választható a SSEES-ben vagy a Londoni Egyetem más intézményeiben kínált kurzusok közül.
4		Legfeljebb 2 tanegység még nem kötelező jelleggel szerepelhet a kurzusok között.

„A” tanegységkör

Jelenkori magyar nyelv

Magyar nyelvtörténet

Bevezetés az obi-ugor tanulmányokba

Bevezetés az uráli népek tanulmányozásába

Magyar metrika európai kontextusban

***Magyar nyelvészeti témák**

„B” tanegységkör

Bevezetés a magyar irodalomba

A magyar irodalom története 1772-ig

A magyar irodalom 1772 és 1867 között

Mai magyar irodalom

***Magyar irodalmi témák**

**(A tárgyévben meghirdetett kínálatból választható)*

A. Szabó Magda

A magyar civilizáció oktatása a strasbourgi egyetemen

1. Az oktatás feltételrendszere

A Strasbourgi Bölcsészettudományi Egyetemen (U. S. H. S.) a magyar nyelv és civilizáció tanítása önálló, egyszemélyes tanszék keretein belül történik.

Az önállóság előnyei:

- önálló (bár kicsi) helyiség, ahol a nyelvi órák is zajlanak.
- saját intézeti könyvtár ugyanitt,
- más tanszékektől, titkárságtól független költségvetés, amely az intézet napi működtetésén túl lehetőséget nyújt a Franciaországban megjelenő magyar tematikájú tudományos munkák, irodalmi művek vásárlására is;
- teljes szabadság az oktatóprogram kialakításában.

Az egyszemélyesség nagy hátránya viszont, hogy a kontinuitás személyhez kötött. Az oktató szerződésének lejártával a legoptimálisabb tapasztalatátadás esetén is megtörik a folytonosság.

A magyar értelemszerűen nem választható főszakként, a hároméves, heti 3-3-3 órás magyar nyelv és az egyéves, heti 3 órás francia nyelvű civilizációs előadás kiegészítő tárgy. Azok a hallgatók, akik mind a négy felvehető egységet (unité de valeur) elvégzik, magyar tanulmányaik végeztével speciális egyetemi diplomát kapnak. (Diplôme d'Université d'Etudes Hongroises)

2. Létszám, érdeklődés

A magyar civilizációs órákat évek óta nagy érdeklődés kíséri. A „ritka” nyelvek között (ebbe a kategóriába tartozunk a skandináv, holland, török, héber stb. nyelvekkel együtt) kimagasló a hallgatói létszámunk. Elismerés, hitetlenkedő csodálkozás, néha burkolt féltékenységek kísérik ezért munkánkat.

Az 1991/92-es tanév elején 133 hallgató iratkozott be, közülük 117 erősítette meg szándékát február elején, vizsgára jelentkezésekor. Ezt a számot

tekintik hivatalosan fokmérőnek, ez szerepel az egyetemi statisztikákban. A 12%-os lemorzsolódás mélyen a kari átlag alatt van.

Ezévi adatunk egyelőre csak az év elejei beiratkozásról van, idén 100 hallgató jelentkezett. (Megduplázódott viszont az első éves, nyelvre beiratkozottak száma az előző évihez képest. 1991/92 – 13, 1992/93 – 27.)

Az érdeklődés okait, hátterét világítja meg egy 1990 októberében végzett felmérésem.

A kérdésre, hogy miért választották ezt a tárgyat, legtöbbször a Kelet-Európában végbemenő óriási változások nyomán feltámadt érdeklődést említették. S ezzel szinte azonos arányban fogalmazták meg a felismerést; semmit vagy csak nagyon keveset tudnak Magyarországról. Ahogyan egyikük írta: iskolaköteles kora kezdetétől először nyílik alkalmuk egy kelet-európai ország tanulmányozására. S a hiánnyal egyidőben fogalmazódott meg az igény, hogy megértsék a változásokat, történelmi összefüggésben lássák a jelenkor történéseit.

Jelentős volt azoknak a száma, akik személyes jó benyomásaikra, magyarországi utazásra, magyarokkal való találkozásra emlékezve, vagy kedvező információk hatására érdeklődnek a tárgy iránt. Esetleg olyan társaik tanácsára hallgatva, akik az előző évben látogatták az előadást és jó véleményrel voltak róla.

A motiváció tehát gyakorta érzelmi (emlékezzünk: Sauvageot professzort is kedves gyermekkori emlék kísérte, amikor Magyarországra érkezett), őszinte érdeklődést takar, de némi divatítzól sem mentes.

S feltehető, hogy a divat csendesedtével (most már Európába tartunk, tűnőben az egzotikumunk) némi létszámcsökkenést tapasztalunk majd kurzusainkon.

A következő kérdésre: – Milyen híres magyar személyiségeket tudnak felsorolni? – adott válaszok megerősítették a fentebb megfogalmazottakat igazságát. Legtöbbször egyetlen nevet sem tudtak mondani. Liszt vagy Bartók (néha mindkettő) neve következett némileg lemaradva, tőlük ismét meglehetősen távolságra Ferenc József és Sissy (a szép királyné mítosza kikezdehetetlen Franciaországban is), majd néhány szavazattal a végeken „holtversenyben” Franciaországban játszó magyar futballisták, Nagy Imre, Horváth László, Kádár, Havel, Erich Kästner, Rákóczi.

Természetesen szörnyülködhetünk a tájékozatlanságon, de újra fel kell vetnünk saját felelősségünk kérdését is: mi megtettünk-e mindent értékeink elismertetéséért a világban?

Csak árnyalják, nem módosítják a képet annak a játékos kérdőívnek az eredményei, amelyet minden év elején kitöltetek hallgatóimmal.

Az idei tapasztalatok, amelyek nem sokban térnek el az előző éveiktől:

- 41% tudja kiválasztani öt felsorolt ország közül azt az egyet (Bulgária), amely nem határos Magyarországgal;

- ma már 91% tudja, hogy fővárosunk Budapest;

- 62% nevezett meg egy Magyarországot átszelő folyót;

- 19% becsülte meg 150 km-es eltéréssel a Strasbourg-Budapest távolságot (a „pszichológiai” táv néhány esetben 3-4000 km volt!);

- 36% tudta, mi Magyarország államformája (a monarchia is kapott szavazatokat);

- 14% sorolta fel helyesen a magyar zászló színeit;

- 5% nevezte meg a nyelvcsaládot, amelybe a magyar tartozik;

s a még elgondolkodtatóbb adatok:

- 65% tudta, hogy Liszt muzsikus, 32%, hogy Vercors író;

- 14% tudta, hogy Vasarely festő, 9%, hogy Cziffra György „zenész” (születésnapja alkalmából akkor kapta meg a francia becsületrendet).

3. A kurzus felépítése

A fenti felméréseket azért tartottam szükségesnek elvégezni, hogy lássam: milyen alapokra építhetek, s ennek ismeretében hogyan alakítsam, miként tegyem befogadhatóvá, megemészthetővé azt a civilizációs anyagot, amelyet átadni szándékozom.

A másik fontos szempont a válogatásé. Az időszabta szűkösségekben (a szorgalmi időszak elvileg 26 hét, de valójában 24-25-nél soha nem több) nehéz oly módon bemutatni kultúránkat, hogy az óhatatlan egyszerűsítések, fájdalmas kihagyások ellenére a lényeg mégis megmutatkozzék, a vázlatosság ellenére valós legyen a kialakult kép. Amely áttekintés szándékunk szerint alapul, jó háttérül szolgálhat majd akkor is, ha a hallgató később az egyetemi kereteken túlmenően érdeklődik a megismert kultúra iránt. S a civilizációs órán tanultak segíthetik a tájékozódásban, új információk elhelyezésében, értelmezésében.

Két fontos elv vezetett bennünket válogatásunkban. Az egyik: történelmi folyamatok, irodalmi áramlatok, művek máig ható tanulságainak láttatása, jelenünkben, tudatunkban való továbbélésük érzékeltetése. A másik, helyzetünkől adódóan természetes: a francia-magyar kapcsolatok fontos mozzanatainak felmutatása.

Mindezek figyelembevételével az éves kurzus anyaga főbb pontjaiban az alábbi módon alakul:

– A magyar kiejtés és írás alapszabályai. Célkitűzésünk, hogy pontosan tudják írni és megközelítően helyesen ejteni a magyar tulajdonneveket. Cseppként a tengerben, talán hozzájárulunk a nyelvünk megtanulhatatlanságáról szóló legendák oszlatásához, amely oly könnyű felmentést adott és ad pl. a francia írott és elektronikus sajtónak a rendszeres ortográfiai és kiejtésbeli slendriánságra.

– Honnan jöttünk, kik vagyunk?

Nyelvünk elhelyezése a nyelvtípusok és nyelvcsaládok rendszerében, nyelvrokonaink, a nyelvrokonság legfőbb bizonyítékai. A tudomány tézisei mellett az eredet-mondák (Csodaszarvas, Emese álma) és továbbélésük a magyar kultúrában. A pogány magyarok hitvilága, a sámánizmus, felmutatható nyomaik a népmesékben, népművészetben, hiedelmekben.

– Géza és István jelentősége a magyar történelemben. (Az István a király-jelenség értelmezése a 80-as évek Magyarországon). Az első francia jelenlét (bencések, Cluny). Az Árpád-háziak, a „franciás” királyok, tatárjárás, az Anjouk Magyarországa. A Budavári Palota első nagy korszaka. Első nyelvemlékeink és francia vonatkozásaik, a középkor irodalma.

– Hunyadi János harca a török ellen.

Mátyás király – történelmi realitás és népi emlékezet.

A magyar irodalom első nagy alakja: Janus Pannonius.

– A Dózsa György vezette parasztháború, (Ady: Dózsa György unokája vagyok én).

Mohács, az ország három részre szakadása.

A Reformáció szerepe és jelentései a magyar kultúrában (Kodály Psalmus Hungaricusának bemutatása, a sorsfordulók szimbolikája)

Balassi életműve.

– Erdély aranykora, a királyi Magyarország politikája.

Török áfium, német maszlag – Zrínyi műve, emberi példája.

A török hódoltság hatása Magyarország fejlődésére (A korszak francia szemmel).

– A Rákóczi-szabadságharc és irodalma (a Rákóczi-emigráció Franciaországban, Saint-Simon emlékirata, Berlioz: Rákóczi-induló).

Mária Terézia, II. József felvilágosult abszolutizmusa.

A kulturális élet szerveződése, a magyar felvilágosodás (Vigyzó szemünk... a francia orientáció a magyar szellemi életben).

Magyar jakobinusok.

A Csokonai-életmű rétegei.

– Kazinczy és a nyelvújítás.

A reformországgyűlések kora.

A tragikus látomás – Kölcsey Himnusza. (Aurélien Sauvageot tanulmánya a magyar himnuszról).

– Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc.

Petőfi költészete és emberi példája (Március 15-e múltban és jelenben, fotók, dokumentumok, személyes emlékek).

– A megtorlás, majd a passzív ellenállás.

Arany: A walesi bárdok.

A kiegyezés.

– A monarchia fejlődése, ellentmondásai a századelőig.

A kor kulturális élete (John Lukács: Budapest 1900), albumok.

– A költészet megújítója, Ady.

A Nyugat szerepe a magyar szellemi életben, az első nemzedék.

Párizs jelentései a XX. századi magyar irodalmában.

Háború és forradalmak, Trianon.

– Magyarország a két háború között és a második világháborúban. (a francia hadifoglyok története a Franciaországban, a háború után kiadott emlékezés- és dokumentum-gyűjteményük alapján).

– Az újjászerveződő Magyarország korszakai 1956-ig.

Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról.

Az 56-os forradalom eseményei (Paris Match, Life 56-os fotóriportjai, szövegdokumentumok felhasználásával).

A Kádár-rendszer.

A közelmúlt változásai.

A karácsony előtti utolsó előadás mindig a téli, az ünnepekhez kapcsolódó népszokásoké, hiedelmeké (regősének-bemutatóval, az ősiség elemeinek felmutatásával).

Egy-egy alkalommal jeles vendégelőadók voltak.

1990. novemberében, amikor a Győri Balett elfogadta meghívásunkat, hogy előadásuk méltó nyitánya legyen Magyarországnak az Európa Tanácsba való felvételét megünneplő rendezvénysorozatnak, Markó Iván látogatott el a magyar civilizációs órára, hogy együtteséről beszéljen. Később Hubay Miklós tartott előadást Madách: Az ember tragédiájáról, idén pedig a párizsi In fine kiadó vezetői jöttek el, hogy a magyar irodalom franciaországi esélyeiről beszéljenek.

4. Tankönyvpótlók, felhasznált civilizációs anyagok; vizsgakövetelmények

A hallgatók kezébe adható francia nyelvű civilizációs tankönyv sajnos – természetesen nincs. Órai jegyzetre kell elsősorban támaszkodniuk. Rendszeresen kapnak fotómásolatokat a történelmi anyag kiegészítéseként, irodalmi szövegről csak úgy beszélünk, ha kézbe tudom adni a francia fordítást. Ílymódon harminc-negyven lapból álló „szöveggyűjtemény” gyűlik össze mindenkinek. A programba illetve arra is nyílik lehetőség, hogy zeneművekből hallgassunk részleteket (néhányat említettem fentebb), képzőművészeti és fotóalbumokat kapnak kézbe az adott tárgyhoz kapcsolódóan.

Harmadik éve rendelik meg szép számban a hallgatók Lázár István Kis magyar történelmének francia változatát, s így ez a kis magyar kézikönyv is feltehetően könyvtárunk része marad.

Ha komolyabban érdeklődnek a tárgy iránt, az intézet könyvtárából kölcsönözhetnek további műveket.

Negyedik éve gyűjtöm a fontosabb francia sajtóorgánumok magyar vonatkozású cikkeit, függesztem ki az éppen aktuálisakat az intézet hirdetőtáblájára és archiválom, amikor lekerülnek onnan. Egyre több rendszeres olvasója van „faliújságunknak”, még kollégák körében is. A civilizációs hallgatók órán is hallgatnak a magyar politika, kultúra, gazdaság híreiről, és többen használták már a cikkgyűjteményt is őket érdeklő témákban.

Ahhoz, hogy év végén sikeres vizsgát tegyenek, az órai anyagon kívül legalább egy magyar irodalmi művet is el kell olvasniuk. Öröm látni, hogy

többben a követelményeket messze meghaladva foglalkoznak a magyar kultúrával. Az 1991/92-es tanévben a kötelező egy mű helyett kilencen kölcsönöztek 10-nél több könyvet, tizenöten 5 és 10 között, harmincöten 2 és 5 között.

Az év végi vizsga 3 órás írásbeli dolgozatból és szóbeliből tevődik össze. Az írásbeli négy megadott témájából egyet kell kidolgozniuk.

– Az első mindig valamelyik előadáson tárgyalt történelmi téma.

1992-ben: Magyarország a kiegyezéstől az első világháborúig – 23% választotta.

– A második egy jelentős alkotó életműve megadott szempontok alapján (irodalmi szöveget kapnak hozzá).

1992-ben: „Hajdani eltévedt utas vág neki új hínárú útnak” – a magyar sors rétegei Ady Endre költészetében – 7% választotta.

– A harmadik: előadáson nem tárgyalt irodalmi mű elemzése.

„Egész élete készülődés a nagy mű megírására” – Karinthy Frigyes: Cirkusz című novellája – 4% választotta.

– A negyedik egy szabadon választott irodalmi mű vagy látott magyar film elemzése (kortárs magyar filmet a minden évben megrendezésre kerülő strasbourgi filmfesztiválon, vagy az általunk szervezett video-sorozat keretében láthatnak. Az egyetlen magyar film, amelyet az elmúlt négy évben a „normál” francia mozihálózatban bemutattak, Szabó István: Kedves Emma, drága Böbe című filmje volt (Strasbourgban alig több, mint két hétig volt látható). 1992-ben a hallgatók 38%-a élt ezzel a lehetőséggel.

A legnépszerűbb irodalmi művek voltak: Kosztolányi 3 regénye és novelláskötetei – 7 dolgozat; Krúdy művei – szintén 7 dolgozat. Utánuk következik Ágota Kristóf (4), Karinthy Frigyes (3), 2-2 dolgozattal volt jelen Déry, Madách, Móricz, Sarkadi; 1-1 elemzés foglalkozott Eörsi, Jókai, Lakatos Menyhért, Márai, Mikszáth, Molnár Ferenc, Nadas Péter, Örkény műveivel.

Az írásbelinek a maximális 20-ból legalább 8 pontot kell érnie ahhoz, hogy a hallgató szóbelizhessen.

A szóbelire való felkészülés a 3. pontban ismertetett témakörök alapján történik.

A vizsgatételek listáját a hallgatók a szorgalmi év vége előtt kézhez kapják. S már felkészülésük során tudják, hogy egy-egy tétel esetében a

korszak mely részterületéről (történelméről vagy irodalmáról) beszélneek szívesen. Ezt ők dönthetik el.

A kihúzott tétel után az olvasott irodalmi műről kapnak néhány kérdést. Ha valaki „elfelejtett” volna olvasni valamit a magyar irodalomból, vizsgája érvénytelen.

Immáron harmadik éve van lehetőség arra, hogy azok a hallgatók, akik nem tudnak rendszeresen órára járni (dolgoznak, hogy előteremtsék a tanulmányaikhoz szükséges pénzt), vagy mert könnyíteni szeretnének vizsgaterheiken, önálló, egyedi munkával (szemináriumi dolgozattal és hozzátartozó szóbelivel) mentesítik magukat az évvégi vizsga alól. 1992-ben Sarkadi Oszlopos Simeonja volt a „kötelező olvasmány”.

A művel kapcsolatos témák (egyet kellett közülük választani):

- Kis János életfilozófiája;
- a kor és a mű abszurdításának kapcsolata;
- Vinczéné alakja, szerepe a darabban.

A hozzátartozó szóbelire pedig a szerzőről, műről, korszakról szóló megadott művekből kellett felkészülni. (magyar szerzők mellett Raymond Aron, Albert Camus, Henry Bogdan francia történész munkáiból). 1992-ben 26% választotta a vizsgázásnak ezt a módját.

5. Eredmények, tapasztalatok

A fent ismertetett nem könnyű, de teljesíthető feltételekkel a 102 vizsgán megjelent hallgatóból 86 vizsgázott eredményesen, 84% ért el legalább 10 pontot.

A sikertelenség elégtelen, alapvető tévedésekkel tarkított írásbeliből vagy zavaros, pontatlan szóbeliből adódott. 1992-ben már csak 2-3 ember volt, akit azért kellett a szeptemberi pótvizsgaidőszakra utalnunk, mert nem olvasott semmit a magyar irodalomból.

A számokkal mérhető eredményességnél fontosabb azonban az, ami az előadások, olvasmányok nyomán leszűrődik a hallgatókban az országról, kultúránkról.

A kérdésre válaszolva: – Mi maradt meg összbenyomásként az éves kurzus után? – többen fogalmazták meg nagyon szépen a számunkra is tanulsággal szolgáló gondolatokat: megismertek és megtanultak tisztelni egy né-

pet, amely történetének sorozatos tragédiái után talpon maradt és volt ereje a mindenkori újrakezdéshez.

Voltak, akik az irodalomnak a franciától annyira különböző feladatvállalását, elkötelezettségét emelték ki, s úgy tűnt számukra, hogy a magyarok életében a költészet sokkal fontosabb szerepet tölt be, mint az övékben.

Voltak, akik egy-egy korszakot, számukra érdekes témát említettek. Négy éve az egyik legnépszerűbb téma a pogány magyarok hitvilága, a hiedelmek, népszokások, a legendák, népmesék köre. S már egy-két összehasonlító dolgozat is született az elzászi és a magyar karácsonyi népszokásokról.

Szent István és Mátyás király kora igen népszerű, Petőfi személyes példája és költészete, a századvég Magyarország, az 1945. utáni korszak, különösen 1956 eseményei, és történelmünk legújabb változásai kaptak még „szavazatokat”.

Mások meghatározó olvasmány-élményekről szóltak; Madách Az ember tragédiájáról; egy hallgató az Oszlopos Simeonról szóló szemináriumi dolgozata után azért jött el vizsgázni is, hogy Sarkadi novelláiról is beszélhesen, oly mértékben hatott rá az író munkássága; egy színházszakos másik meg van győződve róla, hogy Illyés Kegyence érvényesen szólna ma is francia színpadon. Egy fiatalember, aki a nyelv három évfolyamát is elvégezte, egy helyi kulturális rádióadón Csokonai költészetéről tartott előadást.

Kosztolányi, Krúdy vitathatatlan népszerűsége már a dolgozott témák választásakor is kiderült.

A talán túlságosan idillinek tűnő képnek van ésszerű magyarázata, különösen az irodalmi művek esetében. Egy számukra teljesen ismeretlen kultúrából maguk fedezhettek fel értékeket, s ez a személyesség jelenti azt a többletet, amelytől az előre beharangozott, agyonelemzett nagy irodalmak, nagy művek már megfosztottak.

Jó tudnunk, hogy az így megismert országba szívesen eljönnek dolgozni is. 1992 tavaszán a Magyar Unesco Bizottság felkérésére felmérést végeztem kb. 100 hallgató körében: egy létrehozandó Alapítvány kereteiben tanítanak-e franciát egy-két évig magyar oktatási intézményben?

Majd 50%-uk válaszolt igenlően, névvel, címmel ellátott válaszlapon. Már jelen tanévben is dolgozik két tanítványom magyar gimnáziumban. (Ők nyelvet is tanultak.) A jövő tanévre is van jelentkező. Számukra értékes szakmai

tapasztalat, kis kalandízzal fűszerezve, nekünk minden anyanyelvi oktató jelenléte nyereség.

S főleg az olyan jelenlét, amely nem a kultúrfölény magasából tekint le ránk, hanem nyitott szellemmel, némi alapismerettel, kultúránk iránti érdeklődéssel fordul felénk.

Magyar szakos tanárképzés az Ungvári Állami Egyetemen

1. Kárpátalján a különféle források és számítások szerint jelenleg mintegy 150-170 ezer magyar él. A pontos létszám megállapítása azért is nehézségekbe ütközik, mert nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy ki a magyar, az-e, aki magyar anyanyelvű, vagy az, aki magyarnak vallja magát. A sok vegyes házasság miatt még az anyanyelv meghatározása sem mindig könnyű, hiszen számosan vannak olyanok, akik két nyelvet is szinte anyanyelvi szinten beszélnek. Ettől függetlenül azonban kétségtelen tény, hogy különösen Beregszász és Nagyszőlős környékén, tehát nagyobb részben Kárpátalja sík vidékein a magyarság jelenléte számottevő, bár a nagyobb városokban sehol sem éri el a létszámuk az 50%-ot. Ez utóbbinak az az oka, hogy az elmúlt évtizedek városfejlesztési politikája révén a korábban magyar többségű városokba is nagy létszámú orosz és ukrán lakosság települt be, és ezáltal a magyarság számaránya százalékosan visszaesett. A kisebb falvakban azonban más a helyzet. Ott – legalábbis még eddig – megmaradt a régi lakosság, betelepülők is csak kisebb számban jöttek. Ezért van az, hogy például a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban nem ritka a majdnem teljesen magyar település, és meglehetősen sok az olyan falu, ahol a magyarok létszáma túlhaladja az 50%-ot.¹

A II. világháború után, 1947-ben – meglehetősen mostoha körülmények között – kezdődött el Kárpátalján a magyar tannyelvű általános iskolai oktatás. Nagy volt a pedagógushiány. Ennek ellenére az 1960-as évek közepére már mintegy 100 iskolában tanulhattak a magyar gyerekek anyanyelvükön, közülük 18 középiskolaként működött. A krónikus pedagógushiány enyhítésére 1963-ban az Ungvári Állami Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar tagozat alakult, amely néhány évvel később tanszékké nőtte ki magát. Az elmúlt 30 év alatt a tanszék nappali és levelező tagozaton 460 diplomás szakembert bocsátott ki. Ezek nagy része pedagógusként iskolák-

ban helyezkedett el, de a magyar tanszékről kerültek ki a különböző szerkesztőségek munkatársai, újságírók, költők, az ungvári rádió és televízió magyar adásának szerkesztői, riporterei is. Alapjában véve tehát szinte a teljes kárpátaljai magyar humán értelmiség valójában innen kapta munkájához az indíttatást és a jogi elismerést, a diplomát.

2. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékén egyszakos tanárképzés folyik, diákjaink csak a magyar szakon kapnak képesítést. A szorosabb értelemben vett szaktárgyakat magyarul hallgatják, ezekből magyarul is vizsgáznak. Ide sorolhatjuk a nyelvészeti tantárgyakat: az általános nyelvészetet, leíró nyelvtant, történeti nyelvtant, nyelvjárást, szociolingvisztikát; irodalomból a régi és az újabb kori magyar irodalmat, pár éve pedig a világirodalmat is. Korábban a világirodalmat a többi ukrán és orosz szakos diákkal együtt a mi diákjaink is oroszul vagy ukránul tanulták, csak két éve kapta meg a magyar tanszék a világirodalom magyar nyelven történő előadásának, tanításának jogát. Ez meglehetősen nagy könnyebbséget jelent a diákok számára. Magyarul tanulják mindkét tantárgy, az irodalom és a nyelvtan tanításának módszertanát is. Ugyancsak egy-két év óta van lehetőségük arra, hogy magyar történelmet is tanulhatnak, igaz, meglehetősen kevés óraszámban, vázlatosan, nagy léptekben haladva előre a tananyagban. Követelmény még egy finnugor nyelv tanítása is, ezt a feladatát a tanszék azonban csak nehezen tudja ellátni. Attól függően, hogy kit sikerül bevonni a munkába, vagy észt vagy mordvin vagy egyéb más nyelv oktatására kerül sor csekély óraszámban. Véleményem szerint célszerűbb lenne egy meghatározott nyelv felületes elsajátítása helyett inkább finnugrisztikát vagy finnugrisztikai alapismereteket beiktatni a tanrendbe lényegesen több órával.

Oroszul, illetőleg újabban ukránul tanulnak filozófiát, politikai gazdaságtant (némileg átalakítva a jelenlegi követelményekhez), pszichológiát, idegen nyelveket (németet, angolt, franciát) és a keleti népek irodalmát, amely a régebben szovjet népek irodalmának nevezett tantárgy folytatásának tekinthető.

3. Nem tudom, mennyi ideig lesz még tartható ez az egyszakos tanárképzés. Mostanában már itt Kárpátalján is egyre gyakoribb az igény a többoldalúan képzett szakemberekre, nagyobb létbiztonságot jelent, ha valaki más területen is tudja kamatoztatni a tudását. Ezért valószínű, hogy a tanárképzésben is előbb-utóbb napirendre kerül a többszakos diploma szükségessége. Máris nagy igény van például történelemtanárookra. Az alsó és középfokú iskolák-

ban rendszeressé vált a magyar történelem tanítása. Ehhez olyan történelem-tanárookra volt szükség, akik tanulták a magyar történelmet, és a tanításhoz is megfelelő képzettséggel rendelkeznek. A magyar szak tehát hasznosan kiegészíthető lenne történelem szakkal. Nagy szükség lenne a magyar iskolákban ukrán szakos tanárookra is, olyanokra, akik az ukránt nem anyanyelvként, hanem idegen nyelvként tanítanák a magyar gyerekeknek. Ez is párosítható lenne a magyar szakkal.

Néhány éve a magyar szakos hallgatóknak lehetőségük van arra, hogy egy fél éven át valamelyik magyarországi egyetemen tanuljanak részképzés keretében. Eddig a budapesti és a debreceni egyetem fogadta a kárpátaljaiakat. A kezdeti bizonytalanság után most már kialakult az a gyakorlat, hogy minden egyetemi tanév első szemeszterében a magyar szak teljes III. évfolyama átköltözik Magyarországra, a második szemeszterben pedig a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium kb. 10-15 történelem és más (matematika, fizika, biológia, stb.) szakos hallgatónak ad lehetőséget a tanulmányok folytatására. Ennek az együttműködésnek, illetőleg segítségnyújtásnak nagyon nagy a jelentősége. A hallgatók nemcsak a magyarországi oktatási rendszerről szereznek ismereteket, hanem lehetőségük van arra, hogy neves szakemberek előadásaira járjanak, a kötelezőeken kívül az érdeklődési körüknek megfelelő speciális kollégiumokra is jelentkezhetnek.

Ennek ellenére mégis szinte minden évben gondok vannak a féléves magyarországi részképzéssel. A konfliktus fő forrása az, hogy az ottani tanulmányaikat hogyan lehet beiktatni az Ungváron előírt tanterv kereteibe. Mivel két egyformán működő egyetem sehol sincs a világon, szinte alig képzelhető el az a helyzet, hogy például a Magyarországra utazó III. évfolyamos hallgatók a budapesti vagy a debreceni egyetemen pontosan ott folytatják a nyelvtörténetet, leíró nyelvtant vagy a magyar irodalmat, ahol mi abbahagytuk azt a II. év végén. Az egyetemek eltérő oktatási rendszeréből fakadóan még az is előfordulhat – amint arra a múlt évben is volt példa –, hogy az adott szemeszterben a debreceni egyetemen egyáltalán nem is volt nyelvtörténeti oktatás, holott az ungvári diákoknak ez a tantárgy esedékes lett volna. Lényegében ugyanez mondható el a leíró nyelvtan és a magyar irodalom egyes periódusainak oktatásával kapcsolatban is. A vendéglátó tanszékek mindenütt nagyon készségesek, szívesen foglalkoznak a kárpátaljai diákokkal. A velük való foglalkozást azonban többnyire csak úgy vállalják, hogy a saját hallgatóikkal együtt járjanak előadásokra, szemináriumi órákra a vendéghallgatók is. Tanszéki és egyéb elfoglaltságuk miatt a

tanárok különórákat nem vállalnak, tehát az ungvári hallgatóknak speciális, csak az ő igényüket kielégítő órákat nem tudnak tartani. (Kivétel volt Pusztai Ferenc tanár úr az ELTE Bölcsészettudományi Karán, aki külön nyelvtörténeti foglalkozásokat tartott a vendégül fogadott hallgatóknak.)

Lehet, hogy egyedi, egyéni véleményt képviselvek ebben az ügyben, de több fórumon is elmondtam már, megoldhatatlan ez a dilemma, sohasem tudjuk elérni, hogy két egyetem oktatási rendszere tökéletesen illeszkedjék egymásba. Kár azon fáradozni, hogy a magyarországi részképzést beépítsük a tantervbe, és elvárjuk azt, hogy ugyanazt folytassák, amit itthon félbehagytak. Én a magyarországi egy szemeszterre szóló ösztöndíjat inkább ajándéknak, ráadásnak tekinteném, a tanterven felüli plusz lehetőségnek. Előírnám kötelezően bizonyos előadások, szemináriumok felvételét és a vizsgázást is, de azt már a hallgatóra bízom, hogy konkrétan mi legyen az: Arany János, Ady Endre vagy Móricz Zsigmond; mondattan, jelentéstan, stilisztika, generatív grammatika vagy egyéb más. És természetesen a hallgató választaná ki azt a neves előadót is, akit éppen hallgatni akar. A nagy magyarországi egyetemek a speciális kollégiumoknak is olyan széles skáláját nyújtják, hogy ebben a vonatkozásban is lenne mit bepótolnia diákjainknak a féléves részképzés ideje alatt. Nem is beszélve a könyvtárakról, arról a sokoldalú szakirodalomról, amelynek a megszerzésére itt Ungváron eléggé szűkek a lehetőségek.

4. Az ukrán felsőoktatási rendelkezések előírják, hogy a diákoknak minden évben szakdolgozatot kell írniuk, az utolsó évben pedig diplomamunkát. Statisztikailag nézve e kérdést, a következő eredményt kapjuk: a nappali és a levelező tagozaton évente több mint száz diák ír magyar irodalomból vagy nyelvészetből szakdolgozatot, diplomamunkát. Tekintettel a tanszéki oktatók alacsony létszámára, ez azt jelenti, hogy minden tanárnak évente 12-15 szakdolgozó diák jut. Ennyi hallgatóval nem lehet színvonalasan foglalkozni, elősegíteni, fölkészíteni őket a dolgozat elkészítésére. Tematikailag is meg lehetősen nehéz évente több mint száz új témát kiosztani a diákoknak, ügyelve arra, hogy ne legyenek ismétlődések.

Nem a magyarországi gyakorlatot akarom erőltetni, de nagyobb hasznát látnám alsóbb évfolyamokon a konkrét foglalkozásokhoz kapcsolódó szemináriumi dolgozatoknak. Ezt a hallgató előadhatná az egész csoport előtt, mindenki tanulására szolgálna a közös megvitatás.

5. A magyar szakos tanárképzésnek meglehetősen neuralgikus pontja a levelező oktatás. Valószínűleg itt is ugyanúgy, mint annak idején nálunk, ezt a rendszert az az elgondolás hozta létre, hogy a nagy szakemberhiány közepette biztosítsunk olyanoknak lehetőséget a diploma megszerzésére, akiknek rendes nappali oktatás keretében erre nem lenne módjuk. A mai viszonyok azonban egészen mások, mint a 30-40 évvel ezelőttiek, ezért úgy vélem, hogy ma már itt Kárpátalján sincs értelme az ilyen kettős oktatási rendszer fenntartásának.

A konfliktus feloldására egyetlen mód kínálkozna: a rendes nappali oktatás keretébe áttérlni ezeket a hallgatókat, ill. a felvételi keretszámokat olyan mértékben megemelni a nappali tagozaton, hogy a jelenlegi szükségleteknek megfelelően évente kb. 20 diplomást tudjon kibocsátani a tanszék.

Jegyzet

1. Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán: Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Kárpáti Kiadó. Ungvár, 1990. 28-121.

Programok a Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Lektorátusáról

1. A muravidéki kétnyelvű területen folyó nevelő-oktató munka magyar nyelvű támogatásának alapvető céljával Mariborban 1966 óta létezik felsőfokú magyartanítás¹. Kezdetben mindez a Magyar Lektorátus feladata volt, 1980 óta viszont közreműködik benne a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék azzal, hogy a magyar szakosok képzését végzi (a két egység 1989 óta - az intézmény, az egyetemi kar szervezeti felépítésével összhangban - Magyar Nyelv és Irodalom Intézet megnevezéssel működik együtt). Az Intézet és egyben a Tanszék vezetője dr. Varga József egyetemi docens (szlovéniai magyar nemzetiségű állampolgár), a Lektorátus munkájának összefogója pedig 1988 és 1993 között dr. Molnár Zoltán lektor, szombathelyi főiskolai docens.

A mindenkori lektor itteni, szlovéniai státuszához a magyar állam, ezen belül a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízottjaként a Nemzetközi Hungarológiai Központ biztosít szakembert. 1966 és 1971 között Esztergomból, illetőleg Pécsről dolgoztak itt a lektorok², 1971 ősze óta viszont Szombathelyről kaptak kiküldetést. A jelenlegi a 11. lektor, illetőleg a 8. szombathelyi oktató³. A szombathelyi indíttatást az okolja meg, hogy a Maribori Pedagógiai Kar megbízásában szlovén lektor dolgozik a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Szlovén Nyelv és Irodalom Tanszékén (Magyarország egyedüli ilyen tanszékén), és ennek megfelelően kölcsönösségi alapon Maribor innen szokott kérni - a két állam közötti oktatási, tudományos és kulturális együttműködési megállapodás keretében - magyar lektort Magyar Intézetébe, ahol szlovén viszonylatban ugyancsak egyedüli a Magyar Tanszék.

A két, név szerint említett oktatón kívül 1991 óta egy újabb főállású kolléga, Bence Lajos tanársegéd (szintén szlovéniai magyar nemzetiségű állampolgár) működik közre a maribori Magyar Tanszék munkájában. Rajtuk kívül alkalmilag (főként Újvidékről, Budapestről és Szombathelyről) meghí-

vott vendégelőadók szokták segíteni a maribori Magyar Intézet tevékenységét.

2. A Mariborban dolgozó magyar lektor többretű munkát fejt ki. Elsődleges feladata, hogy magyar oldalról járuljon hozzá a muravidéki kétnyelvű oktatási-nevelési intézmények (óvodák, általános és középiskolák) igényelte szakemberek képzéséhez. Emellett azoknak a Muravidékről jött hallgatóknak is, akik a Maribori Egyetem többi (jogi, közgazdasági, mezőgazdasági és műszaki) karán végzik tanulmányaikat, lehetőséget nyújt fakultatív magyar-órák keretében magyar nyelvi, szaknyelvi és kulturális ismereteik bővítésére. Ha van rá igény, segíti a magyar szakosok képzését, illetőleg a Mariborban vagy környékén diákoskodó, többnyire muravidéki származású s ezért a magyartanulás folytatásában is érdekelt középiskolások oktatását. Így tehát elsősorban magyar anyanyelvű (magyar nemzetiségű), továbbá a magyart környezetnyelvként többé-kevésbé ismerő, szlovén anyanyelvű és kisebb mértékben a magyart idegen nyelvként kezdő hallgatókkal ill. tanulókkal van munkakapcsolata a maribori magyar lektornak.

Ezenkívül részt vesz a maribori Magyar Intézet egyéb feladatainak teljesítésében is. Tanulmányi kirándulásokat szervez Magyarországra, kiállítások, rendezvények, műsorok megszervezésében, könyvek és technikai eszközök cseréjében működik közre. Segíti a maribori hallgatók hospitációinak, tanítási gyakorlatainak muravidéki, illetőleg magyarországi megvalósítását. Kapcsolatot tart a Muravidéki Pedagógiai Intézettel, a muravidéki kétnyelvű iskolákkal, támogatja - továbbképző előadásokkal is - az itteni tanítók, tanárok tevékenységét. Segíti a muravidéki magyar szervezetek (Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség, Szlovéniai Magyar Írócsoport), tömegtájékoztató eszközök (Népújság, Muravidéki Magyar Rádió), kiadványok (Muratáj, Lendvai Füzetek) stb. munkáját. Részt vállal a maribori Magyar Intézet kutatási munkálataiból.

A magyar lektor a következő programok figyelembevételével teljesíti oktatómunkáját (a tervezeteket 1989-ben Molnár Zoltán és Varga József állította össze).

2. 1. A muravidéki kétnyelvű területről jött *óvónő* szakos hallgatók egyenlőre kétéves program keretében 120 órás (heti 2 órás) magyar nyelvi-irodalmi és módszertani oktatásban részesülnek. (Már az új, négyéves program is

elkészült, és bevezetés előtt áll.) Az órakeret a következő tematikus egységek között oszlik meg:

a.) Művelődéstörténeti kitekintés	15 óra
b.) Nyelvi nevelés	30 óra
c.) Irodalmi nevelés	15 óra
d.) Szaknyelvhasználat	15 óra
e.) Az óvodai foglalkozások, a kétnyelvű nevelés módszertana	15 óra
f.) Hospitálás, gyakorlat	15 óra

Az a.)-d.) tematikus egységek az 1-4. félévben kerülnek sorra arányosan, az e.)-f.) tárgy a 3-4. félévre esik. A b.) és a c.) tárgyakból az 1-3. félév feladatlapos felméréssel, a 4. félév pedig összesítő vizsgával zárul.

Az egyes tematikus egységek anyaga:

a.) Művelődéstörténeti kitekintés (15 óra) - Az uráli társadalom. A népvándorlás időszaka. - A honfoglaló magyarság kultúrája. A feudális, keresztény kultúra kezdetei (István király).. - A magyarországi középkori kultúra virágkora (Mátyás király). - A reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció Magyarországon (Vizsolyi Biblia). - A barokk kultúra Magyarországon (Rákóczi). - A felvilágosodás Magyarországon. - A reformkor (Széchenyi, Kossuth). - Művelődési élet a XX. század fordulóján. - Magyarország rövid földrajza: tájak, folyók, hegyek, városok, Budapest és a Balaton. Népművészeti alkotások, népviselet. - Megjegyzés: a tematikus egység anyagát főleg szemináriumi foglalkozások keretében kell átvenni a hallgatók szó- és írásbeli kifejezőképességének fejlesztése céljából.

b.) Nyelvi nevelés (30 óra) - A magyar hangzók kapcsolódásának szabályszerűségei. - Szóhasználati kérdések. - A főbb szófajok (ige, névszó, határozószó stb.) és használatuk. - Toldalékolás a magyarban. - Az egyszerű és az összetett mondat használatának fontosabb jellemzői. - Szövegszerkesztés. Kommunikáció. - Az önéletrajz, levél; leírás, elbeszélés, értekezés. - A fölolvadás, mesemondás; hozzászólás, előadás. - A helyes kiejtés és a helyesírás. - A köznyelv és a regionális nyelvváltozatok viszonya. - A nyelvek közti érintkezés kérdései (a kétnyelvűség gondjai). - Megjegyzés: a foglalkozások részben előadások, részben gyakorlatok; a leíró magyar nyelvtan főbb jellemzőit a nyelvhasználat előtérbe helyezésévék kell elsajátítani.

c.) Irodalmi nevelés (15 óra) - A magyar költészet kezdetei. A népköltészet. - A magyar irodalom a középkorban (krónikák, geszták, az első magyar

nyelvű szövegművek, kódexek). - A reneszánsz irodalom (Janus Pannonius, Balassi Bálint, Heltai Gáspár). - A barokk Magyarországon (Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen, kuruc költészet). - A felvilágosodás (Csokonai, Fazekas, Kazinczy, Berzsenyi). - A reformkor (Kölcsy, Vörösmarty). - Petőfi és Arany. Jókai és Mikszáth. Ady Endre. - A XX. század irodalmának áttekintése. - A magyar ifjúsági irodalom (Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc, Krúdi Gyula, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Fekete István, Weöres Sándor stb.). - A magyar szépirodalom Szlovéniában. - A dalok, mondókák, versek, verses és prózai mesék szerepe az óvodások életében. - Megjegyzés: a hallgatóknak elsősorban az irodalmi ízlését és ismereteit kell gazdagítani olyan gyermekirodalmi alkotásokkal, amelyeket hasznosítani tudnak a kétnyelvű óvodai munkában.

d.) Szaknyelvhasználat (15 óra) - Szakszövegek alapján az alábbiakban felsorakoztatott típusú magyar szakkifejezések számbavétele, szlovén megfelelőikkel való társításuk, szövegalkotásban való felhasználásuk: - az óvodai neveléssel kapcsolatos szakkifejezések (zenei, vizuális, környezeti, matematikai és testnevelés); - az óvodai foglalkozások és a kétnyelvű nevelés módszertanával kapcsolatos szakkifejezések; - történelmi, művelődéstörténeti, nyelvi, irodalmi szakkifejezések. - Megjegyzés: a fő hangsúlyt az óvodai foglalkozási ágakban, valamint a munkaformákban jelentkező szakkifejezések használatára kell helyezni.

e.) Az óvodai foglalkozások, a kétnyelvű nevelés módszertana (30 óra) - Az óvodai foglalkozások módszertanával kapcsolatos fontosabb tudnivalók a következő egységekre vonatkoznak: - a közösségi nevelés alapvető módszerei; - a játékfajták és fejlődésük, irányításuk ajánlott módszerei; - a munkafajták és fejlődésük, irányításuk ajánlott módszerei; - a tanulással kapcsolatos feladatok megvalósításának ajánlott módszerei; - a nyelvi, irodalmi, zenei, vizuális, környezeti, matematikai fejlesztés és testnevelés ajánlott módszerei; - az óvoda és más nevelési színterek kapcsolattartásának néhány lehetősége. - Megjegyzés: a tematikus egység anyaga a hallgatók előzetes módszertani ismereteire épül, kiegészíti őket a foglalkozási ágak azon elemeivel, amelyekre a kétnyelvű óvodai nevelésben, vagyis olyan heterogén csoportokban, amelyekben a szlovén és a magyar nyelv egyenrangúan jelentkezik, szükség van.

f.) Hospitálás, gyakorlat (15 óra) - Az e/ tematikus egységhez kapcsolódva kell megoldani azt, hogy a hallgatók kétnyelvű óvodákban foglalkozásokat látogassanak és vezessenek.

2. 2. A muravidéki kétnyelvű területről jött, *tanító* szakos hallgatók négy-éves program keretében összesen 240 órás (heti 2 órás) magyar nyelvi-irodalmi és módszertani oktatásban részesülnek. Az órakeret a következő tematikus egységek között oszlik meg:

I. Magyar nyelv és módszertan	180 óra (90 ea., 90 sz.)
a.) Nyelvi nevelés	60 óra (30 ea., 30 sz.)
b.) Irodalmi nevelés	45 óra (30 ea., 15 sz.)
c.) Szaknyelvi, helyesírási gyakorlatok	45 óra (30 ea., 15 sz.)
d.) A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana	30 óra (15 ea., 15 sz.)
II. A kétnyelvű nevelés módszertana	60 óra (30 ea., 30 sz.)

Az I. tematikus egység az 1-4., a II. a 3-4. évfolyamon kerül sorra.

Az egyes tematikus egységek főbb jellemzői:

I. Magyar nyelv és módszertan (180 óra: 90 ea., 90 sz., 1-4. évf.)

a.) Nyelvi nevelés (60 óra: 30 ea., 30 sz.) - Aktív írás- és szóbeli nyelvhasználat a magyar nyelvnek a hangtántól a szövegtanig tartó elemei alapján. - A magyar nyelv hangjainak rendszere. - A hangkapcsolódási szabályszerűségek. - Az artikulációs bázis és szerepe. - Jelentéstan. - A szókészlet gazdagodása, a szókincs gazdagítása. - A szófajok és a szóalkotás. - A magyar nyelv alaktana. - A mondatok fajtái, felépítése. - Szövegalkotás.

b.) Irodalmi nevelés (45 óra: 30 ea., 15 sz.) - A legejelentősebb irodalmi folyamatok, korszakok és alkotók a kétnyelvű általános iskolában való feldolgozás szempontjából. - A magyar irodalom fejlődése, jellegzetességei, helye és szerepe a személyiség sokoldalú formálásában. - A magyar nemzeti irodalom főként Szlovéniában. - A magyar és a szlovén irodalom közti kulturális kapcsolatok.

c.) Szaknyelvi, helyesírási gyakorlatok (30 óra: 15 ea., 15 sz.) - A magyar szakmai, tudományos nyelvhasználat az egyes tantárgyak szemszögéből. - A hallgatók magyar szókincsének bővítése, különös tekintettel a kétnyelvű nevelési-oktatási intézmények alsó tagozatában folyó tanításra. - Helyesírási és beszédgyakorlatok.

d.) A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana (30 óra: 15 ea., 15 sz.) - A magyartanítás kérdései, kiindulva a gyakorlatból, különösen a nevelési-oktatási céloknak a kétnyelvű tanításban történő megvalósulásából. - A magyar nyelv mint tantárgy az általános (kétnyelvű) iskolában. - A szó- és írásbeli nyelvhasználat, közlés jelentősége és feladatai. - A beszédfejlesztés. - Az anyanyelv gyakorlása, művelése.

Hallgatói kötelezettségek: három hospitálás, két gyakorló tanítás, pedagógiai gyakorlat feltétlenül kétnyelvű általános iskolában (pl. Lendván); szemináriumi feladata a magyar nyelvből, tanításának módszertanából. Szóbeli vizsga. - Egyéb: hospitálások a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola gyakorló iskolájában.

II. A kétnyelvű nevelés módszertana (60 óra: 30 ea., 30 sz., 3-4. evf.) - Szlovénia kétnyelvű iskolaügyének történeti áttekintése. - A kétnyelvű iskolaügy jogi alapjai és pedagógiai jellemzői. - A kétnyelvű iskolaügy szerepe a népek, nemzetiségek együttműködésében. - Szempontok a kétnyelvű általános iskolai tanterv megvalósításához. - A nevelési-oktatási folyamat modellje a kétnyelvű általános iskola alsó tagozatának minden egyes osztályához és tantárgyához. - A nevelési-oktatási céloknak, a kétnyelvű nevelési-oktatási folyamat feladatainak megvalósítása. - A kétnyelvű iskolákban folyó munka formái és módszerei.

Hallgatói kötelezettség: vizsga. - Egyéb: hospitálások a Murántúl kétnyelvű általános iskoláiban.

2. 3. A muravidéki kétnyelvű területről jött tanár (nem magyar) szakos hallgatók négyéves program keretében összesen 240 órás (heti kétórás) magyar nyelvű oktatásban részesülnek. Az órakeret a következő tematikus egységek között oszlik meg:

a.) Általános hungarológiai ismeretek	60 óra
b.) Magyar nyelvhasználat	60 óra
c.) Szaknyelvi gyakorlatok	60 óra
d.) A kétnyelvű nevelési-oktatási munka módszertani vonatkozásai	60 óra

Az a.)-c.) tematikus egységekre az I-IV. évfolyam, a d.) tárgyra a III-IV. évfolyam keretében kerül sor. A IV. évfolyam végén a hallgatók záróvizsgát tesznek, amely írás- és szóbeli részből áll.

Az egyes tematikus egységek anyaga:

a.) Általános hungarológiai ismeretek (60 óra) - Az uráli társadalom. A népvándorlás időszaka. - A honfoglaló magyarság kultúrája. A feudális, keresztény kultúra kezdetei (István király, az első írott emlékek). - A magyarországi középkori kultúra virágkora (Mátyás király, kódexek). - A reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció Magyarországon (Zrínyi, Rákóczi, kuruc költészet). - A felvilágosodás Magyarországon (Csokonai, Fazekas). - A reformkor (Kölcsy, Vörösmarty, Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Arany). - Művelődési élet a századfordulón, majd a XX. században (Ady; a mai magyar irodalom). - Magyarország rövid földrajza: tájak, folyók, hegyek, városok, Budapest és a Balaton. Népművészeti alkotások, népviselet, népköltészet. - Megjegyzés: a tematikus egység történelmi, irodalmi, művelődéstörténeti anyaga a hallgatók ismereteinek bővítésére, magyar-délszláv párhuzamok kiemelésére, egyúttal a szó- és írásbeli kifejezőképességnek fejlesztésére szolgál szemináriumi foglalkozások keretében.

b.) Magyar nyelvhasználat (60 óra) - Aktív írás- és szóbeli nyelvhasználat a magyar nyelvnek a hangtántól a szövegtanig tartó elemei alapján. - A magyar hangzók kapcsolódásának szabályszerűségei. - Szóhasználati kérdések. - A főbb szófajok és használatuk. - Toldalékolás a magyarban. - Az egyszerű és az összetett mondat használatának fontosabb jellemzői. - Szövegszerkesztés. Kommunikáció. - A fontosabb írás- és szóbeli műfajok (önéletrajz, levél; az értekezés; hozzászólás, előadás stb.). - A helyes kiejtés és a helyesírás. - A köznyelv és a regionális nyelvváltozatok viszonya. - A nyelvek közti érintkezés kérdései (a kétnyelvűség nyelvi gondjai). - Megjegyzés: a tematikus egység a hallgatók magyar nyelvi ismereteit bővíti, valamint szó- és írásbeli kifejezőképességét fejleszti gyakorlati foglalkozások keretében.

c.) Szaknyelvi gyakorlatok (60 óra) - A magyar szakmai, tudományos nyelvhasználat az egyes tantárgyak (matematika, fizika, kémia, technika, biológia, földrajz stb.) szemszögéből. - A hallgatók magyar szókincsének bővítése, különös tekintettel a kétnyelvű nevelési-oktatási intézmények általános iskolai felső tagozatában, illetőleg középiskolai változatában folyó tanításra. - Helyesírási és beszédgyakorlatok. - Megjegyzés: a fő hangsúlyt az egyes iskolai tárgyakban, valamint munkaformákban jelentkező szakkifejezések használatára kell fektetni.

d.) A kétnyelvű nevelési-oktatási munka módszertani vonatkozásai (60 óra) - A szakmódszertani ismeretek kiegészítése a kétnyelvű munkaformák lehetőségeivel. - A kétnyelvűség fogalma, fejlődése; a kétnyelvű iskolaügy történeti, jogi, pedagógiai, jellemzői; a kétnyelvű nevelő-oktató intézményekben (az általános iskola felső tagozatában és a középiskolában) folyó szakmai-pedagógiai alkotómunka módszerei, egyéb eljárásai, szempontjai. - Megjegyzés: a tematikus egység keretében kell megoldani azt, hogy a hallgatók egyrészt az illetékes magyarországi oktatási intézményekben, másrészt a murántúli kétnyelvű iskolákban hospitáljanak, órát tartsanak.

2. 4. A muravidéki kétnyelvű területről jött, nem pedagógiai, hanem más (agrártudományi, jogi, közgazdasági és műszaki) szakon tanuló hallgatók fakultatív jelleggel négyéves program keretében összesen 240 órás (heti két-órás) magyar nyelvű oktatásban részesülhetnek. Az órakeret a következő tematikus egységek között oszlik meg:

a.) Általános hungarológiai ismeretek	80 óra
b.) Magyar nyelvhasználat	80 óra
c.) Szaknyelvi gyakorlatok	80 óra

Mindhárom tematikus egység mindvégig szerepel arányos megoszlással, tehát 10-10 óra jut egy-egy tárgyra félévenként. A IV. évfolyam végén a hallgatók záróvizsgát tesznek, amely írás- és szóbeli részből áll. Az előbbi szövegalkotó és fordítási, az utóbbi témakifejtő és társalgási feladatokból tevődik össze.

Az egyes tematikus egységek anyaga:

a.) Általános hungarológiai ismeretek (80 óra) - A magyar nyelv a világ nyelvei között. - Az uráli társadalom. A finnugor műveltségről. - A népvándorlás időszaka. A honfoglaló magyarság kultúrája. - A feudális, keresztény kultúra kezdetei (István király, az első írott emlékek, a szláv jövevényszavak). - A magyarországi középkori kultúra virágkora (Mátyás király, a kódexek). - A reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció Magyarországon (Balassi, a Vizsolyi Biblia). A nyelvjárások. - A barokk kultúra Magyarországon (Zrínyi, Rákóczi, a kuruc költészet). - A felvilágosodás Magyarországon (Csokonai V. M., Fazekas M.). - A reformkor (Kölcsy F., Vörösmarty M., Széchenyi I., Kossuth L., Petőfi S., Arany J.). - Művelődési élet a századfordulón, majd a XX. században (Ady E., a mai magyar irodalom). - Magyarország rövid földrajza: tájak, folyók, hegyek, városok, Budapest és

Balaton. Népművészeti alkotások, népviselet, népköltészet. - Megjegyzés: a tematikus egység történelmi, irodalmi, művelődéstörténeti anyaga a hallgatók ismereteinek bővítésére, magyar-délszláv párhuzamok kiemelésére, eközben a szó- és írásbeli kifejezőképességnek fejlesztésére szolgál szemináriumi foglalkozások keretében.

b.) Magyar nyelvhasználat (80 óra) - Aktív írás- és szóbeli nyelvhasználat a magyar nyelvnek a hangtantól a szövegtanig tartó elemei alapján. - A magyar magánhangzók kapcsolódásának szabályszerűségei. - Szóhasználati jellemzők. - A főbb szófajok és használatuk. - Toldalékolás a magyarban. - Az egyszerű és az összetett mondat használatának fontosabb jellemzői. - Szövegszerkesztés. Kommunikáció. - A fontosabb írás- és szóbeli műfajok (önéletrajz, levél; az értekezés; hozzászólás, előadás stb.). - A helyes kiejtés és a helyesírás. - A köznyelv és a regionális nyelvváltozatok viszonya. - A nyelvek közti érintkezés kérdései (a kétnyelvűség nyelvi gondjai). - Megjegyzés: a tematikus egység anyaga nyelvhasználati gyakorlatokba épül be, segítségükkel bővíti a hallgatók magyar nyelvi ismereteit, fejleszti szó- és írásbeli kifejezőképességüket.

c.) Szaknyelvi gyakorlatok (80 óra) - A magyar szakmai, tudományos nyelvhasználat a különféle szakterületek (agrártudomány, jog, közgazdaság, műszaki élet) szemszögéből. - A hallgatók szókincsének bővítése, különös tekintettel a szlovén-magyar párhuzamok keresésére. - Helyesírási és beszédgyakorlatok. - Megjegyzés: a hallgatók szlovén vonatkozású ismereteire építve, magyar vonatkozású anyaggal kiegészítve kell a tematikus egységnek fejlesztenie a mindkét nyelven való szakmai kommunikáció képességét.

3. A maribori magyar szakos hallgatóknak, valamint az ebben a régióban magyart tanuló középiskolásoknak a programja a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, illetőleg a muravidéki magyar szaktanácsadás hatáskörébe tartozik⁴. Az előbbieket négy évfolyamon magyar nyelvészetet, irodalmat, módszertant és kétnyelvű metodológiát hallgatnak. Az utóbbiak csoportonként heti három órában tanulnak magyar nyelvet és irodalmat. A maribori magyar lektornak e területeken is számítnia kell szereplésre, szervezésre, közvetítő tevékenységre.

Mindezekon túl az illetékes állami szervek, oktató, nevelő és kutató intézmények közötti kapcsolattartásból is szerepet vállal a maribori lektor. Megbízatása tehát eléggé összetett hungarológiai feladatot jelent. Bár hiva-

talosan heti 12 lektori órát tart, s mintegy 80-90 hallgatóval van folyamatos munkakapcsolata, az ő különféle képzésük miatt azonban hangsúlyozottan differenciálttá, nem egy esetben konzultációszerűvé váló kiscsoportos foglalkozások időigénye szinte állandó készenlétet kíván meg tőle.

Jegyzetek

- 1 Varga József, Bokor József: Magyaroktatás a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán. H. és é. n. Budapest, Maribor, 1986. 3. old.
- 2 Uo. 4-7. old.
- 3 Uo. 7-11. old.
- 4 Lásd i. m. 20-29. old.; - Varga József: A magyar irodalom tanításának néhány vonása a Maribori Pedagógiai Karon. A Hungarológia Oktatása IV. (1990) 7/8 szám, 58-62. old.; - Molnár Zoltán: A magyar nyelv permanens művelése néhány oktatási fokozatban. Naptár 1992. A szlovéniai magyarok évkönyve, Lendva 1991. 218-224 old.

Magyaroktatás Grazban

A grazi Károly-Ferenc Egyetem Bölcsészettudományi Karán (Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät) 1945/46-ban hozták létre a fordító- és tolmácsképzést – egyidejűleg a bécsi és innsbrucki egyetemekkel. Kezdetben a nyelvszakok függvényeként, 7 féléves időtartammal működött, 1949 óta magyart is tanítottak itt. Teljesértékű stúdium, amelyet nem kellett más szakkal kombinálni, csak 1972-ben, az új tanulmányi rend bevezetésével lett. 1988-ban mindhárom egyetemen önálló tanszéket kapott, ekkortól kezdve folyamatosan bővült az óraajánlat és a segédeszközökkel való felszereltség is. Jelenleg is folyik a tantervi keretek megreformálása, ezeknek az új igényekhez való igazítása, melynek realizálása 1996-ra tehető.

A grazi Fordító- és Tolmácsképző Intézetben jelenleg 11 nyelvet, valamint jelbeszéd-tolmácsolást is oktatnak. A beiratkozott hallgatók száma 1200 felett van, az oktatási feladatokat kb. 20 állandó, és mintegy 70 megbízott előadó látja el. A magyar szakon a hallgatói létszám 40-50 körül mozog (diplomázók, vendéghallgatók, ösztöndíjasok stb. okozzák a számbeli eltéréseket), a tanítást 3 mb. előadó (lektor) végzi.

A képzés célja nem elsődlegesen filológiai jellegű, a fordításhoz azonban elengedhetetlen bizonyos szintű filológiai iskolázottság is. Másrészt, a politikai-gazdasági változások eredményeként, megnőtt az igény a tárgyalóképes tolmácsok és szakfordítók iránt, ez speciális nyelvi képzést kíván. További szempont a három említett egyetem közötti feladatkör-megosztás. Bécs u.i. elsősorban a nemzetközi szervezetek közötti kommunikáció biztosítását vállalta, Innsbruck főként a német-olasz kapcsolatokra épít, míg Graz sajátos feladata az Alpok-Adria tartományok – melyekhez Magyarország nyugati megyéi is tartoznak – kommunikatív szükségleteinek kielégítése.

Az oktatás jellegét a fentiekén kívül még egy fontos tényező befolyásolja, ez pedig a hallgatók nyelvi színvonalának különbözősége. Korábban szín-

te csak magyar anyanyelvűek, vagy második generációs magyarok vették fel ezt a szakot. A politikai változások óta egyre többen vélnek itt ún. piaci rést felfedezni, és számosan jelentkeznek „valódi”, tehát magyarul egy szót sem tudó osztrákok is. Őket 1–1 1/2 évi alapkurszus után együtt kell tanítani a magyar köznyelvet már meglehetősen jól, akcentus nélkül beszélőkkel. Nem kell ecsetelnem, hogy ez milyen problémákat jelent a lektorok számára.

A követelményszint egyébként igen magas, ennek megfelelően a tanulmányaikat megszakítók aránya is mintegy 90%! (Összintézeti viszonylatban Grazban 1991/92-ben 36 végzős jutott 1300 hallgatóra.) Nem ritka, hogy 14-16 vagy több félév szükséges a tanulmányok befejezéséhez, akkor is, ha valaki szorgalmas.

A **tanulmányi rendet** a szövetségi felsőoktatási törvényhez kapcsolódó 1972. okt. 3-i miniszteri rendelet rögzítette. Ez tulajdonképpen csak az oktatás kerettervét képezi, a konkrét tanmenetet és tantervet, ezek tartalmát messzemenően az intézetek, ill. az előadók határozzák meg. Kis nyelvek – mint a magyar – esetében a mindenkori szükséglethez igazodnak. Eszerint a fordító- és tolmácsképző szak 3 ágazatot foglal magába:

- fordítóképzést,
- tolmács szakirányú képzést, és egy ún.
- rövidített fordítóképzést, amely azonban előreláthatólag megszűnik majd a reform során.

Tartalmilag a törvény előír:

- a. általános alapképzést,
- b. nyelvi és nyelvközvetítő képzést 2 választott idegen nyelvből (az első és a második nyelv megkülönböztetése szintkülönbséget is jelent),
- c. a választott nyelvekhez kapcsolódó országismereti és kulturális képzést.

A magyar pl. 1983-ig csak második nyelvként volt választható, azóta azonban, alkalmassági vizsga után, a tanszékvezető engedélyével első nyelvként is felvehető.

A **tanulmányi rend** két, legalább 4 félévből álló szakaszt követel meg, melyek mindegyike ún. diplomavizsgával zárul (kb. megfelel a mi szigorlatainknak). Ezek sikeres letétele után diplomamunkát kell készíteni, és a bizottság előtt záróvizsgát tenni.

Az első 4 félév feladata az általános bevezetés a fordítás és tolmácsolás elméletébe, és a szükséges nyelvi alapok megszerzése. Példaként említenék itt néhány, minden nyelv számára ajánlott előadást: Fordítástudomány; Fordítás és szemantika; Bevezetés a nyelvtudományba; Nemzetközi szervezetek; Protokoll és etikett tolmácsok részére; Beszédtechnika; Elektronikus adatfeldolgozás, szövegszerkesztés fordítók és tolmácsok részére stb.

A 2. tanulmányi szakasz a nyelvtudás elmélyítését és a specifikus képzést szolgálja, pl. szinkrontolmácsolási gyakorlatok, gyakorló kongresszusok, szakdolgozati szemináriumok stb. tartoznak ide. A hallgatók az ajánlatból maguk választják ki a számukra szükséges órákat, és így szerzik meg a szigorlatok letételéhez előírt bizonyítványokat és kötelező óraszámokat.

A magyar szak tanterve az 1992/93-as tanévben

Magyar nyelv kezdőknek; heti 2 óra. Ezzel párhuzamosan

Nyelvi laboratóriumi gyakorlatok kezdőknek; heti 2 óra.

Az oktatók alapvetően a Ginter-Tarnói: Ungarisch für Ausländer c. könyvből dolgoznak, de felhasználják az újabban megjelent munkákat, így Szili K.: Begegnung auf Ungarisch; Szili-Szalai: Lépésről lépésre; Erdős-Prileszky: Halló, itt Magyarország, valamint a Hungarolingua vagy a Színes magyar nyelvkönyv anyagát is, természetesen válogatva. A laborgyakorlatokat még kiegészítik beszédművelési és nyelvművelő témákkal is.

Magyar nyelvtan (leíró); heti 2 óra előadás + gyakorlat

Általában nem kerül sor a fonetikától a mondattanig tartó rendszerezett grammatikára, hanem félévenként egy-egy, a nyelvi praxis számára fontos részt emel ki az előadó, pl. az igeöntőrendszer, a tárgyas ragozás, a birtokviszony kifejezése stb. Ehhez tartozik a választott jelenség gyakoroltatása.

Magyar szókincs; heti 2 óra előadás + gyakorlat

A szókinccstan elméleti részére csak egy rövid bevezetőben kerül sor, a szókinccsbővítés sokkal szükségesebbnek bizonyult. Különböző szómezők, szócsaládok összefoglalása útján pl. az ember és környezete, a munka, a beszéd és gondolkodás, a divat, bűn, bűnözés, bűnüldözés stb. témakörökből, kiegészítve a megfelelő idiomatikával, gyakorlatokkal. A szóanyag elsajátításához és begyakoroltatásához valódi, nem adaptált szövegeket használunk (mint lehetőség szerint mindenhol).

Hlavacska Edit, Hoffmann István, Laczkó Tibor, Maticsák Sándor: Hungarolingua. Magyar Nyelvkönyv 1. Debrecen 1991. 177 oldal (+ Munkafüzetek, szótárak feladatlapok)

A magyar nyelvkönyvkiadás (rövid) történetében az első olyan tananyag, amely kiállításában felveszi a versenyt a hasonló célú nyugat-európai kiadványokkal, és amely minden lehetséges segédlettel - videóanyag, hanganyag, számítógépes program, háromnyelvű szótár, munkafüzetek stb. - rendelkezik. Az egyetlen segédlet, amit hiányoltam, a tanári kézikönyv vagy módszertani útmutató, de gondolom, az is van a debreceni tanárok belső használatára. Ez is arra mutat, hogy a tananyagot alkotói valószínűleg a Debreceni Nyári Egyetem monopóliumának szánták. Ezt természetesen nem elmarasztalólag mondom, hiszen ez is jogos célkitűzés lehet. A tananyag más helyen való felhasználását mindenképpen korlátozza az, hogy a leckék tematikája szorosan kötődik nem csak a nyári egyetemhez, hanem általában Debrecen városához. Ez a tematikai kötődés olyan mértékben uralja az egész könyvet, hogy aki nem rendelkezik megfelelő debreceni helyismerettel, az kissé kirekesztettnek érezheti magát tanulás közben.

A könyvek külső megjelenése valóban nagyon szép, vonzó, a nyelvtanuló valószínűleg örömmel veszi kezébe, és ez az első pont. Jók a fotók, grafikák, szépek a színek. A figyelem felkeltésének minden vizuális lehetőségét megragadták, egyszer-kétszer kissé túlzásba is vitték. (pl. a könyv 33. oldalán négy párbeszéd felváltva hol jobb, hol balra dől - nem tudom, mi ennek a funkciója. A 43. oldalon nyolc párbeszéd közül csak kettő van ferdén elhelyezve - ott ezek kiugranak, ez jó. Vagy a 48. oldalon és máshol is: újságkivágásokat fotóztak, ami csak látványként jelenik meg, szövege az aktuális nyelvi szinten nem érthető.)

Nagyon jónak tarom a nyelvtani felépítést. A nyelvtani témák sorrendje olyan, hogy elősegíti a mielőbbi aktív kommunikációt. Helyeslem, hogy már az első leckében megjelenik az ige - anélkül nincs beszéd -, hogy a nominális mondat csak néhány alapvetően fontos beszédsszituáció igényét elégíti ki (ki kicsoda, milyen nemzetiségű stb.), és nincs a régi nyelvkönyvekben hagyományos, hosszas „mi ez? mi az?” kérdezősködés, amely az életben ritka. Helyeslem, hogy korán jelenik meg a tárgy és tárgyas ragozás, mégpedig azonos leckében (5.), azt, hogy később jön a nehéz és a legelső

MAGYAR
NYELVKÖNYVEK,
JEGYZETEK

Szóbeli szövegkompetencia; heti 2 óra gyakorlat

A szóbeli megformálás gyakoroltatása, pl. előzetesen megbeszélt témakörökhöz dialógusok rögtönzése; szituációs beszélgetések egyszerűbb témákról, rövid történetek előadása szabadon, esetleg nyelvtani kiegészítések a szóalkotás köréből (pl. az első szigorlat előtt). Magasabb szinten: szövegek kazettáról való lehallgatás utáni visszaadása, fiktív tárgyalások levezetése adott témákról, lényegkiemelés, összegzés stb. gyakoroltatása.

Magyar-német fordítási gyakorlatok kezdőknek; heti 2 óra

Különféle szövegfajták fordítása alapfokon, azaz könnyebb szövegek, főként országismereti témakörökből.

Magyar-német fordítási gyakorlatok haladóknak; heti 2 óra

Kezdetben közepesen nehéz, később igényesebb, többnyire aktuális köznyelvi szövegek feldolgozása.

Német-magyar fordítási gyakorlatok haladóknak; heti 2 óra

Általános fordítási problémák és a szakirodalom ismertetése. Fordítási stratégiák szövegtípusok szerinti megválasztása. Nehezebb szövegek általános, de szakismereteket is megkövetelő témakörökből pl. idegenforgalom, történelem, Alpok-Adria terminológia, reklám- és prospektus fordítások.

Német-magyar fordítási gyakorlat kezdőknek; heti 2 óra

Könnyű szövegek szabatos fordítása; szinonímák, nyelvhelyesség.

Tolmácsgyakorlatok kezdőknek; heti 2 óra

A tolmácsolás alapfogalmainak megismertetése. A cél a hallás és megértés, az asszimilálás és visszaadás képességének fejlesztése. Laborgyakorlatok különféle szövegekkel mindkét nyelvből.

Tolmácsgyakorlatok haladóknak; heti 2 óra

Azoknak a hallgatóknak, akik az alapfokú kurzust sikeresen elvégezték. A tolmácsolás különféle fokozatainak gyakorlása mindkét nyelvből, felkészítés a 2. szigorlaton megkívánt szintre.

Országismeret; heti 2 óra, előadás

A hangsúly a magyar kultúra megismertetésén van, az irodalom, történelem, zene, színháztörténetének és kiemelkedő személyiségeinek megismertetése révén, zenei és videofelvételek, irodalmi szövegmutatványok, képzőművészeti alkotások bemutatásával. A hallgatóknak önálló referátumokat is kell készíteniük az éppen tárgyalt témakörökhöz kapcsolódóan. A cél az,

hogy elérjék egy átlagosan iskolázott magyar diák tájékozottsági szintjét, és ezt önállóan tovább tudják bővíteni.

A fenti órakeret még kiegészül az ún. tutorium óráival. Ezeket általában ösztöndíjjal nálunk tartózkodó magyar hallgatók tartják. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Nyelvi Lektorátusával való többéves együttműködés keretében rendszeresen 1 vagy 2 félévet nálunk töltő hallgatók a szükségletnek megfelelően fordítási, fogalmazási vagy beszédgyakorlatokat tartanak, heti 2-2 órában, a lektorok irányítása mellett. Esetenként Pécsről vendéglektort is kapunk, aki főként szakfordítói szemináriumokat vezet.

Az órák szabadon látogathatók mindenki által, természetesen a haladók nem választják a kezdőknek ajánlott kurzusokat. Az első szigorlat feltétele, hogy a hallgató az első nyelvből félévenként legalább 28 (ebből legalább 14 fordítási), a második nyelvből félévenként legalább 18 (ebből legalább 9 fordítási, valamint országismeretből legalább 8, ill. 2 ún. „Wochenstundét” vegyen fel, amelyekből bizonyítványt is kell szerezni. A második szigorlat esetében ugyancsak meghatározott óraszámot kell abszolválni. A szigorlatok eredményes letétele után diplomamunkát kell készíteni. A magyar szakon az elmúlt évben csak egy ilyen készült, egy terminológiai összeállítás a hulladékfeldolgozás és ártalmatlanítás témaköréből, német-magyar kontrasztív szembeállításal, a szóképzési, szóalkotási módok összehasonlításával.

A jelenleg folyó tanulmányi reform keretében az intézet vezetősége – a hallgatók képviselőivel egyetértésben – új képzési struktúrát kíván kialakítani. Előtérbe kerülne az ún. „Translator”, azaz egy kommunikációs szakember kiképzése, amely nemzetközi diplomával járna. Ehhez modernizálni kell a jelenlegi tantervet, és a számítógéppel támogatott munkát, valamint a tudományos kutatást kell előtérbe helyezni.

beszédhelyzetekben nem annyira nélkülözhetetlen birtokos személyragozás (10. lecke). Örömmel üdvözlöm a felszólító módot, amely így megelőzi a múltidőt, mely utóbbi ebben a könyvben még nem is jelenik meg. A magyar kisgyerekek első mondatai is: „Add ide!” „Gyere ide!” - a múlt időt még nélkülözni tudja egy darabig.

A leckék tematikája összhangban van a nyelvtani témákkal, ezek sohasem tűnnek erőltetettnek, belesimulnak a párbeszédbe.

A témák is gyakorlatias, szükséges, egyszerű szituációkat dolgoznak fel.

A szövegek általában betartják azt az elvet, hogy nem tartalmaznak még nem tanított nyelvi formákat, kár volt ettől egy-két esetben eltérni. (pl. „Található, hálásan köszönöm” stb.)

Az elegánsan tált és jól felépített anyag elsajátíttatásának módja azonban úgy tűnik, mégiscsak a jó öreg drill. A könyv gyakorlataival, a nyelvtani és videomunkafüzettel dolgozva a nyelvtanulónak végül is az a feladata, hogy ugyanazokat a mondatokat reprodukálja rengetegszer, egészítse ki a kihagyott részekkel az ismert, hallott, látott kész mondatokat, és kevés lehetőséget kap arra, hogy az ismert lehetőségekből maga építhesse mondatokat saját gondolatának kifejezésére, ami az aktív nyelvhasználat kulcsa.

Viszonylag sok a játékos gyakorlat a munkafüzetben, amivel hosszasan el lehet babrálni (pl. találja meg az elrejtett szavakat), de keveset lehet belőle profitálni, viszont keveslem a kreativitást, önálló kifejezőkészséget ösztönző gyakorlatokat. Ez utóbbiakhoz az alapkönyvben is több útmutatás lenne szükséges a szórendre vonatkozóan, főleg a nyomatéktalan mondat szórendjére, ami a magyar nyelv tanításának egyik legnagyobb problémája.

A nyomatékos mondat szórendjével a könyv viszonylag többet foglalkozik, szerintem túl korán is kezdi. A magyar nyelv e szép sajátja nagyon ijesztően hathat a felkészületlen befogadóra. (3. lecke: Márta most beszélget a bankban. Márta most a bankban beszélget. Igen? Márta beszélget a bankban? Igen. Márta beszélget a bankban. Márta beszélget a bankban, és nem Péter. Márta a bankban beszélget, és nem az áruházban. Márta beszélget a bankban, és nem tanul. Nem, Márta nem beszélget a bankban. Nem, Márta nem beszélget a bankban, hanem tanul. Márta beszélget a bankban? Ki beszélget a bankban? A bankban ki beszélget? stb. - még folytatódik.)

Két apróságot nem tudok még szó nélkül hagyni, amelyek engem bosszantottak.

Az egyik: „iszok, utazok, érkezek” stb. Az életben is nehezen viselem (bár általában toleráns vagyok, a nyelv öntörvényű fejleményeit tudomásul veszem), de nyelvkönyvben? Értem, hogy így a tanulók nem keverik össze a tárgyas ragozás és az alanyi, ikes ragozás m-jét, praktikus lenne, ha a kettő különböző lenne, de sajnos ez nem tőlünk függ.

A másik: nem értem, miért kellett a szószerkezetben a francia főnevek nemét megjelölni (m,f). A diák magyarul tanul, franciául pedig - ha ez az anyanyelve - nagyszerűen tudja, hogy melyik szó milyen nemű.

Mindent összevéve: sokoldalú igen értékes munkának tartom, erényei mellett hibái kisebbek. Kíváncsian várom a folytatását.

Kovácsi Mária

*

*

*

A tananyag azt adja, amit ígér, és azt jól csinálja: a legalapvetőbb emberközeli beszédhelyzetekben használható alapozó nyelvi szintet, a tanítandó nyelvi anyagot igen erősen megszűrve, a szókincset a legszükségesebbre redukálva, s ezt vonzó, rajzos - jól aktualizált illusztrációkban bővelkedő - nyelvkönyvre építve. A beszédhelyzeteket a Debreceni Nyári Egyetem eseményei köré formálja; ezzel a konkrét céljának jobban megfelelővé. szélesebb alkalmazásra nézve azonban behatároltabbá teszi az anyagot.

A változatos szerkezetű leckék mintegy elrejtik a nyelvtant, a gyakorlatokat, egy nyári tanfolyam szellemének megfelelően könnyed stílusban akarják „eladni” a hallgatóknak a magyar nyelvet, ennek struktúráját. Jó, hogy gyorsan bemutatja a legegyszerűbb jelenidejű igeragozást (1. lecke), elválasztva az egyes és többes számot. Gyorsan bővíti a kört a teljes hat, illetve nyolc elemű (ön, önök) paradigmává, így a második leckében tanítja a többes számot is, igén, főnéven egyaránt, nem utalva azonban a formai megfelelésekre, s fokozatosan szélesíti a három irányú helyhatározórag-rendszert. Így kissé távol kerül a tárgy és a tárgyas ragozás bemutatása (szerencsére azonban egy leckében, elkerülve így az eltávolodás által okozható nehézségeket).

A mutató névmás kijelölő jelzői használatának kihagyásával (mely szerkezet egy nyári tanfolyamon automatizálhatatlan marad) hely juthatott volna

a nagyon hiányzó részeshatározó, majd a *valakinek van valamije* igen gyakori szerkezet felvételére. Az is kérdéses, hogy a felszólító mód első személyei tanítása helyett nem lett volna-e célszerűbb a múlt idő *volt* alakon túli - legalább vázlatos - bemutatása.

Az olvasmányok városhoz és egyetemhez, sőt nyári egyetemhez kötődő tematikájában nem szerencsés egy Debrecenbe érkező angol családot (az új lektort, a feleségét és kisfiát) mint magyarul beszélő, beszélgető közösséget megszólítani. Nem világos, hogy miért választottak az egyik magyar szereplőnek - egy kezdő szintű könyvben - régies helyesírású nevet (Ferenczy). A napi beszéd tipikus szövegeit idéző mondatok néha beleesnek a személyes névmások felesleges használatának hibájába. Néhol nem egyértelmű a hanglejtés (hangmagasság-változás) és nyomaték (hangerő) jelzése.

Fonetikai füzet

A füzet a két mellékelt kazetta anyagát tartalmazza a legelején némi eltéréssel. A szöveg és a pontos kazettajelölés lehetővé teszi, hogy a hallgatók az anyanyelvük jellegétől függő nehézségek szerint kijelölt hanganyagot gyakorolják. - A hangképzési gyakorlatok sorában jó lett volna mindennütt felvenni egy szón belüli rövid-hosszú magánhangzópárokat, mert így a legérzékletesebb az időtartam-különbség a szó jellegzetesen kialakuló ritmusa miatt, pl. *virít*. Ahogy - helyesen - szószerveket is tartalmaznak s példák, toldalékolt vagy képzős alakok is beléphettek volna: *hídig, tízig, vízig*, stb. A *baj-báj* típusú szópárok kevésbé érzékletesek a hallgatók számára. - A mássalhangzós gyakorlatok túlzottan a szókezdő mássalhangzóra koncentrálnak, a szóvégi előfordulások szinte véletlenszerűek, pedig pl. a franciáknak igen fontos lenne ez is. - Az intonációs gyakorlatokban megérte volna a hangmagasságon kívül a hangsúlyos elemet is jelölni. (A legnehezebben tanítható eldöntendő kérdésben ez a kettő nem esik egybe.)

Néhány helyen - az egyszerű kérdésektől a szövegértési gyakorlatokig - itt is csökkenthető lenne a személyes névmások száma; életszerűbb szöveget nyernénk, s jobban kiemelkednék az igei személyragok fontossága.

Szótár

Bevezetőjében célszerű lett volna hangsúlyozni, hogy a füzet a szavaknak csupán az adott leckében használt jelentését adja meg. A bevezető francia

változatának megfogalmazása nem minden mondatban látszik szerencsésnek, s hasonlóan kérdések előttem egyes francia megfelelések. A hasznos magyar kiegészítő alakokkal szemben kérdésesnek látszik előttem (ha csak nem jelentésmegkülönböztető értékű) a főnevek nemének német és francia megjelölése, hiszen azt a használók úgyis tudják. A *tud* igéhez a 2. lecke szókincse (és a gyakorlati élet szempontja) miatt felvettem volna a nem tudom kifejezést, a 3. leckében az *ért* igéhez a *nem értem-et*.

Ginter Károly

Jónás Frigyes: Magyar nyelvkönyv külföldieknek. Budapest: OMINYOM BT és ELTE TTK 1992. 607 old. = Studia Hungarica

Kezdő nyelvkönyv, amely a Magyarországon magyarul tanuló különböző nemzetiségű tanulók nyelvi alapozását akarja elvégezni és az Állami Nyelvvizsga alapfokára is felkészíteni. A nagy nyelvi anyagot tartalmazó tananyag terjedelemre is nagy: 614 oldal. Ennek jelentős részét a leckék teszik ki, egy-egy lecke terjedelme mindig több mint 10 oldal.

A könyv függelékei idegen nyelvű tájékoztatást is adnak, de teljes reprezentációja magyarnyelvű (beleértve a nyelvtant is). Ez az „univerzális” felhasználást, a külföldi felsőoktatás keretei között folyó lektori magyar nyelvtanítást részben és elvben megkönnyíti, de a közvetítő nyelv és a kontrasztív - konfrontatív módszer felhasználási lehetőségének kiiktatásával meg is nehezíti. Saját és feleségem lektori tapasztalatai (Berlin, Jyväskylä) és még a debreceni nyári egyetemi kezdő nyelvtanítás is azt bizonyítja, hogy igény van a közvetítő/magyarázó nyelvre.

A nyelvkönyv felépítése:

Az Előszó (1. oldal) és a Módszertani útmutató (3. oldal) információit veszem én is alapul, az előbbinek angol, német, orosz változata is van, az utóbbi magába sűríti a hiányzó tanári kézikönyv vezérfonalát. Nagyon hasznosnak tartom a Magyarország és a magyarság négy nyelvű országismereti bevezetést 5 - 5 oldalon, a nyelvtani szimbólumok magyarázata (15. oldal)

élre állítását. Ez az angol terminológia rövidítéseire épül. Ennek explicitté tétele közben mégsem lehet megkerülni a közvetítő nyelvet. Nem hiszem, hogy minden kolléga tud és szeret ilyen nyelvtani apparátussal dolgozni.

A nyelvkönyv 22 leckét tartalmaz. Ezek élén a szimbolikus jelölésű modelleket követő példamondatok és betétszövegek kontextuálják a nyelvtant. A nyelvtan prezentálása kommunikatív: a példák a beszédhelyzetekhez igazodnak. Csak néhány mutató a nyelvtani anyag sorrendi előfordulására, amely minden nyelvi tananyag vitatott pontja: többes szám (3. lecke), tárgy (5.), de az ige tárgyas ragozása csak 16., ügyes a Hány, Hányadik, Hányas? együttes szerepeltetése (8.), aránylag korán szerepel a birtokos személyragozás, de csak egyes birtokkal (9-10.), az -i- csak később (19.), múlt idő a 11-től, részeseset, tud / lehet / szabad, aránylag későn (18.), feltételes mód 20., visszahatás 21., melléknévi és határozói igenevek (22.).

A nyelvtani ismételő és összefoglaló/rendszerező leckék hiányoznak. A leckék szövegei, az olvasmányok John Smith Magyarországon tanuló amerikai hallgató egyetemi és magánéletét nyomon követve alapvető élethelyzetekkel ismertetnek meg, figyelembe véve a diák-közeg nyelvi megnyilvánulását is (diák-szleng). Mint minden speciális nyelvi tananyag esetében (vö. a bevezető utalásokkal), a szöveganyag univerzális felhasználása, adott helyzetre adaptálása problémákat okoz(hat): transzformálni kell új szerepkörökhöz. Ez utóbbit megkönnyíti a szituatív társalgási rész, amely nemcsak a szöveganyagot követi, de a szabadabb válogatást is megkönnyíti. A leckék témái: Ki vagyok? Mi vagy? Hol van? (1.), Magyarország - itt élek, itt tanulok (2.), Magyarország - külföldiek és magyarok (3.), Ki korán kel, aranyat lel (7.), Kérdezz és kérek (8.), Csinos, divatos, kényelmes (10.), Követségi fogadás (11.), Betegség, Szerencsés baleset (12-13.), Egyetemi- és magánélet Magyarországon (14-16.), Hivatalos ügyek (14), Külföldiek magyar egyetemeken (20.). Országismeret: 4., 5., 6., 9., 14., 15., 17., 18., 21., 22. "Természetesen" Budapest-centrikusan.

A gyakorlatok a "klasszikus" típusokat képviselik: kérdések az olvasmány szövegéhez, kérdés - szerkesztés, kiegészítés, helyettesítés, átalakítás, mondatalkotás megadott szóhalmazból. Teljesen hiányoznak a dialógus-alkotási, elbeszéltető, leíró, fogalmazási feladatok. Szó- és kifejezésgyűjtemény a leckék után és alfabetikusan négy nyelven a függelékben egyaránt található. A szótározott tananyag 3 ezer lexikai egységet, ezen belül 500 kifejezést tar-

talmaz. Kár, hogy legalább az összesítő szójegyzék a nyelvtani szereltséget nem tartalmazza (ház, -at, -ak, -a).

Igaz, hogy az 1. 1. közöl fonetikai példatárat, de a magán- és mássalhangzó törvények, az intonáció, az egész tananyagon végighúzódnó kontrasztra és opozíciókra épülő következetes fonetikai gyakoroltatás elmarad.

Kornya László

*

*

*

A könyv - alcímeiből is következően - angol, német vagy orosz közvetítő nyelvű, Budapesten tanuló egyetemi hallgatók számára készült; célja egyrészt a mindennapi és az egyetemi életben való magyar nyelvű tájékozódás, valamint az alapfokú magyar nyelvvizsgára való felkészítés. Nem világos, hogy miért szükséges kiemelni a hallgatók önköltséges voltát; nem ugyanazok-e a nyelvtanulás nehézségei az ösztöndíjasnak, mint az önköltségesnek? Bár később a szövegekben vannak a megkülönböztetésnek a jobb életmódot tükröző következményei, ezek miatt nem lenne érdemes leszűkíteni a használati kört.

Újszerű a könyv hazánkat bemutató idegen nyelvű bevezetője, amely hasznos lehet a hozzánk érkezőnek. Kár, hogy az újabbkori történeti részekbe az elmúlt évtizedeket idéző olyan értékelések csúsztak, amelyek nem jellemzők az elfogulatlan leírásra. Némi szerkesztetlenség is található benne (pl. Trianonról kétszer szól, viszont a művészetekből a szobrászat, a sportok közül a vívás, az úszás, az öttusa teljesen kimaradt). Kérdéses a magyar változat létjogosultsága; a könyvet megtanuló hallgatónak nehéz, a tanár pedig - feltehetően - ennél sokszorta többet tud Magyarországról, s talán világosabban is tud szólni a magyar jellemről.

A módszertani bevezető inkább a könyv szerkezetét magyarázza, mintsem hogy valódi módszertani vezérfonal lenne. Zavaró benne az Adv+N Adv+V hibás képlet (32. 1.). A szimbólumok idegen nyelvű magyarázata bizony nagyon hiányzik, mert ezeket csak nyelvészhallgatók tanulhatták otthon. Más kérdés, hogy kell-e ez az egész bonyolult rendszer, nem lehet-e konkrét példákkal helyettesíteni (15 lapot kitölt!).

A nyelvtani rendszer sokféleképpen felépíthető. Hasznos az igék korai megjelenése; ha még korábban jönnek, elkerülhető lenne az első lecke grammatizáló nominális mondatgyűjteménye, amely a **nem ... hanem** és az **is - sem** kiegészítésével enyhén komikus hatást kelt. Az **is** kötőszó túlburjánzó használata végigkíséri a könyvet, s a 2. leckében téves képlethez vezet (**is_adv+van**, 65. 1.).

Az igék egyes és többes számának elválasztása könnyeség a tanulónak; a többes szám (a névszóké is) sokáig mellőzhető. Nem így a tárgy, amelyet akár a többes számnál is célszerű előbbre hozni, s nem szabad tőle messze eltávolítani - a könyv módszerétől eltérően - a tárgyas igeragozást, mert a természetes szövegépítést teszi e formák hiánya lehetetlenné. (Valamint az alapvető **"Tudom, Értem"** formák bemutatása.) A hagyományos nyelveírást követi a felszólító mód késői megjelenése, holott használata ugyancsak gyakori a mindennapi beszédben.

Amíg a mellénevek esetében jól érzékelteti a könyv a szófajiságot, a főneveknél erről megfeledkezik, pedig a két kérdőszó is igényelné a főnevek „élő - élettelen” megkülönböztetését. A német nyelvűekre gondolva nem látszik szerencsésnek a melléknév határozóragos alakjának csupán lexikai szintű tárgyalása (3. lecke), ők nem tudnak mit kezdeni a **jó - jól, német - németül** stb. különbségekkel, lévén fordításuk ugyanaz. A melléknév mint jelző talán szükségtelenül is nagy szerepet kap a nyelvi rendszer bemutatásában, sorozatos visszatérése más elől veszi el a helyet. Így egyes fontos határozók (részhatózó) vagy a birtokos személyjelek igen távolra kerülnek. Így természetesen túlzottan későre kerül a **valakinek van valamije** igen gyakori szerkezet bemutatása is.

A nyelvtani elemek megfelelő rendszerezésével jobban lehetne építeni a toldalékok poliszémiájára; ez egyben kiemelné a szófaj jelentőségét egy olyan grammatikai nemeket nélkülöző nyelvben, mint a magyar.

A nyelvi rendszert illusztráló példamondatok között igen sok az élettelen, papírizfú; rendszeresen feleslegesen visszatérnek az igék mellett a személyes névmások, amelyek jelenléte nemcsak mesterkéltté teszi a mondatokat, hanem csökkenti is a tanulók szemében a személyes névmások valóságos értékét.

A kérdő struktúrára építés előnyeit ismerve is meg kell találnunk használatának határait. Nem válaszolunk a kérdésre egész mondattal - s az elma-

radó mondatszakaszokat következtelenül jelölik a válaszok -, a válasznak megadott teljes, minden szót ismétlő mondatok inkább leíró szövegekben élhetnének. Sokszor mesterkéltek az első és második személyű válasza váró kérdések. Bár helyes törekvés a bőséges mintaszövegek nyújtása, a korlátozott szókincs miatt ezek sokszor mesterkéltre sikerültek; a kevesebb jobb lett volna. Ugyanez mondható el az olvasmányokról is.

Dicsérendő törekvés a párbeszédek bevitele a leckékbe. Kár, hogy nem egy esetben a magyarul jól beszélő tanárnak kell belőlük valóban használatos dialógust formálnia. Szélsőséges példája ennek a 222. oldal "... még kalapot is teszek! - én nem tettem kalapot ... - jó, akkor én sem teszek kalapot." párbeszéde, vagy másutt: "Hozzáteszek egy kis ecetet a salátához" (228. 1.)

A nagyszámú gyakorlat sok egyéni munkát tesz lehetővé, bár nem mindig a legnehezebb elemek automatizálását célozza. Itt hiányzik igazán a többnyelvűség: a gyakorlatokkal egyedül dolgozó hallgató nem érti a csak magyarul megadott stimulust, amely ráadásul itt-ott megtévesztő: a 0 morfémát is kiegészítésnek tekinti. A házi feladatot igen hosszú idegen nyelvű magyarázatnak kell megelőznie - mint ahogy a nyelvtan is bőséges magyarázatot kíván.

A szerény kiállítású, a meglévő tipográfiai lehetőségeket sem kihasználó, ám viszonylag drága könyv használoinak igen sok nyelvi magyarázattal kell kiegészíteniük a taneszköz tartalmát az eredményes munka érdekében. Fáradásukat némileg ellensúlyozza a szövegek itt-ott - néha akaratlanul - felcsillanó humora: "Az egyetemisták az egész világon csinosan öltöznek." (200. 1.)

Ginter Károly

★

★

★

A könyv a nyelvet a nyelvtan oldaláról kívánja a nyelvtanulóval megközelíteni. A leckék többféle nyelvtani téma bemutatásával kezdődnek, ezeket tartamilag össze nem függő példamondatok illusztrálják, majd szintén a nyelvtant illusztráló szöveg és gyakorlatok következnek. Mint a könyv hátlapján olvasható: "Az egyes leckék a nyelvtani anyag képletes (!) majd ezt

követőleg példázatos (!) bemutatásával kezdődnek, fokozatosan juttatva el a tanulót a bonyolultabb nyelvi kontextusig, a beszédhelyzetekig.”

Véleményem szerint ide ez nem juttatja el a tanulót, egyrészt mert ez a teljesen passzív befogadásra kárhóztató, grammatizáló módszer erre általában sem alkalmas, másrészt mert a könyv nyelvtani rendszerének felépítése az említett célt tökéletesen figyelmen kívül hagyja.

Hogy egyetlen példát mondjak: a tárgyas ragozást a könyv 16. leckéje tárgyalja (összesen 22 lecke van), miután magát a tárgyat már az 5. leckében megtanította, sőt a múlt időt is alanyi ragozásban (11. lecke). Mint ismert, magyar nyelven öt percig is nehéz tárgyas ragozás nélkül beszélni, de az biztos, hogy a 16. leckét megelőző 306 tankönyvoldalon és az emögött levő hónapokon keresztül ezek a nyelvtanulók csak mesterkéltlen megszerkesztett, a forró kását kerülgető szövegeket olvashattak, de nem beszélhettek. Ha mégis beszéltek, akkor jól begyakorolták a hibás beszédet.

A nyelvtant illusztráló mondatok, kérdés-feleletek egyébként sem látszanak azt célozni, hogy beszédhelyzetben elhangozhassanak:

”Mi ön (maga)? - Ön (maga) lány.”

”Hol vagy te? - Én itt vagyok.”

”Mi Johnék vagyunk.”

”Az amerikai hallgató szorgalmas. A magyar hallgató udvarias. A német hallgató okos. A magyar aspiráns szorgalmas is és okos is. A külföldi diák csinos, a magyar lány szép. A meleg leves finom. A sör is finom, ha hideg és friss.” (Összefüggő szöveggént tált nyelvtani illusztráció, ún. ”példázat”).

A szövegek tartalmilag a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók életét tárgyalják, és hazánkat igyekeznek bemutatni és megkedveltetni. Ezt is jobb lenne nem ennyire direkt módon tenni (a 22 leckéből 13 közvetlenül, a többi közvetve szól erről) és főleg a dicsérgetéseket nem a külföldi szereplők szájába adni, mert így nem tűnik nagyon hitelesnek.

Pl: „A külföldiek így gondolkoznak:

Mi szeretjük a magyarokat, ők is szeretnek minket. John sok magyart ismer, őt nagyon szeretik a magyarok. Minket nem nagyon ismernek, de azok, akik ismernek minket, szeretnek (minket).

A magyarok így gondolkoznak:

Mi szívesen fogadjuk a külföldieket, ők is meg akarják ismerni a mi országunkat, a mi népünket, ők is meg akarnak ismerni minket. Marikát elég sok külföldi ismeri, őt nagyon szeretik a külföldiek. Őt gyakran kérdezik, és ő szívesen segít nekik. Ha minket megkérdeznek, mi is segítjük őket.”

Ezek a gondolatok sok leckében visszatérve nyernek megerősítést. Az egész a Coué-módszerre emlékeztet: ha sokat mondogatunk valamit, úgy is lesz.

Általában a szövegek tele vannak enyhén aktuálpolitizáló és leegyszerűsített gondolatokkal. Jó lett volna legalább nyelvkönyveinket végre megszabadítani ettől:

”A magyarok gyakran szoktak panaszkodni ... Pedig azért nem élnek nagyon rosszul. Általában egész Európára jellemző a panaszkodás. Igaz, sok a probléma, főként gazdasági téren. De azért mégis más az élet Európában, mint Amerikában. Ha egy kis nyugalmat akarsz, gyere Magyarországra!” (21. lecke)

Kérdések a 20. lecke szövegére:

”Miért tanulnak az utóbbi években devizásként (sic!) Magyarországon? Mikor érkeztek Magyarországra nyugatnémet és szovjet hallgatók? Minek tanulnak a németek, minek tanulnak a szovjetek?” (Felmerül a kérdés.)

Kicsit nehéz helyzetben vagyok véleményem megfogalmazásakor, mert úgy tűnhet, hogy a fentiek kiragadott példák, mind a nem célirányos nyelv-tani felépítésre, mind az életszerűtlen mondatokra és a szövegek tartalmára vonatkozólag, de sajnos nem azok. Az egész könyv ilyen, de nem idézhetem az egész könyvet.

A szerzőnek nincs koncepciója, nincs módszere a gyakorlati nyelv-tanításra, a kommunikáció megtanítására, a nyelvtanuló megszólaltatására. Az egyoldalú, grammatizáló megközelítés önmagában sem szerencsés, de még ez is átgondolatlan. A nyelvtani anyag szerkesztése, példamondatai erősen emlékeztetnek a NEI 25 évvel ezelőtt kiadott, régóta használaton kívüli nyelvkönyvcsaládjára, az ún. ”szürke könyvek”-re.

Kovácsi Mária

Szili Katalin, Szalai Zsuzsa: Lépésről lépésre. Ungarisch für Anfänger. Braumüller, Wien, 1990. 173 oldal

A könyv felépítésén érezhető, hogy a gyakorlati magyartanítást jól ismerők írták, tanulmányozva és felhasználva a szélesebb körben esetleg nem vagy kevésbé ismert hasonló célú munkákat.

A leckék felépítése következetes, hasznos a rövid, szinte „mini” párbeszédet tartalmazó szakasz (Dieses und jenes), jók a német nyelvű grammatikai magyarázatok, bár néha olyan általánosítások is vannak bennük, amelyek nem mindig állnák meg helyüket (pl. a névelőhasználatról, 35. lap, 4-5. sor). A gyakorlatok többsége szerencsés, de számuk nem mindig elég a megfelelő rögzítéshez. Ez utóbbi hiányt az ügyes tanár ellensúlyozhatja a közös munkára felhívó gyakorlatsorral, főleg, ha ennek alapján házi feladatot is ad (a szóbeli munka utólagos írásbeli rögzítése).

A könyv egész szerkezetét tekintve célszerű az igék korai belépése, az igei egyes és többes szám elválasztása (a nyert hellyel ügyesen gazdálkodnak a szerzők az ikes igék korai bemutatása érdekében), a tárgyragos névszók, a leggyakoribb módhatározóragok gyors bevezetése. A kontrasztív szemléletre vall a tárgyias igék alanyi ragozású alakjainak az *engem, téged* tárgyra való utalásának felismertetése, s ezzel jól összeeseng a *-lak, -lek* ragoes igealakok értelmezése.

A tárgy korai bevezetése miatt távol esik tőle a tárgyias ragozás, és ez gondokat okozhat a szövegépítésben: egy adott mondatban említett szó sokáig nem lehet a következő mondatok tárgya. Nem zavaró viszont a névszók többes számának a szokásostól eltérő későbbre halasztása. A könyv ugyanakkor nem épít a tárgyragos többesszámú alakok tanítási sorrendjéből adódó könnyebbségre: a többes szám megformálásakor a magánhangzó után álló *-t* tárgyrag egyszerű helyettesítéséről van szó, mássalhangzó után álló esetben pedig csak a hangrend szerinti illetékes *o-e (ö)* léphet a záró mássalhangzó és a többes *-k* közé.

A taneszköz nyilvánvalóan egy koncentrikusan ráépülő második fokozatot feltételez. Kérdéses előttem, jó-e erre a szintre hagyni a felszólító mód tételes tanítását, (a könyvben csupán néhány, lexikai egységként kezelt felszólító módú igealak fordul elő), nem kellett volna-e a viszonylag ritkán

előforduló - bár kétségtelenül egyszerűbb - feltételes mód helyett felvenni a kezdő szintű anyagba.

Gondolnunk kell a német igen gyakori *um ... zu+inf.* célhatározói szerkezetre, amelyet felszólító mód (conjunctivus) nélkül nem tud a tanuló magyarul visszaadni. Hasonló módon tételesen felvetettem volna az *-l, -ul, -ül* mellett az *-n, -an, -en* tanítását, már csak a magyar toldalékos - német toldaléktalan kontraszt miatt is.

A szereplők összeállítása és a szókincs megválasztása célirányos; csupán néhány lexikai egységet érzek kezdő fokon kevésbé szükségesnek (pl. betérni, pénzzavar). Tetszik a leckék szókincsének szófajok szerinti csoportosítása. Kérdéses viszont, hogy a kötet végére tett szövszedet nem okoz-e időt vesztő lapozgatást a tanulás során.

Emlékezetem szerint a kötethez videofilmek készítését is tervezték; ebből látható volt egy jelenet a pécsi nyelvtanári konferencián. Bár ott egyes feminista hozzászólók tartalmilag bírálták, nézetem szerint a filmek a kiejtés, a beszéd gyakoroltatására alkalmasak lehetnek.

Mindezek alapján a kötetet német közvetítő nyelvű kezdők számára alkalmas munkaeszköznek tartom, de felhívom a használó tanárok figyelmét arra, hogy a felszólító móddal feltétlenül egészítsék ki az anyagot.

Ginter Károly

★

★

★

Az osztrák kiadónál megjelent nyelvkönyv német közvetítő nyelven íródott. Ez a külföldön végzett magyar lektori munkában való felhasználását a német nyelvterületekre korlátozza. Pedig a német nyelvű apparátus a kontrasztív - konfrontatív módszer eredményes alkalmazására is alkalmassá teszi. Nyári egyetemi tanítványaim is jó véleménnyel vannak róla. Akik ebből a könyvből tanultak, jó alapismerettel jöttek Debrecenbe magyart tanulni. Az egy oldalas előszó azt igéri a könyv használójának, hogy bevezeti a magyar nyelv gyakorlati használatába, a mindennapi nyelv beszédfordulatainak keresztül a beszélt nyelvbe és megbízható képet ad Magyarországról és a magyar

emberről. Az életközelség szempontja irányítja a lexika és a szövegek megválasztását, a nyelvtan gyakorlati szempontú súlypontosítását.

A 173 + XIV oldalas tananyag 18 leckéje 148 oldalt foglal el, ami leckénként 8 oldalt jelent.

A leckéket megelőző részben található a tematikát és grammatikát megjelölő tartalomjegyzék (V-VI), a könyv felépítését ismertető és magyarázó előszó (VIII), a nyelvtani szakkifejezések listája (VIII-IX), a magyar nyelv sajátosságainak rövid, de lényegre törő összefoglalása (X), egy-egy oldal foglalja össze a magán- és mássalhangzókra vonatkozó tudnivalókat, kitérve a magánhangzó harmóniára, de nem említve a mássalhangzó törvényeket (XI-XII), egy oldalas táblázat tekinti át a magyar ábécét (XIII) és 5 budapesti fotó nyújt hangulati bevezetőt. Az egyes leckék a következőképpen alakulnak:

Az élen mindig dialógusok és/vagy összefüggő szövegek állnak. A keret-történetnek állandó szereplői vannak, ezeket fényképeik alapján be is mutatják (7. old.), Günther Schneider osztrák egyetemista (bécsi kiadónál jelent meg a nyelvkönyv !) magyarországi látogatásáról szól a sztori: Günther bemutatkozik (1), kávé rendel (2), magyarul tanul (3), álmos (5), határozott (8), mesél (13), vizsgázik (17). Néhány általános téma: Ha szép idő van (4), Hétköznapiak és hétvégek (7), Pénz, pénz, pénz (11), Hurrá, utazunk! (12), Autóval vagy gyalog? (15), Az eltörött váza története ürügyén a lakás és a költözködés (16), a vásárlásról egy Örkény-szemelvény alapján választék címmel (18).

Az országismeret címszerűen nemigen szerepel, de mint utalás igen. Tartalmilag idekapcsolhatók a leckéket záró, az olvasás alapján történő megértést szolgáló rövid autentikus szövegek (Lesen), telefonkönyv-részlet, újság fejléc, térképvázlatok, várostérkép részletek, kulturális programok kivonatai, étlap, pénzek, naptári feljegyzés, levélminták, stb. Mindezek nagyon jól használhatók. Különösen jónak találom a magyar történelem és irodalom néhány alakjának képes és szöveges bemutatását, valamint egy Heltai-mese illusztrált közlését (13). Általában a jól megválogatott fotók és grafikák nemcsak illusztrálnak, de a szituatív nyelvhasználatra is mozgósítanak.

A tematikus szöveges/dialógusos bevezetéshez közvetlenül kapcsolódnak Ez és az címmel a legkülönbözőbb beszédakaratnak megfelelő miniszituációk mint szituatív elemi nyelvi minták, amelyekkel jól lehet építkezni. A harma-

dik része a leckéknek a jól felépített ökonómikus magyarázatokkal, ügyes táblázatokkal ellátott nyelvtan. Ha a nyelvtani prezentáció teljesen a nyelvi kommunikáció szolgálatában áll, ez a nyelvi jelenségek bemutatásának sajátos és egyedi sorrendiséget ad. Erre csak néhány mutatvány:

Az 1. lecke " hagyományos " nyelvtani indítású: *ez a/ð ...* szerkezetben a létige rögtön tisztázza a nominális mondatot, az első 3 lecke komplex módon tárgyalja a tagadást, igeragozás névutóval is különböző lecekben (5., 8., 13.). Igekötékek a 8. 1.-től. Többesszám - az igéknél is - csak a 6. 1.-ben, ugyanitt *van/volt/lesz. Jön/megy* (8.), tárgyas ragozás a tárgyeset korai megismertetéséhez képest aránylag későn (9., 10.). Birtokos személyragozás egyes birtokossal (9., 10.), részes (9.) és az erre épülő *haben* konstrukció magyar megfelelője, ami a németek számára nehéz (11.) nagyon jó tálalásban a *kell* tárgyalásával együtt. Múlt idő csak a 13. 1.-ben *-val vel* (14.), a hasonlítás tárgyalása különösen jó (15., 16.). Csak a feltételes múltat találtam (16.). A lehetőség kifejezése (17.). Nagy erény a szórend több helyen való szemléletes bemutatása.

A nyelvtani gyakorlatok keretében kiegészítési, átalakítási, helyesírási (diktálás), intonációs, elrendezési/besorolási gyakorlatok szerepelnek lexikai, jelentéstani gyakorlatokkal kiegészítve. A gyakorlatok megfelelően kommunikatívak. A leckénkénti fonetikai gyakoroltatást (kontrasztok és oppozíciók) hiányolom. Teljesen hiányzik a felszólító mód. 3 leckében nincs új nyelvtan (7., 12., 18.). Különösen érték a közösen munkáltató rész (*Arbeiten wir gemeinsam*), amely a tananyag aktualizálásához/egyenreszabásához is jó ösztönzést nyújt, a munkafüzetet is helyettesíti, ahová szabadon be lehet irogatni.

A függelékben található a magyar-német szójegyzék leckénként és ábécé-sorrendben (21 oldalon), amely számításaim szerint 800 szót (ebből 190 igét) tartalmaz, valamint 3 oldalnyi nyelvtani táblázat.

A tananyag német nyelvű külföldiek lektorátusi kezdő magyartanítására jól megfelel, a gyakorlati célú nyelvtanra épülő nyelvi alapozást jól szolgálja.

Kornya László

Kovácsi Mária: Itt magyarul beszélnek. A Nemzetközi Előkészítő Intézet házi sokszorosítású kezdő anyaga és kiadásra váró kézirat

A magyar mint idegen nyelv sokat próbált tanára két kategóriába osztja a külföldiek számára készült magyar nyelvkönyveket: vannak a) pontos, precíz, alapos, nyelvtani középpontú művek, amelyek unalmasak, szárazak és életidegenek, tanár és diák számára egyaránt emészthetetlenek; valamint b) játékos, szórakoztató, színes ún. kommunikáció-középpontú munkák, amelyekből mégsem olyan felhőtlen a tanítás: szókinccsük sok esetben nem átgondolt, nyelvtani haladásuk esetleges, nem az egyszerűbbtől haladnak a bonyolultabb felé; a magyarázatok vagy elnagyoltak, vagy hiányoznak. (A harmadik csoportról, az unalmas és pontatlan tankönyvekről nem akarok beszélni.)

A fenti okok miatt szinte természetes, hogy a munkáját komolyan vevő tanár az órára a hónap alatt néhány kg könyvvel, innen-onnan kimásolt szemléltető anyaggal, s természetesen saját maga által összeállított gyakorlatokkal, táblázatokkal megy. Illetve: kellett eddig mennie, amíg kezébe nem vehette Kovács Mária *Itt magyarul beszélnek* c. kezdő nyelvkönyvét. A rossz tapasztalatok után szinte hihetetlen, hogy megszületett - megszülethetett - végre egy olyan tanítási segédanyag, amely szórakoztató, kedveslélő, nem unalmas - s ugyanakkor következetesen, lépésről-lépésre, minden elemét egymásra-egymásba építve végigviszi a tanulót a magyar nyelvnek különösen kezdeti fokon rendkívül bonyolult nyelvtani rendszerén, s felkészíti az életben leggyakrabban előforduló alapszituációkra.

Gondoljunk csak meg: a nyelvtudás önmagában véve abszurd folyamat. A tanulónak - aki igen gyakran iskolázott, művelt felnőtt - le kell szállnia egy kisgyerek szintjére, gondolkodásmódját egészen egyszerűre kell „transzformálnia”, hogy aztán nulláról induló szókinccsel és grammatikai ismerettel felépítsen egy bonyolult logikai rendszert, amit később használni is fog.

Ezt az abszurditást használta ki a szerző. Játékosan, humorral, a mindenkiben ott élő gyerekek cinkosan összekacsintva indítja el másutt oly meszterkél, szürke, recsegő-ropogó első párbeszédet:

„Szervusz, nyúl! Mit csinálsz?”

Egészen biztos, hogy ez a párbeszéd, ez a bemutatkozás mindenki számára emlékezetes marad, s kíváncsian várja a folytatást. A kákán is csomót

kereső kritikus most közbevetethné, hogy szerinte a *nyúl* szó nem tartozik az alapszókincshez. Ez igaz. De az is igaz, hogy a figyelemfelkeltés eszközeként használt szavak aránya elenyészően csekély a valóban gyakori szavakéhoz képest, s az elért hatás igazolja használatukat.

A leckével előre haladva szinte észrevétlenül „aktualizálódnak” a szereplők, a szerző valóságos szituációkon keresztül mutatja be a nyelvtani problémákat. Rendkívül jó megoldásnak tartom, hogy az egyes grammatikai kérdések nem minden oldalról megvilágítva, egyszerre árasztják el s fenyegetik a megfulladás érzésével a tanulót: a koncentrikus megközelítés könnyíti, átláthatóbbá teszi a bonyolult nyelvtani jelenségeket, s ugyanakkor az állandó gyakorlást is biztosítja.

Ugyanakkor, ha a szembeállítás szükséges, kétféle nyelvtani probléma egymás mellett is szerepelhet új anyagként. Álljon itt példaként egy részlet a határozott-határozatlan ragozás bemutatásáról!

Yvonne: Mi ez?

Pincér: Krémes. Ezt kéri?

Yvonne: Igen, azt kérem. És mik ezek?

Pincér: Ezek minyonok. Hányat parancsol?

A minyonok kicsik.

Yvonne: Hármát kérek. Azok mik?

Pincér: Torták. Ez csokoládétorta, az puncstorta. Melyiket szereti?

Ez a gyümölcstorta is nagyon finom.

Yvonne: Ezt a csokoládétortát kérem. És ezt a puncstortát is. És azt a...

Pincér: A gyümölcstortát?

Yvonne: Nem azt kérem. Azt a másikat ott, legyen szíves!

Pincér: Ezt?

Yvonne: Igen, azt.

Pincér: Semmi mást?

Yvonne: Köszönöm, mást nem kérek.

Ádám: Yvonne! Szia. Vendégeket vársz itt?

Yvonne: Nem várok senkit. Miért?

Ádám: Ki eszi meg ezt a rengeteg süteményt?

Yvonne: Te ezt nem érted. Én itt nem süteményt eszem,
hanem a nyelvet tanulom.

A párbeszéd nem tűnik mesterkéltnek, a szöveg nem a tárgyalandó nyelvtani anyag - jelen esetben a határozott-határozatlan ragozás - alárendeltje, nem „mű”szöveg. Sikerül elhiteni a szituáció valóságosságát. A sütemények (ld. idézet) nem csak megédesítik a határozott-határozatlan ragozás keserveit, hanem segítenek a szabály rögzítésében is.

Kiváló és ötletes a könyvben a különböző nyelvű magyarázatok elhelyezése is: a behajtott lapok - melyeknek az egy bizonyos idegen nyelvet használók csak egy bizonyos oldalát használják - megóvnak az egybetartozó anyagrészek széttöredezésétől.

Meggyőződésem, hogy minden kolléga, aki a könyvet kezébe fogja, értetlenül kap a fejéhez: - Miért kínlódtam én eddig olyan sokat? Miért nem született előbb egy ilyen könyv? -

Hát igen. Ahhoz, hogy ez a tankönyv létrejöjjön, ahhoz Kovácsi Mária több évtizedes gyakorlatára, ember- (pontosabban *diák*-) ismeretére, lehen-gerlő tárgyi tudására, szakmaszeretetére volt szükség. S bátorságára, hogy közvetlenül meg merte szólítani a mindenkinben ott rejtőzködő *homo ludens*.

Hegedűs Rita

★

★

★

Igen örömdetes dolog, hogy az utóbbi években a magyar idegen nyelvként oktató tankönyvek piacán valamelyest bővült a választék. A régi munkák mellett újak is megjelentek itthon és külföldön egyaránt. Sajnálatos azonban, hogy csak a bennfentesek és a szenvedélyes gyűjtők kiváltsága lehet a művek beszerzése. Ugyancsak tájékozottnak kell lenni ahhoz, hogy

az ember tudja: Debrecenben jártában megveheti a Hungarolingua oktatócsoportot, a pesti Váci utcában megtalálhatja Erdős - Prileszky: "Halló, itt Magyarország!" c. munkáját, Bécsben Szili - Szalai: "Lépésről lépésre", Párizsban pedig Kassai - Szende: "Le hongrois sans peine" c. könyve után kell nyomoznia.

Kovácsi Mária: "Itt magyarul beszélnek" c. jegyzetéhez eddig úgy juthatott legegyszerűbben a lelkes gyűjtő, ha beiratkozott egy intenzív magyar-nyelv-tanfolyamra, de remélhetőleg hamarosan nyomtatásban is hozzáférhető lesz e figyelemreméltó munka.

A forgalomban lévő nyelvkönyvek vagy egynyelvűek (mint pl. a "Színes Magyar Nyelvköny" és a "Halló, itt Magyarország!"), vagy pedig egyetlen közvetítő nyelven magyarázzák a nyelvtanulóknak a tárgyalt anyagrészt. Kovács Mária jegyzetének nagy előnye, hogy egyszerre három idegen nyelven ismerteti az új szavakat és magyarázza a nyelvtant. A magyar nyelvű törzsanyag a bal oldali lapokon található, a szavak és a magyarázatok a kihajtható jobb oldali lapokon vannak elhelyezve. Különböző anyanyelvű diákokból álló csoportok esetében ez megkönnyíti a tanár órai munkáját, a nyelvtanulóknak pedig az anyag otthoni gyakorlását. A kurzus befejeztével a különböző anyanyelvű diákok egységes tananyag elvégzése után egységes követelményrendszer szerint vizsgázhatnak.

A jegyzet jelenlegi formájában - a volt Nemzetközi Előkészítő Intézet igényeinek megfelelően - angol, arab és orosz nyelvű magyarázatokat tartalmaz, a kiadásra váró kézirat közvetítő nyelvei az angol, a francia és a német. A leckék anyagának válogatásán, a nyelvtani anyag bemutatásán, sorrendjének kiválasztásán látszik, hogy a szerzőnek több évtizedes tapasztalata van a magyar mint idegen nyelv oktatásában.

A leckék kommunikáció-központúak. Egy fiatal magyar ügyvéd francia származású felesége, Yvonne itteni életét figyelemmel kísérve kerülünk különböző természetes, hétköznapi helyzetekbe. Yvonne vásárolni megy, találkozik a szomszédokkal, vendégeket fogad, megmutatja a rokonainak Budapestet: megannyi lehetőség a spontán megnyilatkozásokra. Hogy a leckék változatosabbak legyenek, az alaptörténet mellett természetesen más témák is helyet kapnak a könyvben: a pletykás szomszédasszony egy sikertelen házasságról beszél, az orvos-nagypapa rendelőjében egy magányos, idős néni panaszkodik el bánatát, az ügyvéd-férj irodájában egy baleset szerteágazó rész-

leteit ismerhetjük meg. Egy-egy találó vicc, anekdota vagy népdal is élénkíti az olvasmányokat. A 15. lecke már Karinthy Frigyes egyik novellájának jól sikerült adaptációja, de más helyütt olvashatunk történeteket a Balatonról, a magyarok eredetéről, szerepelnek az olvasmányokban rádió- és újsághírek, népmesék stb. A szerző nagy súlyt fektet arra hogy a nyelvtani anyagot valós szituációkban mutassa be, mondatai ne legyenek "tankönyvszagúak", erőltetettek. Így pl. a helyhatározó ragok rendszerét egy olyan helyzetben gyakoroltatja, ahol a történet szerint áramszünet van, a szereplők a sötétben tapogatóznak, irányítják egymást, így természetesnek hat a helyhatározó ragoknak a szokásosnál gyakoribb előfordulása. A felszólító módot tárgyaló leckében a család a vendégek fogadására készülődve átrendezi a lakást. Magyaros szokás szerint többen is irányító szerepet vállalnak a munkában, minden oldalról záporoznak a kérések, parancsok, de ebben a helyzetben ez a természetes.

Az olvasmányokat alapos nyelvtani rendszerezés követi, ebben megtaláljuk a szabályokat (három nyelven), a kivételeket és az apróbb, de igen lényeges kontrasztív megfigyeléseket. A szerző - saját tanítási tapasztalatából - olyan jelenségekre is felhívja a figyelmet, amelyeket a szakirodalom még nem részletezett. Ilyen pl. az a meglátása, hogy a függő beszédben szereplő felszólítás többnyire egyenes szórendű: *Nem akarom, hogy elmenj.* A tanításban szerzett tapasztalatai alapján veti össze a *tud + főnévi igenév* szerkezetet a *ható igékkel*, vagy leltározza azokat az igéket, amelyekhez kapcsolódva a főnévi igenév szerepelhet célhatározóként, egyben rámutat arra is, melyek azok, az igék, amelyekkel ez a szerkesztésmód a magyarban helytelen.

A nyelvtani haladási menet logikus, áttekinthető, megfelel a kommunikáció igényeinek. A négy kötetet elvégzése után a nyelvtanuló erős középfeladói szintre jut el, tisztában van a magyar nyelv alapvető szókincsével és szerkezeteivel.

Hasznos kiegészítő és az áttekinthetőséget segíti a könyvhöz készített szójegyzék és részletes nyelvtani tárgymutató. A tárgymutatót gyakorlatias szemmel állította össze a szerző, ennek alapján a nyelvtanuló a legapróbb részleteket is vissza tudja keresni az otthoni tanuláskor. Nézzük például, mi mindenre terjed ki a figyelme a felszólító móddal kapcsolatban:

felszólító mód

- képzése (rendhagyók is)
- az igekötő helye (hátsó) felszólításban, tiltásban
(elől) negatív főmondat utáni felszólításban
kötőmódban
célhatározói mellékmondatban
- tiltás: ne + ~
- 'van' ~-ja: legyen
- használata
 - felszólítás
 - kérdés, kívánság
 - felszólítás a mellékmondatban
 - célhatározói mellékmondat
- kötőmódként

Látható tehát, hogy formai és funkcionális oldalról egyaránt alaposan feldolgozza az adott nyelvtani jelenséget.

A szókincs és a témakörök bővítésére jól használható a leckékből kiszűrult de gyakran előforduló szituációkra épülő "Lexikai és beszédgyakorlatok" c. kötet, Aranyi Krisztina és Déri Zsuzsa munkája. Ebben a kiegészítőben kapnak helyet azok a beszédhelyzetek, amelyek a leckék törzsanyagát túltérhelték volna, ismeretük azonban igen hasznos a mindennapi életben.

A kiadásra váró műhöz a rajzokat Kaján Tibor készítette.

Igaz meggyőződéssel ajánlhatom kollégáim figyelmébe.

Kálmán Péter

Jónás Frigyes: Stílusművelés I. éves magyar szakos külföldi hallgatók számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 242 oldal.

A szerző az előszóban ezt írja: "Tekintve, hogy Magyarországon «frontális» szövegeket külföldiek számára még nem dolgoztak fel, feltehetőleg szokatlanul hat majd mind a tananyag megközelítési módja, mind pedig a gyakorlatok kibontásának technikája" (3). Tegyük hozzá, szokatlanul hatnak az

előszó útmutatásai is. Megtudhatjuk belőlük például, hogy a "Stílusművelés általános módszertanát a stílus művelése határozza meg" (3.), hogy a "szinonímia adta lehetőségek alkalmazása szoros módszertani kísérőaktus" (3.), valamint hogy a leckéket záró "szintetikus tartalmi gyakorlatok"-ban "már érvényesíthetők az anyanyelvi szintbe való belenövés kívánalmai" (3.). Lásuk miként fest ez a gyakorlatban!

A szakirodalom már hosszú ideje a kommunikatív kompetencia kialakítását tartja a nyelvoktatás céljának, és nem a mondatot tartja a közlés legmagasabb egységének, hanem a szöveget. Ezen alapkövetelményeknek a Stílusművelés nem is próbál megfelelni.

A 28 lecke csupán egy-egy 8-10 soros szövegrészletet tartalmaz. A leckék második részét az olvasmányból kiemelt 5-10 szóhoz kapcsolódó "szómezők" alkotják. A szómezők lényegében az ÉrtSz. ide vonatkozó majdnem teljes szókészletét tartalmazzák a MMNyR. esetredszere szerint átrendezve és kiegészítve SzinSz. szócikkeivel. Ebből adódik, hogy a 10 sornyi szöveg után 3-4 (a 13. leckében 5 és fél) oldalnyi szó- és kifejezéshalmazon kell átrágnia magát a nyelvtanulónak ahhoz, hogy az újabb csapdákat rejtő harmadik részhez hozzákezdhesen. A szerző megítélése szerint a szómezők jelentik a szöveg kiterjesztésének kulcsát, "nemcsak hogy lexikai többletet adnak, hanem a nyelvérzék megerősítését is elősegítik" (3.).

Pl.: *felépítés, -t, -e, -ek* (fn.)

(fizikum, rendszer, szerkezet)

a dolgozat felépítése, a dráma felépítése, az egyház felépítése, az erdőmű felépítése, a kapitalista társadalom felépítése, a mondat felépítése, az ország felépítése, a sejt felépítése, a (szocialista) népgazdaság felépítése, a szocializmus felépítése, a tanítási óra felépítése, a vers felépítése (12.).

A harmadik részt a szómezőkhöz kapcsolódó kérdések vezetik be. Ízelítőül idézzünk föl néhányat: *"Miért járnak az ügyfelek a hivatalba? (12.) / Mit tesz az, aki szótagolva ír? (21.) / Mivel rendelkezik a kiemelkedő teljesítményre képes kutató? (29.) / Milyen folyamaton esett át az a materialista világnézettel ember, aki korábban idealista világnézettel volt? (45.) / Mit csinál a pók, ha «dolgozik»? (108.) / Mit csinál a rendőrség, ha írásbeli dokumentumokat keres vkinek a lakásán? (108.) / Hol engedhetünk meg magunknak bizalmas társalgást?" (222.)*

Mint látható, a kérdésekre nem egyértelmű a válasz, így a nyelvtanuló két megoldás közül választhat: vagy megpróbálja megfejteni a rébuszokat és a szómezőkből kiókumulálja a szerző által helyesnek ítélt feleletet, vagy a saját gondolatait mondja el, ebben az esetben azonban hiába szótárzott napokon át, megoldása pedig úgyis helytelennek minősül.

A kérdéseket követik a szómezőkben megismert szavakat kontextuáló gyakorlatok. A szerző sajátos ízléssel válogat a gazdag szókincs adta lehetőségekből, a gyakorlatok megoldásakor ugyanis gyakran sekélyes, néhol ijesztő világ tárul elénk: *"Ha az anya gondoskodna a családról, az apa nyugodtan dolgozhatna a gyárban. (24.) / A régi ismeretségére hivatkozott, hogy kiutalását soron kívül elintézhesse. (24.) / Túl sokat képzel magáról és a hatalmáról. (109.) / Enyhe kifejezés, hogy udvariatlan volt vele szemben, ugyanis egyszerűen lemarházta. (109.) / Mi a teendője a rendőrnek a gyanús személlyel? (110.) / Mit tett a gyilkos az áldozattal? (110.) / Semmivel sem kell immár elszámolnia anyjának. (111.) / Alig várja, hogy meghaljon, és örökölhessen tőle, pedig eddig is belőle élt. (112.) / Kétszer használta fel ugródeszkának barátját. (159.) / Két alkalommal lépett életbe a titkosrendőrség bonyolult gépezete. (160.) / A gyűlés befejeztével az emberek egyenként távoztak, nehogy feltűnést keltsenek. (191.) / Elszabadultak az indulatok, de mindent megteszünk, hogy megzabolázzuk őket. (227.)"*

A szerző tartja magát az előszóban mondottakhoz, valóban szokatlan a "gyakorlatok kibontásának technikája". A hosszú mássalhangzók kiejtésének gyakoroltatására ilyen példákat ad: *"A fejedelemasszony pellengérre állította a rosszleltű nőket. / A kormány teljhatalommal ruházta fel a fegyveres apparátusokat. / Az attasé kerített egy bajonettet, hogy ne legyen teljesen fegyvertelen. / Az affér alatt elvették pakkját és bugyellárisát, így mindenéből kifosztották"* (111.).

A nyelvtani feladatok utasításai több helyen érthetetlenek vagy egyszerűen értelmetlenek. Pl.: *"Egészítse ki a szöveg hiányzó részeit az alanyi és a tárgyas ragozás megfelelő feltételes módú végződéseivel!"* (39.) Az utasítás helyesbítéséhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük. 1. Az utasítás után nem szöveg, hanem összefüggéstelen mondatok következnek. 2. Nem a mondatok hiányzó részeit kell kiegészíteni, hanem a mondatokban szereplő igéket. 3. Nem az alanyi és a tárgyas ragozásnak van feltételes módja, hanem

az igének. 4. Nem a ragozás végződéseivel kell kiegészíteni a mondatokban szereplő igéket, hanem magukkal a ragokkal.

Előfordul olyan eset is, amikor az utasítás érthető ugyan, de az ezt követő gyakorlatban közvetített ismeretek tévesek. A szerző következetesen középső nyelvválású magánhangzónak tanítja az e-t (23.), az á-t pedig labiálisnak (38.). A lexikai részben is fordulnak elő az ÉrtSz. által helytelenített alakok. A szerző nemcsak bemutatja, hanem gyakoroltatja is ezeket pl.: *"A párt célkitűzései a széles néptömegek körében is helyeslésre találtak"* (25.).

Érthetetlen, hogy az elbeszélő múltat miért ilyen mondatokkal mutatja be: *"Míg váránk őt a csárdában, kérünk egy kupa bort, kiivánk tartalmát, s a kupát nyomban elhajítottuk"* (39). A leírás költői, mindazonáltal adós marad egy igen lényeges részlettel, tudniillik hogy a kupát oroszosan maguk mögé vagy magyarosan bele a tükörbe hajíták-e. Ezrével kínálkozott volna a magyar irodalomból ide illő idézet. Milyen más hangulatú lenne a gyakorlat, ha - a témánál maradván - ezt írta volna: *"Borozgatánk apámmal, / ivott a jó öreg..."*, vagy *"Egész úton - hazafelé - / Azon gondolkodtam..."*.

Stílustörésekre máshol is vannak példák a könyvben. Nehezen lehet elképzelni pl. olyan szituációt, amelyben elhangozhatnék a *"Folyjék ki a szemem!"* (35.) szitkozódás. A nyelvész akadémikusok többnyire mást kívánnak egymásnak, a kocsmai verekedések során pedig ritkán hallani ezt a formát.

Szokatlan és egyedülálló a könyv abból a szempontból is, hogy sehol nem ad explicit magyarázatokat a nyelvtani jelenségekre, csupán számon kéri helyes használatukat, a nyelvtanulónak pedig máshonnan kell megszereznie a feladatok megoldásához szükséges ismereteket.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a munka sokat markol, de keveset fog, felépítése rendszertelen, áttekinthetetlen, s a nyelvtanulás folyamatában igen lényeges sikerélményre kevés esélyt ad a nyelvtanulónak. Talán nem feltétlenül szükséges, hogy az I. éves magyar szakos külföldi hallgatók számára érvényesüljenek az ilyenfajta "anyanyelvi szintbe való belenövés kívánalmái".

Kálmán Péter

Nyéki Lajos: Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui.
OPHRYS-POF, Paris, 1988. 429 oldal

A magyar nyelvvel közelebbről megismerkedni óhajtó francia ajkúak már a XIX. század első felében felszerelkezhettek anyanyelvükön írott magyar nyelvtanokkal, nyelvkönyvekkel. Azóta egyre modernebb szemléletű ilyen jellegű munkák jelentek meg. E műveket kézbe véve rögtön feltűnik, hogy többségük idegenben jelent meg külföldön élő magyarok vagy magyarbarát franciák tollából. Fölmerül a kérdés: vajon Magyarországon miért volt mellékes nyelvünk és kultúránk idegenben való terjesztése, miért elhanyagolt terület ez itthon? Remélhetőleg e szemlélet hamarosan megváltozik, de a két legújabb nyelvoktatási célú munka ismét csak Párizsban jelent meg: Kassai György és Szende Tamás nyelvkönyve az Assimil sorozatban (*Le hongrois sans peine*) és Nyéki Lajos műve: "A mai magyar nyelv gyakorlati nyelvtana" (*Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui*).

Ismertetésem célja az utóbbi munka rövid bemutatása. A könyvvel kapcsolatos észrevételeimet lektori tapasztalataim, valamint a hallgatóim által felvetett kérdések alapján fogalmaztam meg.

A szerző tudós nyelvész és irodalmár, aki gazdag életpályája során a magyart és a franciát egyaránt tanította idegen nyelvként, így sokrétű oktatási tapasztalatait is beépítette nyelvtanába. Mint a címből kitűnik, művét nemcsak nyelvészeknek szánta, szándéka szerint az érdeklődők minden előképzettség nélkül belevághatnak az olvasásába. Az alapvető nyelvészeti ismereteket a munka elején tisztázza, a később felbukkanó ismeretlen fogalmakat pedig az adott helyen magyarázza meg. A szabályokat különböző nyelvi rétegekből vett bőséges példaanyaggal illusztrálja, megtalálhatók közöttük beszélt nyelvi és irodalmi idézetek egyaránt. A magyar nyelvtani szerkezetek mellett gyakran megadja ezek szó szerinti - vagy talán inkább morféma szerinti - francia megfeleltetését, ezzel is segítve a francia ajkú olvasót a magyar nyelv belső logikájának megértésében. Mivel a francia és a magyar nyelvészeti felosztás több ponton eltér egymástól, a mű elején felsorolja a magyar nyelvtanban használt kategóriákat és ezek francia fordítását. Nyéki célja a magyar gyakorlati nyelvtan leírása, ezért számos helyen eltér a ha-

gyománys felosztástól, új kategóriákat vezet be, vagy kommunikáció-központú elrendezésben tárgyalja a hagyományos kategóriákat.

A könyv felépítése világos és áttekinthető. A bevezetés és az alapvető nyelvészeti tudnivalók ismertetése után a szerző a magyar hangtani jelenségeket elemzi. Bemutatja a kiejtés és helyesírás sajátosságait, részletesen kitér a magánhangzó-harmóniára és az illeszkedés szabályaira. Érzékletes példákcal hívja fel a figyelmet a hangzóhosszúság értelemmegkülönböztető szerepére. Kiemeli a francia anyanyelvűek számára oly sok nehézséget okozó *h* fonéma kiejtésének fontosságát. Leírja a magyar nyelv prozódiai sajátosságait, bemutatja a hangsúlyozás szabályait és a legfőbb intonációs típusokat.

A IV. fejezet kommunikáció-központú szemlélettel elemzi a nyelvtani alapviszonyokat. A szerző egyebek között statikus, dinamikus, azonosító, megnevező, hasonlító, mennyiségi, birtoklási viszonyok kifejezési lehetőségeit vizsgálja. A gyakorlati szempontú elemzés bemutatására csak egyetlen beszédes példát említ: a birtoklás leírásába beletartozik a birtokos személyragozástól a birtokos névmásokon és a birtokjelen át az *-s* (*-os*, *-as*, *-es*, *-ös*) és az *-ú*, *-ű* (*-jú*, *-jű*) képzőig minden olyan nyelvtani elem, amely valakihez/valamihez való tartozást fejez ki. Egy hagyományos nyelvtan ezeket az elemeket egymástól messze elszakítva tárgyalná, itt azonban mindent egy helyen talál meg a nyelvtanuló.

Az V. fejezet az egyszerű mondat felépítését és a magyar esetrendszert mutatja be. Magyarázatait a szerző pontos, kontrasztív megfigyeléseken alapuló megjegyzésekkel egészíti ki, előre figyelmeztet az esetleges hibaforrásokra. Rámutat többek között arra, hogy a magyarban a *ha* kötőszóval bevezetett mellékmondatban is helyes a jövő idő használata, noha ez a franciában durva hibának számít.

A franciák gyakran alkotnak - anyanyelvi mintára - befejezett melléknévi igenévi állítmányú magyar mondatokat: '*Az ajtók bezártak*' (Les portes sont fermées); '*A találkozó megbeszél*' (Le rendez-vous est arrangé). A szerző felhívja a figyelmet ezek hibás voltára, és megadja a magyarban használandó helyes szerkesztésmódot.

Nagy a gyakorlati haszna a főnévi igeneves szerkezeteket bemutató résznek. A franciában gyakran szerepel infinitívusi bővítmény olyan helyzetben is, ahol a magyarban mellékmondat állna. Nyéki leltározza azokat az igéket, amelyekkel a magyar és a francia szerkesztésmód egybeesik, de azt is be-

mutatja, hogy ha nem ez a helyzet, hogyan kell a magyarban mellékmonddal feloldani a francia igenévi bővítményt.

"A névmási értékű morfémák birtokos személyragozása" (*La possessivation des morphèmes à valeur pronominale*) alfejezet címe nem eléggé kifejező. A magyar nyelvtanban járatlan olvasó nem is sejti, hogy itt tulajdonképpen a személyes névmások ragozott formáiról van szó.

Sajnálatos, hogy az "alanyi" és a "tárgyas" ragozás bemutatásakor a szerző rögtön elmélyed a tárgyhatározottság speciális eseteinek elemzésében anélkül, hogy előzőleg tételesen felsorolná a két ragozás használatának eseteit. Nyéki jól ismeri e problémakör jelentőségét, külön tanulmányt is szentel a kérdésnek (*Études Finno-Ougriennes* XX, 193-214.), gyakorlati nyelv-tanában azonban nem fejt ki súlyának megfelelő részletességgel e szabály-rendszert, amelynek elsajátítása pedig sok gondot okoz a magyarul tanulók számára.

A VI. fejezet az összetett mondatok fajtáit és ezek sajátosságait írja le nagy alaposággal. A sok kitűnő kontrasztív megfigyelés ellenére egy lényeges jelenség tárgyalása kimaradt ebből a fejezetből: hiába keressük benne a magyar kötőmód használatának szabályait.

A VII. fejezet szórendi kérdésekkel foglalkozik. Igen sok hasznos szabályt ad a nyelvtanulóknak, elemzi a hallgatók által elkövetett tipikus szórendi hibákat is, nem mutatja be azonban - elméleti megfontolásból - az alapszó-rendet. Az alapszórendről valóban lehet vitázni, tapasztalatom szerint azonban mégis hasznos megadni nyomatéktalan mondattípusokat, amelyek fogódzót nyújtanak a nyelvtanulóknak a helyes szórend megválasztásához.

A VIII. fejezet a szóképzéssel és a szóösszetétel szabályaival ismerteti meg az olvasót, a IX. fejezet a névszói, a X. pedig az igei tőtípusokat vizsgálja.

Kiváló segédeszköz a XI. fejezet vonzatszótára, amelyben megtalálhatjuk a leggyakoribb igék, melléknevek és határozók vonzatait.

Külön fejezetet szentel a szerző az igekötőknek. Először azonos igekötőket vizsgál különböző igékkel, majd azonos igéket mutat be különböző igekötőkkel, szemléletes példákkal igazolva a jelentésváltozást.

A könyv gyakorlati nyelv-tan, így egy-egy grammatikai jelenség más-más szempontú tárgyalására többször is visszatér, a jól elhelyezett utalások segítségével azonban az olvasó könnyedén nyomon követheti a különböző helye-

ken megtalálható, de egymással kapcsolatban álló témaköröket. Ezt a célt szolgálja a részletes tárgymutató is. A munkát alapos tárgyismerettel és jó arányérzéssel megválasztott bibliográfia egészíti ki, ennek alapján az érdeklődők elmélyülhetnek egy-egy jelenség alaposabb vizsgálatában.

Mivel a könyvet külföldön nyomtatták, a magyar szöveg szedésébe elkerülhetetlenül számos sajtóhiba került, ezek kijavítására a második kiadás előkészítésekor nagy gondot kell majd fordítani.

Nyéki Lajos gyakorlati nyelvtana hiánypótló mű, kiválóan használható eszköze magyartanárnak és magyarul tanulónak egyaránt.

Kálmán Péter

Tartalom

Köpeczi Béla: A hungarológia helyzete és lehetőségei [1]

HUNGARIKUMOK [7]

Borsa Gedeon: A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai
[9]

V. Windisch Éva: Külföldi hungarikum-kéziratok és nyilvántartásuk
[28]

NYELVTUDOMÁNY, OKTATÁSMÓDSZERTAN [59]

Kabán Annamária: A tudományos stílus szemiotikájából [61]

Molnár Zoltán Miklós: Magyar-szlovén párhuzamok a leíró magyar
nyelvtan maribori oktatásában [68]

Hegedűs Rita: Az igerendszer összefüggései a magyar mint idegen
nyelv szempontjából [77]

Szili Katalin: A beszédmegértésről avagy egy hangos anyag szükséges
voltáról [91]

KAPCSOLATTÖRTÉNET [105]

Pusztainé Ambrus Ágnes: Magyar-makedón történelmi kapcsolatok
[107]

Peter Sherwood: Magyar stúdiók Londonban [111]

Dósa Márta: Adalékok a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok alakulá-
sához a XX. század első felében [122]

OKTATÓ- ÉS KUTATÓMUNKA KÜLFÖLDÖN [131]

Marác László: Hungarológia az Amszterdami Városi Egyetemen [133]

Bazsó Zoltán: Új tanterv a finnugor filológiai képzésben [136]

Alabán Ferenc: A nyitrai Hungarisztika Tanszék munkájáról [141]

Várad Tamás: Tájékoztató a Londoni Egyetem Szláv és Kelet- Európai Tanulmányok Intézetében (SSEES) folyó magyar szakos oktatásról [154]

A. Szabó Magda: A magyar civilizáció oktatása a strasbourgi egyetemen [158]

Balogh Lajos: Magyar szakos tanárképzés az Ungvári Állami Egyetemen [168]

Molnár Zoltán Miklós: Programok a Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Lektorátusáról [173]

Hutterer-Pogány Irene: Magyaroktatás Grazban [183]

MAGYAR NYELVKÖNYVEK, JEGYZETEK [189]

Hlavacska Edit, Hoffmann István, Laczkó Tibor, Maticsák Sándor: Hungarolingua. Magyar Nyelvkönyv 1. Debrecen 1991. 177 old. (+Munkafüzetek, szótárak feladatlapok) [191]

Kovács Mária [191], Ginter Károly [193]

Jónás Frigyes: Magyar nyelvkönyv külföldieknek. Budapest: OMI-NYOM BT és ELTE TTK 1992. 607 old. = Studia Hungarica [195]

Kornya László [195], Ginter Károly [197], Kovács Mária [199]

Szili Katalin, Szalai Zsuzsa: Lépésről lépésre. Ungarisch für Anfänger. Braumüller, Wien, 1990. [202]

Ginter Károly [202], Kornya László [203]

Kovácsi Mária: Itt magyarul beszélnek. A Nemzetközi Előkészítő Intézet házi sokszorosítású kezdő anyaga és kiadásra váró kézirat [206]
Hegedűs Rita [206], Kálmán Péter [208]

Jónás Frigyes: Stílusművelés I. éves magyar szakos külföldi hallgatók számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 242 oldal.
[211]
Kálmán Péter [211]

Nyéki Lajos: Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui. OPHRYS-POF, Paris, 1988. 429 oldal [215]
Kálmán Péter [215]

Tartalom [219]

